

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YABANCILARIN ADLİ YARDIMDAN
YARARLANMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Beyza Nur AĞCA

ÖZEL HUKUK ANABİLİM DALI

Ankara, 2024

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YABANCILARIN ADLİ YARDIMDAN
YARARLANMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Beyza Nur AĞCA

ÖZEL HUKUK ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Belkıs VURAL ÇELENK

Ankara, 2024

ONAY SAYFASI

Beyza Nur AĞCA tarafından hazırlanan “Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanması” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ		KURUMU	İMZA
Doç. Dr. Belkıs VURAL ÇELENK		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi	
Kabul ☒	Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Aysun BOLACA		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi	
Kabul ☒	Red ☐		
Doç. Dr. Öğr. Üyesi Melike Özge ÇEBİ BUĞDAYCI		Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi/Güvenlik Bilimleri Fakültesi/Hukuk Bilimleri Bölümü	
Kabul ☒	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi : 27.08.2024

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Muhammet Enes KALA

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 21.10.2024

Beyza Nur AĞCA

TEŞEKKÜR

Tez çalışmama başlarken ve çalışmamı son haline getirene değin hem akademik anlamda hem de manevi olarak büyük bir istek ve heyecanla beni destekleyen, yalnızca bu çalışmada değil hayata bakış açımın değişmesinde de büyük emek ve katkıları bulunan, tüm samimiyeti ve içtenliğiyle hayatıma dokunan sayın hocam Doç. Dr. Belkıs Vural Çelenk'e teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Tez savunma jürimde bulunan saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi Aysun Bolaca'ya ve saygıdeğer Doç. Dr. Öğr. Üyesi Melike Özge Çebi Buğdaycı'ya eleştiri ve önerileriyle çalışmama sağladıkları önemli katkılar için ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bu çalışmayı tamamlayacağıma ve bana olan sonsuz inancını her zaman hissettiren, hayat yolculuğumun hindibasısı Adem Özkan'a yanımda olduğu ve hiçbir zaman desteğini esirgemediği için gönülden teşekkür eder, çalışmamı bu yılki doğum günü hediyesi olarak Adem'e ithaf ederim.

Attığım her adımda sonsuz fedakarlığıyla hayatımı kolaylaştıran ve en büyük destekçim olan kıymetli anneme, hem çalışmamda hem de hayatımda desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli babama, her daim yanımda olan sevgili kız kardeşime, ablama ve ağabeyime, kıymetlim Hiranur'a sonsuz teşekkür ederim.

Bu sürecin en yakın şahidi olan ve İstanbul'daki ikinci şansım Özge Akarslan'a bu süreçte bana olan inancı ve manevi desteği için minnettarım.

Son olarak, çalışmamı bu kıymetli vatan uğruna canını ortaya koyan kahraman askerlerimiz, gazilerimiz ve aziz şehitlerimize ithaf ederim.

Alaca bir at koşar içimde
Zamansız, mekânsız nefese doğru.
Nurullah Genç

ÖZET

Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanması

Adli yardım, yargılama ve takip giderlerini ödeme gücünden yoksun bulunan kişilerin bu giderlerden geçici olarak muaf tutulması, avukatlık hizmetinden yararlandırılması ve bu kişilere teminat giderlerinden muafiyet sağlanmasıdır. Sosyal hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak, herkesin hak arama özgürlüğü ve mahkemeye erişim hakkını etkin ve eşit şekilde kullanabilmesi gerekir. Böylece mahkemeye erişim hakkını ve silahların eşitliği ilkesini teminat altına alan adil yargılanma hakkı da güvence altına alınmış olur. Nitekim ekonomik yetersizlikleri ortadan kaldırarak adalete erişimin yolunu açan adli yardımın adil yargılanma hakkı ile ilişkili olduğu açıktır. Hem ulusal mevzuatta hem de uluslararası belgeler ve sözleşmelerde adli yardıma ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Hukukumuzda Türk vatandaşları gibi yabancıların da adli yardımdan yararlanması mümkündür. Adli yardımdan yararlanacak yabancıların kimler olduğunu tespit etmek ve hangi koşullarda adli yardım sağlanacağını mevcut hukuki düzenlemeler kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Teorik olarak ülkemizdeki yabancıların adli yardımdan faydalanması mümkün görünse de uygulamada bu konuda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Yabancı kişilerin adli yardımdan haberdar olmaması, idari gözetim altındaki yabancıların avukata erişiminin kısıtlanması, avukatların bu kişilerle görüşmesinin engellenmesi, avukatla yabancıların görüşmesindeki tercüman sorunu bu sorunlardan sadece birkaçıdır. Yabancıların adli yardımdan yararlanmasının teorik ve pratikteki boyutu ve konuya ilişkin yargısal içtihatlarla değinmek çalışmamız açısından yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler : Adli yardım, adil yargılanma hakkı, hak arama hürriyeti, mahkemeye erişim hakkı, yabancılar.

ABSTRACT

Benefit of Foreigners From Legal Aid

Legal aid is the temporary exemption of people who are incapable of paying trial and follow-up expenses from these expenses, their benefit from legal services and exemption from security costs. As a requirement of the social rule of law, everyone must be able to exercise their freedom to seek justice and their right to access the court effectively and equally. Thus, the right to a fair trial, which guarantees the right to access the court and the principle of equality of arms, is also secured. As a matter of fact, it is clear that the legal aid institution, which opens the way to access to justice by eliminating economic inadequacies, is related to the right to a fair trial. There are regulations regarding the legal aid institution in both national legislation and international documents and agreements. In our law, it is possible for foreigners as well as Turkish citizens to benefit from the legal aid institution. It is necessary to determine who the foreigners who will benefit from legal aid are and to evaluate under what conditions legal aid will be provided within the scope of existing legal regulations. Although it seems theoretically possible for foreigners in our country to benefit from legal aid, various problems are encountered in practice. Foreigners not being aware of their right to legal aid, restricting access to lawyers for foreigners under administrative detention, preventing lawyers from meeting with these people, and the problem of translators in meetings between lawyers and foreigners are just a few of these problems. It would be appropriate for our study to touch upon the theoretical and practical aspects of foreigners' use of legal aid and the case law on the subject.

Key Words : Legal aid, right to fair trial, right to legal remedies, right to apply to court, foreigners.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	i
BEYAN	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ADLİ YARDIM KAVRAMI VE ADLİ YARDIMIN HUKUKİ ÇERÇEVESİ

BİRİNCİ KISIM

ADLİ YARDIM KAVRAMI

1. Adli Yardım	3
1.1. Bir Kavram Olarak “Adli Yardım”	3
1.2. Adli Yardımın Önemi ve Amacı.....	7
1.3. Adli Yardımın Dayandığı Temel İlkeler.....	8
1.3.1. Hukuk Devleti İlkesi.....	8
1.3.2. Sosyal Devlet İlkesi	11
1.3.3. Kanun Önünde Eşitlik İlkesi.....	13
1.4. Adli Yardımla İlişkili Hukuki Terimler.....	15
1.4.1. “Adil” ve “Adalet” Kavramları.....	15
1.4.2. Hak Arama Hürriyeti ve Adil Yargılanma Hakkı.....	17
1.4.2.1. Uluslararası Hukuktaki Düzenlemeler.....	17
1.4.2.2. Ulusal Hukuktaki Düzenlemeler	20

2. Adli Yardıma İlişkin Hukuki Düzenlemeler	24
2.1. Uluslararası Hukuktaki Düzenlemelerde Adli Yardım.....	25
2.2. Ulusal Hukuktaki Düzenlemelerde Adli Yardım	29
2.2.1. 1982 Anayasası'nda Adli Yardıma İlişkin Düzenlemeler	29
2.2.2. 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda Adli Yardım.....	30
2.2.3. Ceza Yargılaması Hukukunda Adli Yardım.....	31
2.2.4. İdari Yargılama Hukukunda Adli Yardım.....	34
2.2.5. 1136 Sayılı Avukatlık Kanunu ve Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği Gereğince Adli Yardım	35

İKİNCİ KISIM

HUKUKİ DÜZENLEMELER İŞİĞİNDA ADLİ YARDIM

1. Adli Yardımın Şartları	38
1.1. Ödeme Gücünden Yoksunluk.....	38
1.2. Talebin Açıkça Dayanaktan Yoksun Olmaması.....	40
1.3. Karşılıklılık Şartı (Mütekabiliyet- Karşılıklı İşlem Esası).....	41
2. Adli Yardımın Kapsamı	43
2.1. HMK Uyarınca	43
2.2. Avukatlık Kanunu ve Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği Uyarınca.....	48
2.3. Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri Açısından Adli Yardım	50
3. Adli Yardım Sağlanmasına İlişkin Usul	52
3.1. Adli Yardım Talebi.....	53
3.2. Adli Yardım Kararı ve Kararın Etkisi	53
3.3. Adli Yardım Kapsamında Yargılama Giderlerinin Ertelenmesi	54
3.4. Bireysel Başvuruda Adli Yardım.....	55

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’DEKİ YABANCILARIN ADLİ YARDIMDAN
YARARLANMASI

BİRİNCİ KISIM
TÜRK HUKUKUNDA YABANCILARA İLİŞKİN HUKUKİ
DÜZENLEMELER

1. Türk Hukukunda Yabancılar.....	59
1.1. “Yabancı” Kavramı.....	59
1.2. Türk Hukukunda Bazı Özel Statülü Yabancılar	61
1.2.1. Uluslararası Koruma ve Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi Yabancılar	62
1.2.1.1. Mülteciler.....	64
1.2.1.2. Şartlı Mülteciler	66
1.2.1.3. İkincil Koruma Statüsü Sahipleri	67
1.2.2. Geçici Koruma Sahibi Yabancılar	67
1.2.3. Vatansızlar	69
2. Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanması	70
2.1. Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanmasının Hukuki Boyutu	71
2.2. Milletlerarası Usul Hukukunda Adli Yardım	75
2.3. Yabancı Tüzel Kişiler Bakımından Adli Yardım	75
2.4. Avukatların Yabancılar ve Uluslararası Koruma Alanında Görevlendirilmesi	78
2.5. Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanmasına İlişkin Hukuki Düzenlemeler.....	80
2.5.1. 1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi) ve 1967 Protokolü.....	80
2.5.2. 1954 Tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (New York Sözleşmesi).....	83
2.5.3. 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu.....	85

2.5.4. Geçici Koruma Yönetmeliği.....	90
3. Türkiye’de Bulunan Yabancılar Açısından Adli Yardım Şartlarının Değerlendirilmesi.....	91
3.1. Ödeme Gücünden Yoksunluk.....	91
3.2. Talebin Açıkça Dayanaktan Yoksun Olmaması.....	95
3.3. Karşılıklılık Şartı (Mütekabiliyet-Karşılıklı İşlem Esası).....	96
3.4. Yabancıların Temel Hak ve Özgürlüklerinin Sınırlandırılması Yönünden Karşılıklılık İlkesi	100
4. Yabancıların Teminat Yükümlülüğünden Muafiyeti.....	104
5. Anayasal Güvencelerin Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanma Hakkına Yansıması.....	110

İKİNCİ KISIM

ADLİ YARDIMIN PRATİĞE YANSIMASI

1. Yabancıların Adli Yardıma Erişiminde Uygulamadaki Sorunlar	114
1.1. Bütçe Sorunu	114
1.2. Yabancıların Adli Yardımdan Habersizliği	116
1.3. Dil ve Tercüme Sorunu.....	121
1.4. Yabancıların Vekâletname Çıkarması Sorunu.....	124
1.5. Dilekçe Hakkının Kullanılması ve Adli Yardım Talebinin İletilmesi Sorunu.....	127
1.6. Adli Yardım Görevinde Avukatın Konuya Yeterince Hakim Olmaması	128
1.7. Adli Yardım Görevlendirmesinde ve Görevlendirilen Avukatın Yabancıyla Görüşmesinde Yaşanılan Zorluklar	130
2. Adli Yardıma Katkı Amaçlı Oluşturulan Projeler	136
3. Yabancıların Adli Yardıma Erişiminde Farklı Modeller	139
SONUÇ	145
KAYNAKLAR.....	152

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
C.	: Cilt
c.	: Cümle
CCBE	: Council of The Bars and Law Societies of The European Union
dn.	: Dipnot
E	: Esas
f.	: Fıkra
HD.	: Hukuk Dairesi
HMK	: 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu
HUAK	: 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu
HUMK	: 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
I.	: Issue
İBGİK	: İzmir Barosu Göç ve İltica Komisyonu
K.	: Karar
K.T.	: Karar Tarihi
MÖHUK	: 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun
m.	: madde
par.	: paragraf
RG	: Resmî Gazete
RSN	: Refugee Solidarity Network
s.	: sayfa
S.	: Sayı
s. e. t.	: Son erişim tarihi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu

TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TVK	: 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu
UNHCR	: United Nations High Commissioner for Refugees
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume
Y.	: Yıl
YİMER	: Yabancılar İletişim Merkezi
YUKK	: 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

GİRİŞ

Adli yardım, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini güvence altına almak ve maddi imkânsızlık içinde bulunan kişilere yargılama harç ve masrafları, avukatlık ücreti gibi yargılamanın maddi boyutuna ilişkin konularda devlet tarafından geçici bir destek sağlamak üzerine kurulmuş bir sistemdir. Hem uluslararası hukukta hem de iç hukukumuzda güvence altına alınan kanun önünde eşitlik, hak arama hürriyeti ve mahkemeye erişim hakkını da kapsayan adil yargılanma hakkı, sosyal devlet, hukuk devleti ilkeleri adli yardımın hukuki dayanaklarıdır.¹

Adli yardımın önemini yansıtabilmek için hukuk devleti ve sosyal devlet ilkeleri kapsamında hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkı kavramlarına değinmek gerekir. 1982 T.C. Anayasası² m. 36 gereğince herkesin hak arama hürriyetine sahip olduğu, adaletin sağlanması yolunda adil bir yargılanmanın herkes açısından gerekli olduğu bilinmektedir. Anayasa’da yer verilen “herkes, hiç kimse” gibi kavramlar pek tabii yabancıları da kapsamaktadır.³ Adil bir yargılamanın ve hak arama özgürlüğünün temelinde adalete erişimin önündeki engelleri kaldırmak gelmektedir. Adli yardım; adalete erişimde ekonomik engellerin önünü açmak, bireylerin adalete, yargıya, avukata ulaşmasında maddi engelleri ortadan kaldırmak için gerekli ve önemlidir. Bir ülkeye yabancı olan kişinin o ülkenin hukuk sistemine de yabancı olduğu düşünüldüğünde, yasal haklarını kullanmak istemesi durumunda hukuki yardıma ihtiyaç duyması olasıdır. Yargılama masraflarını karşılayarak yasal yollara başvuru yapabilmek ve avukatlık hizmeti alabilmek için ekonomik anlamda yetersiz olan yabancıların da devletin maddi desteğine başvurabilmesi ve adli yardımdan faydalanabilmesi gerekliliği doğmaktadır. Yabancıların adli yardımdan faydalanmasının hukuk devleti, sosyal devlet, adil yargılanma hakkı açısından önemi, uygulamada adli yardıma erişimin ne derecede mümkün olduğu, yabancı kavramına kimlerin dahil olduğu ve

¹ **Esendal, Nihan** (2009), ‘Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanması ve Adil Yargılanma Hakkı’, Terazi Hukuk Dergisi, S: 31, s. 185.

² RG: 9.11.1982, Sayı: 17863 (Mükerrer). T.C. 1982 Anayasası metni için bkz. <<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>> s. e. t. 02.09.2024.

³ **Can, Hacı**, ‘Türk Anayasasının Yabancılar Rejimi’: Teksoy, Barış (Editör) (2023), Mülkiye Yabancılar Hukuku Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 2.

farklı hukuki statüdeki yabancıların adli yardımdan yararlanmasında öngörülen şartlar ve istisnalar, adli yardımın teoriden çıkıp uygulamaya dönüşmesi ve uygulamada yaşanan sorunlar iç hukukumuz ve uluslararası hukuk çerçevesinde çalışmamızda ele alınacaktır.

Savaş ve zulüm nedeniyle kendi ülkesini terk etmek zorunda kalarak yasal ya da yasa dışı yollardan ülkemize gelmiş olan yabancı kişiler dezavantajlı kişiler olduğundan ulusal ve uluslararası hukuk çerçevesinde bu kişilerin adalete etkin erişimini sağlamak ve haklarını korumak elzemdir.⁴ Hukukumuzda 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)⁵nda idari gözetim altında bulunan kişilere ve uluslararası koruma ile ilgili iş ve işlemlerde uluslararası koruma sahiplerine, 1136 sayılı Avukatlık Kanunu hükümlerine yapılan atıfla, bu kanun kapsamında adli yardımdan yararlanma hakkı tanınmıştır. YUKK’de bu kişiler dışındaki yabancıların adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağına açıkça yer verilmemiş ise de 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK)⁶ ve Avukatlık Kanunu⁷ uyarınca yasadaki şartları haiz tüm yabancılar adli yardımdan faydalanma hakkına sahiptir. Çalışmamızda uluslararası hukuktaki düzenlemelere de değinilerek iç hukukumuzda yabancıların adli yardımdan yararlanmasının teorik ve uygulamadaki boyutunu ele almak amaçlanmıştır. Bu gaye ile çalışmamızın birinci bölümünde adli yardım kavramı ve adli yardımın hukuki çerçevesi iki kısma ayrılarak incelenecektir. İkinci bölümde ise Türk hukukunda yabancıların adli yardımdan yararlanmasına ilişkin hukuki düzenlemeler ve bu düzenlemelerin pratikteki görünümü iki kısım halinde ele alınacaktır.

⁴ **Aras, Aslı** (2021), ‘Mültecilerin ve Sığınmacıların Adalete Erişiminde Adli Yardım’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 23, Özel Sayı, s. 45.

⁵ RG: 11.4.2013- Sayı: 28615.

⁶ 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, RG: 4.2.2011-Sayı: 27836. ; 7251 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 28.07.2020- Sayı: 31199.

⁷ 1136 sayılı Avukatlık Kanunu, RG: 7.4.1969- Sayı: 13168.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADLİ YARDIM KAVRAMI VE ADLİ YARDIMIN HUKUKİ ÇERÇEVESİ

BİRİNCİ KISIM

ADLİ YARDIM KAVRAMI

1. Adli Yardım

Adli yardımın hukuki çerçevesini tespit edebilmek için öncelikle adli yardım kavramının hukuk sistemindeki yerini açıklamak gerekir. Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle adli yardımın kavramsal boyutu ele alınacaktır. Bunun ardından adli yardımın toplumsal ve hukuksal boyuttaki önemi ve amacı, adli yardımın dayandığı temel ilkeler ve adli yardımla ilişkili hukuki terimler bu başlık altında açıklanacaktır.

1.1. Bir Kavram Olarak “Adli Yardım”

Bireylerin yargılama makamlarına başvurması ve hukuki iş ve işlemlerde avukat yardımı alabilmesi, yargılama masrafları ve avukatlık ücretlerinin yüksek meblağlara ulaşması sebebiyle kolay olmamaktadır. Hem ulusal hem de uluslararası hukuk çerçevesinde mahkemeye etkili başvurma ve adil yargılanma hakkı, bireylerin adalete erişiminin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğine işaret etmektedir.⁸ Adalete erişimin önündeki ekonomik engellerin giderilmesinin mevzuatımızdaki ve karşılaştırmalı hukuktaki en temel örneği ise adli yardımdır.⁹

⁸ Akbal, Mehmet (2011), ‘Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım’, TBB Dergisi S: 93, s. 147.

⁹ Taşkın, Alim (2000), ‘Noterlik İşlemlerinde Adli Yardım Hükümlerinin Uygulanması’, TBB Dergisi, S: 2, s. 413-415.

Adli yardım kavramına ilişkin doktrinde farklı tanımlar bulunmakla birlikte¹⁰, kavram geniş anlamda adli yardım ve dar anlamda adli yardım olarak da açıklanmaktadır.¹¹ Geniş anlamda adli yardım, yargılama ve takip giderlerini ödeme gücünden yoksun bulunan kişilerin bu giderlerden geçici olarak muaf tutulması, avukatlık hizmetinden yararlandırılması ve bu kişilere teminat giderlerinden muafiyet sağlanmasıdır. Yargılama aşamasına geçilmesi için yargılamanın evveliyatında alınacak hukuki danışmanlık yardımının da adli yardım kapsamında karşılanması geniş anlamda adli yardım kavramını karşımıza çıkarmaktadır.¹² Adli yardım kavramının sadece yargılama aşamasındaki giderleri ve avukatlık ücretini içermesi dar anlamda adli yardım kavramını ifade etmektedir. Temelde hak arama hürriyeti ve mahkemeye erişim hakkının güvence altına alınması, mali yetersizlik içinde bulunan kişilerin adalet erişiminin gecikmesi veya imkânsızlaşmasının önlenmesi gayesiyle hukukumuzda adli yardım kavramı yer bulmuştur.

Adli yardım ile kastedilen, ekonomik anlamda yetersiz bireylerin yargılama harç ve giderlerinden süresiz ve mutlak şekilde muaf olması değil; bu masraf ve giderlerin yargılama sonuçlanana kadar geçen süreç için ertelenmesidir.¹³ Yargılama aşaması sonuçlandığında yargılamanın sonucuna göre, bu masraf ve giderlerin davanın hangi tarafınca ödeneceği hüküm altına alınır. Dolayısıyla adli yardım yargılama aşamasına başlanması ve yargılamanın ilerlemesini, böylece bireylerin adalet kavuşmasını temin etmek üzerine kurulmuş, masrafların geçici süre ile ertelenmesi olarak ifade edilebilir.

Yargı makamlarına ulaşılması ve yargısal hizmetlerden faydalanılması modern hukuk sistemlerinde ücretsiz ise de gerek yargılama aşamasında yargı harç, gider ve masrafları, gerek hukuki sürecin avukat ile takibi için avukatlık ücreti gibi bazı masrafların taraflarca karşılanması gerekmektedir.¹⁴ Yargılama aşamasına geçilmesi için karşılanması zorunlu olan yargılama harç, masraf ve giderleri ile karşı karşıya kalmak adalet erişmeye çalışan birey için bir külfet oluşturmaktadır. Adalet hizmetinin mali açıdan da bir bedeli olması, adalet erişimin önünde bir engel oluşturmaktadır. Bireylerin ekonomik anlamda yeterli imkânlar sahip olmaması, yargıya başvurma imkânını azaltabilmekte veya ortadan kaldırebilmektedir. Mahkemeye erişim hakkının gerçek ve somut anlamda mevcut olması,

¹⁰ Doktrindeki farklı tanımlara ilişkin bkz. **Yılmaztekin, Ahmet Ertan**(2024), ‘Hukuk Muhakemesinde Adli Yardım’, TBB Dergisi, S: 170, s. 176 vd. ; **Pekcanıtez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet** (2024), Medeni Usul Hukuku Temel Bilgiler, 18. Bası, On İki Levha, İstanbul, s. 383.

¹¹ **Kılınç, Ayşe** (2013), Medeni Usul Hukukunda Adli Yardım, 1.Baskı, Ankara, Adalet, s. 9.

¹² **Kılınç**, s. 9-10.

¹³ **Kılınç**, s. 8.

¹⁴ **Kılınç**, s. 7.

sosyal devlet ve hukuk devleti ilkelerinin kâğıt üzerinde kalmaması için hukuk sisteminin toplumda adaleti sağlayan ve yargılama aşamasını kolaylaştıracak çözümler ortaya koyması gerekir.¹⁵ Bu çözümlerin başında ise yargıya erişime engel olan ekonomik yetersizliklerin ortadan kaldırılması için yargılama harç ve giderlerinden geçici bir muafiyet ve ücretsiz şekilde avukat yardımını içeren adli yardım gelmektedir.¹⁶ Adli yardımın sunulması kadar nitelikli, kaliteli ve etkili olması da önemlidir.¹⁷ Zira kaliteli olmayan ve taraf açısından fayda sağlamayan bir adli yardım, sözde kalmış ve fiilen icra edilememiş bir kuraldan öteye gidemeyecektir. Bireylerin mahkemeye ve adalete erişimini¹⁸ kolaylaştıracak yol ve yöntemler geliştirmek, devletin bireylere sunduğu bir lütuf değil; egemenliği altında bulundurduğu kişilere karşı sosyal devlet ve hukuk devleti ilkesi gereği yerine getirmesi gereken sorumluluğudur.

Sosyal bir hukuk devleti olmanın yanı sıra, bireyler üstünde egemen olan devletin bireylere karşı yerine getirmesi gereken pozitif yükümlülükleri de bulunmaktadır. Hem 1982 Anayasası'nın hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi(AİHS)¹⁹nin koruduğu insan hak ve hürriyetlerinin devlet tarafından korunması gerekliliği, devletin bireylere karşı pozitif yükümlülüğünü doğurmaktadır. Bu yükümlülüklerden birisi de devletin adil yargılanma hakkının güvencelerini içeren yargısal bir sistem kurma ve bu sistemin işleyişindeki sorunları çözüme kavuşturma yükümlülüğüdür. T.C. Anayasa Mahkemesi bir kararında²⁰, *“Ekonomik ve sosyal durumları itibarıyla yargılama giderlerini ödeme gücünden yoksun olan kişilerin sözü edilen masrafları davanın başında ödemekle yükümlü tutulmaları ya da*

¹⁵ Kılınç, s. 1.

¹⁶ Kılınç, s. 7.

¹⁷ **Aktepe Artık, Sezin** (2014), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı, 1. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 105.; **Kalem Berk, Seda** (2012), Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı(TESEV), Türkiye’de “Adalete Erişim”: Göstergeler ve Öneriler, TESEV Demokratikleşme Programı Siyasa Raporları Serisi- Yargı Reformları 2, s. 26.<https://tese.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyede_Adalete_Erisim_Gostergeler_Ve_Oneriler.pdf> s. e. t. 05.10.2024. ; **Tuncel Yazgan, Aynur** (2014), Türk Ceza Adalet Sisteminin Etkinliğinin Geliştirilmesi Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi Ortak Projesi Avukatlar İçin El Kitabı III- Adli Yardım, s. 47-48. <<https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/552/dosya/13-avukatlar-icin-el-kitabi-iii-adli-yardim25-08-20204-38-pm.pdf>> s. e. t. 08.08.2024. ; Legal Aid in Europe, Minimum Requirements Under International Law, Open Society Justice Initiative April (2015), s. 4. <[ee-legal-aid-standards-20150427.pdf](https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur)> s. e. t. 31.05.2024.

¹⁸ Adalete erişim kavramına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Yetim, Ömer** (2020), ‘Mültecilerin Adalete Erişimi’ (Yüksek Lisans Tezi), Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 61.

¹⁹ RG: 19.03.1954- Sayı: 8662. AİHS ve Protokolleri Türkçe Metni için bkz. <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur> s. e. t. 21.11.2023; AİHS ve Protokolleri İngilizce Metni için bkz. <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG> s. e. t. 21.11.2023.

²⁰ T.C. Anayasa Mahkemesi, Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, Başvuru No: 2019/26339, K.T. 17.5.2023, RG: 8.11.2023-Sayı: 32363, par. 73.

yargılama sürecinde masraf yatırarak dosyaya getirtilebilecek deliller için ödeme yapmak zorunda bırakılmaları kişilerin mahkemeye erişimlerini imkânsız hâle getirebilir veya önemli ölçüde zorlaştırabilir. Devletin adil yargılanma hakkının güvencelerini içeren yargısal sistem oluşturma yönündeki pozitif yükümlülüğünün bir gereği olarak ihdas edilen adli yardım kurumunun tarafların talep ve delillerini ileri sürme, iddialarını ispat etme imkânlarını kolaylaştırarak bu suretle yargısal sürece etkili bir şekilde katılımlarını sağlamak suretiyle, mahkemeye erişim hakkına yapılan müdahaleyi daha dengeli hâle getirdiği anlaşılmıştır.” ifadelerine yer vererek adli yardımın mahkemeye erişim hakkına sağladığı katkıya değinmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin de kabul ettiği gibi, devletin ekonomik ve sosyal durumları itibarıyla yargılama harç ve giderlerini ödeme gücünden yoksun olan kişilerin önündeki ekonomik engeli kaldırarak, adil yargılanma güvencesinin sağlandığı bir yargısal sistem kurma yükümlülüğünün bir gereği olarak adli yardım sistemi ihdas edilmiştir. Adil yargılanma hakkı ve kanun önünde eşitlik ilkesi gereği mahkemeye erişimin eşit olarak sağlanması için, devletin maddi yardımı düşüncesinden yola çıkılarak oluşturulan adli yardım ulusal ve uluslararası hukuk sisteminde yer bulmuştur.

Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi’nde de adalete erişimin güçlendirilmesi amacıyla insan odaklı bir sistem olan adli yardımın güçlendirileceği, adli yardıma başvuru süreci ve sonraki süreçte yaşanan sorunların giderilmesi için çözüm odaklı faaliyetler gerçekleştirileceği ifade edilerek adli yardımın adalete erişim için önemi gösterilmiştir.²¹

Hukukumuzda adli yardımın yasal dayanağını Anayasa, HMK, Avukatlık Kanunu, Türkiye Barolar Birliği Avukatlık Kanunu Yönetmeliği²² ve uluslararası belge ve sözleşmeler oluşturmaktadır. Yabancıların hangi hükümler gereğince adli yardımdan yararlandığını incelemek için bu düzenlemelerden öncelikle kısaca bahsetmek gerekmektedir. Burada yalnızca adli yardıma ilişkin yabancıları yakından ilgilendiren düzenlemeler ayrıntılı olarak açıklanacak olup, çalışmamızın kapsamını ve amacını aşmamak için kavramın tüm ayrıntılarına yer verilmeyecektir.

²¹ T.C. Adalet Bakanlığı 2019 Yargı Reformu Stratejisi Belgesi tam metni için bkz. <https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/23122019162931YRS_TR.pdf > s. e. t. 06.10.2024.

²² Türkiye Barolar Birliği Avukatlık Kanunu Yönetmeliği, RG: 19.6.2002-Sayı: 24790, ; Türkiye Barolar Birliği Avukatlık Kanunu Yönetmeliği’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, RG: 6.9.2008- Sayı: 26989.

1.2. Adli Yardımın Önemi ve Amacı

Yargılama harç ve giderlerinin bireylerin mahkemeye erişim hakkı ve hak arama özgürlüğünü kısıtlayacak veya sınırlayacak boyuta ulaşmaması, bireylerin haklarına ulaşmalarına engel oluşturmaması gerekir. Adli yardımın önemi burada ortaya çıkmaktadır. Zira herkesin hukuk devleti ilkesini de esas alan mahkemeye erişim hakkı, hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı saklıdır. Nitekim bir toplumda mahkemeye ve adalete erişim ne kadar güçlü ise bireylerin devlete olan güveni ve bağlılığı da o kadar güçlü olacaktır.

Yargılamanın taraflarınca yargılama harç ve giderlerinin ödenmesi beklentisi, dava şartı gibi yargılamaya ilişkin kuralların yerine getirilmesi olarak değerlendirilmekte ve bu tür bir sorumluluğun hak arama hürriyetine aykırılık teşkil etmeyeceği kabul edilmektedir.²³ Aksi halde yargılama giderlerine tarafların hiçbir katkısı olmaksızın yargılama hizmeti sağlanmasını beklemek, devlet açısından ekonomik anlamda ağır bir külfet oluşturacak ve asılsız davaların açılmasına zemin oluşturacaktır. Bu durum şüphesiz yargılama hizmetlerinin sekteye uğraması sonucunu doğuracaktır. Adalete ulaşmayı talep eden tarafın yargılama hizmeti için gerekli masraflara katılmasıyla, yargıya dayanaksız ve asılsız nitelikte davaların taşınması önlenmiş olacak ve davanın ciddiyeti ortaya konulacaktır.

Yargılama masraflarını karşılaması maddi açıdan imkânsız olan kişilerin önündeki bu engeli kaldırmak, sosyal devlet ve hukuk devleti ilkelerinin, ayrıca bireylerin kanun önünde eşitliği esasının gereğidir.²⁴ Adil yargılama hakkının bir unsuru kabul edilen silahların eşitliği ilkesi gereğince yargılama ve takip işlemlerinde tarafların birbiriyle eşit şartlarda bulunması, ekonomik bakımdan yargılamaya dâhil olma imkânlarının da aynı olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.²⁵ Hem Türk hukuku hem de diğer modern hukuk sistemlerinde ekonomik imkânsızlık probleminin ortadan kaldırılması ve yargılama giderlerini karşılayamayacak durumda olan kişiler için bu eşitliğin sağlanması amacıyla adli yardım kavramı geliştirilmiştir. Sadece vatandaşların değil yabancıların da adli yardım

²³ **Kılınç**, s. 17. ; **Pınar, Burak/Meriç, Nedim** (2009), ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargı Harçlarına Bakışı: Yiğit ve Ülger Davaları Işığında Hak Arama Özgürlüğü ve Yargı Harçları İlişkisi’, TBBD, S: 84, s. 200.

²⁴ **Ruhi, Ahmet Cemal** (2016), Adli Yardım, Tebligat ve İstinabe, Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 31. ; **Gençcan, Ömer Uğur** (2005), ‘Adli Yardım’, Yargıtay Dergisi, S: 1-2, s. 128.; **Kalem Berk**, s. 19.

²⁵ **Kılınç**, s. 18.

mekanizmasına dâhil olması eşitlik esası, silahların eşitliği ve adil yargılanma hakkı bakımından önem arz etmektedir.

Hem Türk hukukunda hem de uluslararası hukukta güvence altına alınan hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkı, adli yardımın hukuki düzenleme altına alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kişilere 1982 Anayasası'nda, kanunlarda, yönetmeliklerde, uluslararası belge ve sözleşmelerde adli yardımdan faydalanma imkânı tanınmıştır. Çalışmamızın kapsamında ise adli yardımdan yabancı kişilerin faydalanmasının önemine ilerleyen kısımlarda değinilecektir.

1.3. Adli Yardımın Dayandığı Temel İlkeler

Devlet, koruması altına aldığı bireylere ve topluma karşı Anayasa'da belirlenen sosyal ve ekonomik görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirmekle yükümlüdür. (Anayasa m. 65) Kişilerin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak, Devletin temel amaç ve görevlerinden birisidir. (Anayasa m. 5) Kişilerin mahkemeye erişim ve adil yargılanma haklarını kullanmasında ortaya çıkacak engellerin kaldırılması da Devletin görevidir. Bu sebeple Devletin, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde, mahkemeye başvurma ve adil yargılanma hakkının önündeki ekonomik engelleri bertaraf etmesi gereği doğmaktadır. Hukukumuzda bu engellerin ortadan kaldırılmasının temel yolu adli yardımdır. Hukuk devleti ilkesi, sosyal devlet ilkesi ve kanun önünde eşitlik ilkesi ise anayasal çerçevede adli yardımın sağlanmasına esas teşkil eden ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶

1.3.1. Hukuk Devleti İlkesi

1982 Anayasası m. 2'de yer bulan hukuk devleti kavramını, *“eylem ve işlemlerinde hukuk kurallarına bağlı olan, vatandaşlarına hukuki güvenlik sağlayan devlet”* olarak tanımlamak mümkündür.²⁷ Tanımdan da anlaşılacağı üzere, hukuk devleti ilkesi kişilerin

²⁶ Kılınç, s. 126 vd.

²⁷ Özbudun, Ergun (2024), Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 24. Baskı, Ankara, Yetkin, s. 124.; Gözler, Kemal (2023), Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Güncellenmiş 28. Baskı, Bursa, Ekin, s. 82.; Reform Serisi Yayın Kurulu (2020), Anayasa Hukuku (Genel Esaslar, Türk Anayasa Hukuku, Anayasa Yargısı), 1. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, s. 72.

hukuki güvenliğe sahip olmasında önemli bir etmendir.²⁸ Hukuki güvenliğe sahip olmak, hukuk çerçevesinde korunan hak ve hürriyetlere erişimin koruma altında olması anlamını ihtiva eder. Kişilerin hak ve hürriyetlerini korumayı ilke edinen bir hukuk devleti, kişilerin bu hak ve hürriyetlere ulaşmasının yolunu açmayı ve bu yolda oluşabilecek engelleri kaldırmayı da prensip haline getirmelidir.²⁹ Bir hakkın varlığından bahsedebilmek için hakkın yalnızca yasalarla tanınması yeterli değildir. Bireylere yasada tanınan hak ve hürriyetlerin gerçek hayatta da vücut bulması gerekir. Hukukun tanıdığı hak ve hürriyetlerin fiilen ulaşılabilir olduğunu bilmek, bireylerin hukuki güvenliklerinin temin edildiğine olan inancını kuvvetlendirir.

Anayasa Mahkemesi hukuk devletini, *“tüm devlet organlarının eylem ve işlemleri hukuka uygun olan, yönetilenlere güçlü, etkin ve kapsamlı biçimde hukuksal güvencenin sağlandığı, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı, hukukun evrensel kurallarına saygı gösterildiği ve adaletli bir hukuk düzeninin gerçekleştirildiği devlet”* olarak tanımlamış ve eşitlik ilkesinin hukuk devletinin öğelerinden olduğunu ifade etmiştir.³⁰

Bir devletin hukuk devleti olmasını sağlayan diğer birtakım unsurlar da vardır. Bunlar; bağımsız ve tarafsız yargı, sınırlı devlet, birey hak ve özgürlüklerinin tanınması ve korunması, bireylerin hukuki güvence içinde olması, hak arama yollarının açık olması, hukuk önünde eşitliğin sağlanması, idari faaliyetlerin önceden bilinebilir olması ve idarenin mali sorumluluğunun olmasıdır.³¹ Mahkemelerin bağımsızlığı 1982 Anayasası m. 138’de düzenlenmiş olmakla, bu düzenlemeye göre yargı bağımsızlığını kurumsal yargı bağımsızlığı ve karar alma bağımsızlığı olmak üzere iki yönden değerlendirmek gerekir. Kurumsal yargı bağımsızlığı, yargı organının yasama ve yürütme organlarından bağımsız olmasıdır. Karar alma bağımsızlığı ise yargılama makamının herkesten ve her türlü baskıdan uzak bir şekilde karar alabilmesini gerektirir.³² Sınırlı devlet ilkesinden anlaşılması gereken ise yasama, yürütme ve yargı gücüne sahip devletin hukuk ile sınırlandırılması, tüm bu yetkilerin hukuka bağlı olarak kullanılmasıdır.³³ Bu sınırlama ile devletin organları

²⁸ **Öztürk, Namık Kemal** (2021), Anayasa Hukuku, Güncellenmiş 3. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 59. ; **Gözübüyük, Şeref** (2023), Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 41. Baskı, Ankara, Turhan, s. 81.

²⁹ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 4.

³⁰ T.C. Anayasa Mahkemesi, E: 2003/48-K: 2003/76, K.T. 23.7.2003, RG: 11.09.2004- Sayı: 25580.

³¹ **Öztürk**, s. 64. ; **Fendoğlu, Hasan Tahsin** (2023), Anayasa Hukuku, 2023 Değişikliği Yapılmış 11. Basım, Ankara, Yetkin, s. 483 vd. ; **Gözler**, s. 83 vd.; **Kılınç**, s. 143. ; **Atar, Yavuz** (2023), Türk Anayasa Hukuku, Güncellenmiş 16. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 105 vd.

³² Ayrıntılı bilgi için, **Öztürk**, s. 65 vd.

³³ **Öztürk**, s. 69.

arasındaki fren ve denge sistemi sayesinde bu organların kullanımında keyfiyetin önlenmesiyle bireylerin hakları ve özgürlükleri korunabilecektir.³⁴

Gözler'e göre, hukuk devletinin genel gerekleri olarak, bir devletin hukuk devleti niteliğinde olması yasama, yürütme ve yargı organlarının hukuka bağlı olmasından geçmektedir.³⁵ Bununla birlikte, hukuk devletinin özel gerekleri içinde diğer gerekler ibaresi ile hukuk devletinin gereklerinin tahdidi olmadığı, hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkının da hukuk devletinin diğer gerekleri içinde olduğunun söylenebileceğini ifade etmiştir.³⁶

Devlet tarafından tanınan hak ve hürriyetlere ulaşabilmenin yolu hak arama hürriyetinden geçmektedir.³⁷ Var olan bir hakkın varlığını ve hak edildiğini ileri sürebilmek için bu hakkı arama özgürlüğüne sahip olunması gerekir. Hukukun tanıdığı bir hakkı talep edebilme özgürlüğü, bu hakkın gerçek hayata tezahür edebilmesini sağlayacaktır. Çalışmamızın “1.4.2. Hak Arama Hürriyeti ve Adil Yargılanma Hakkı” başlığında yapılan açıklamalar ışığında adil yargılanma hakkı ve hak arama hürriyeti ilişkisi gözetildiğinde, devletin bireye sağladığı hak ve özgürlüklerin adil bir şekilde sağlanması ve ihlale konu olan hakkın talep edilebilmesi birbiriyle doğrudan bağlantılıdır.

Kişilerin adil yargılanma hakkından ve hak arama hürriyetinden faydalanması için öncelikle yasa gereğince yargılama harç ve giderlerini karşılayabilmesi gerekir. Yargılama harç ve giderlerini ödemekte ekonomik güçsüzlük içinde olan bireylerin adil yargılanma hakkı ve hak arama hürriyeti tehlikeye düşmektedir. Bu aşamada hukuk devletinin devreye girmesi ve bireylerin hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkı ile birlikte, bu hakları kullanarak tanınmasını talep ettikleri diğer tüm haklarına erişmelerini sağlama yükümlülüğünü yerine getirmesi beklenmektedir. Bu beklentinin karşılanmasında bir araç niteliğinde olan adli yardım mekanizması sayesinde bireyin yargılama giderlerini karşılamakta yaşadığı ekonomik güçsüzlük ortadan kaldırılabilir. Bu bağlamda adli yardımın hak ve hürriyetlere erişim aşamasında bir basamak olduğu, adli yardımın sağlam

³⁴ **Öztürk**, s. 69. ; **Seada, Palavrić** (2010), ‘Yargı Bağımsızlığı, Yargının Tarafsızlığı ve Sorumluluğu’, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C: 26, S: 1, s. 23.

³⁵ **Gözler**, hukuk devletinin gereklerini özel gerekleri ve genel gerekleri olarak iki kategoriye ayırmaktadır. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. **Gözler**, s. 83.

³⁶ **Gözler**, s. 88.; **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 4.; Adil yargılanma ilkesinin getirdiği güvenceler hukuk devletinin yapıcı unsurları arasında sayılmıştır. **Tanör, Bülent/ Yüzbaşıoğlu, Necmi** (2023), 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Güncelleştirilmiş 21. Baskı, İstanbul, Beta, s. 116.

³⁷ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 3.

temellere dayanmasının bireylerin hukuki güvenliğini artıracakı açıktır. Nitekim, adli yardımın hukuka ve hukuk devletine erişim aracı olduğu söylenebilir.

1.3.2. Sosyal Devlet İlkesi

Devletlerin bireylere sağladığı hak ve hürriyetlerin kullanılması için yalnızca hukuk kuralları yeterli olmamaktadır. Hukuk kurallarının uygulanabilirliği, en az bu kuralların varlığı kadar öneme sahiptir. Toplumların yapısı gereği hukuk devletinin kurallarına tabi olan tüm bireyler eşit imkânlarla sahip olmayabilir. Hukuk devleti ilkesinin gerçek anlamda var olabilmesi için bireyler arasındaki eşitsizlikler ortadan kaldırılarak hukuk kurallarının herkese eşit şekilde uygulanması ve herkes tarafından ulaşılabilir olması gerekmektedir.³⁸ Bu eşitliği sağlayarak bireyler arasındaki sosyal dengeyi ve sosyal adaleti tesis etmek ise sosyal devletin görevidir.³⁹ Bu minvalde hukuk devleti ve sosyal devlet ilkeleri birbirini destekleyici rol oynamaktadır.

Sosyal devlet ilkesi Türk hukukunda ilk kez 1961 Anayasası'nda⁴⁰ vücut bulmuştur.⁴¹ 1961 Anayasası m. 2'de *“Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.”* ibaresiyle sosyal devlet ilkesi hukukumuzda ilk defa benimsenmiştir. 1982 Anayasası m. 2'de *“Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.”* şeklinde belirtilerek sosyal devlet ilkesi korunmuştur.

Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında⁴² da yer verildiği üzere Anayasa m. 5'de *“kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya”* ibaresi ile devletin amaç ve görevinden bahsedilmektedir. İnsanların hak ve hürriyetlerini olması

³⁸ Yetim, s. 2.

³⁹ Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 114.

⁴⁰ RG: 20.07.1961- Sayı: 10859. 1961 T.C. Anayasası metni için bkz. <<https://resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>> s. e. t. 01.08.2024.

⁴¹ Gözübüyük, s. 84. ; Reform Serisi Anayasa Hukuku, s. 71.

⁴² T.C. Anayasa Mahkemesi, E: 1986/16- K: 1986/25, K.T. 21.10.1986 künyeli kararında, *“Devletin temel amaç ve görevleri arasında insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak, kişiyi mutlu kılmak, onların hayat mücadelesini kolaylaştırmak, insan haysiyetine uygun bir ortam içinde yaşamalarını sağlamak gibi hususlarda yer alırlar.”* ifadesiyle Devlete Anayasa'nın 5. maddesi çerçevesinde sorumluluk yüklenmiştir.

gereken şekilde ve azami düzeyde sağlamaya çalışmak, en asgari düzeyde ise garanti altına almak, bireylere insan onuruna ve haysiyetine yaraşır bir hayat standardı sunmak devletin var olmasının temel nedenidir.⁴³ Hem sosyal devlet hem hukuk devleti ilkeleri gözetilerek adalete erişimin önündeki sınırları ve engelleri kaldırmak ise devletin temel görevidir.

Sosyal devlet anlayışı, mutlak anlamda ekonomik ve sosyal bir eşitlik düşüncesinden değil, fırsat eşitliği olarak adlandırılabilen nispi anlamda bir eşitlikten yola çıkmaktadır.⁴⁴ Sosyal devletin en temel gayesi, herkese insan onuruna yaraşır asgari bir hayat düzeyi sağlayabilmektir.⁴⁵ Sosyal devlet ilkesine sahip bir devlet herkese mutlak anlamda tam bir eşitlik sağlayamasa da vatandaş ve yabancı olması fark etmeksizin toplumda yer alan herkese bu asgari yaşam seviyesini sağlamalıdır. Böylece sosyal güvenlik ve sosyal adalet gerçek anlamda sağlanmış olacaktır.⁴⁶

Anayasa Mahkemesi bir kararında, sosyal devletin “*güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet*” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ “Güçsüzler” kavramının yabancıları da kapsayıp kapsamadığı çalışmamızın konusu açısından önem arz edeceğinden bu hususa çalışmamızın devamında değinilecektir.

Sosyal devlet ilkesinde bahsedilen *insan onuruna yaraşır yaşam düzeyinin* elde edilmesinde, bireylerin sahip olduğu temel hak ve hürriyetlerini mevzuat ve insan hakları standardı ile uyumlu şekilde kullanabilmesi önem arz etmektedir. Zira hukuk devleti ilkesinin gereği olarak bireye sağlanan hakların fiilen yaşam alanında yer bulabilmesi, insana verilen kıymetin ve toplumun yaşam düzeyinin artmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda bireyin adil yargılanma hakkına ve hak arama hürriyetine ne derecede sahip olduğu, sosyal devlet ilkesi ve hukuk devleti ilkesinin devlette ne kadar etkin olduğunu gösterecektir.

Sosyal devlet, kişilerin önündeki ekonomik ve sosyal engellerin kaldırılmasıyla özgür olabileceği düşüncesinden hareket etmektedir.⁴⁸ Hukuk devleti ilkesinin getirdiği hak ve özgürlüklerin kullanılması sırasında ortaya çıkan birtakım sosyal ve ekonomik engellerin ortadan kaldırılmasında da sosyal devlet ilkesi devreye girmelidir. Bireyler adalete erişim

⁴³ Atar, s. 117 vd. ; Esendal, s. 185.

⁴⁴ Özbudun, s. 141.

⁴⁵ Atar, s. 119. ; Reform Serisi Anayasa Hukuku, s. 72.

⁴⁶ T.C. Anayasa Mahkemesi, E:1988/19- K:1988/33, K.T. 26.10.1988, RG:11.12.1988- Sayı: 20016.

⁴⁷ T.C. Anayasa Mahkemesi, E:1988/19- K:1988/33, K.T.26.10.1988.

⁴⁸ Atar, s. 115. ; Ruhi, s. 29.

talebiyle mahkemeye başvurdıklarında yargılama harç ve giderlerini ödeme külfeti altına girmektedir. Mahkemeye erişim hakkı, hak arama özgürlüğü ve adli yargılanma hakkı, bireyin ulusal ve uluslararası hukukun tanıdığı tüm haklarına kavuşmasını doğrudan güvence altına alan haklardır. Ancak yasada öngörülen yargılama harç ve giderlerini karşılamakta ekonomik güçsüzlük yaşayan bireyler bu haklarını kullanırken ekonomik gücü yeterli bireylerle eşit koşullarda bulunmamaktadır.⁴⁹ Bu halde de sosyal devletin bireyler arasındaki ekonomik eşitsizliği kaldırarak ekonomik güçsüzlük içindeki bireyin hak arama özgürlüğünü ve sosyal dengeyi sağlaması gerekir. Dolayısıyla yargılama harç ve giderlerini karşılamakta ekonomik bakımdan yetersiz bireyin mahkemeye başvurma ve adil yargılanma hakkını engelsiz şekilde kullanabilmesi için adli yardım mekanizmasından faydalandırılması sosyal devlet ilkesiyle doğrudan ilintilidir. Yargılama makamlarına başvurunun önündeki ekonomik engeli ortadan kaldıran devlet hem sosyal devlet anlayışı ile hem de yargılama hakkının kullanılmasını sağlayarak hukuk devleti anlayışı ile hareket etmiş olur.

1.3.3. Kanun Önünde Eşitlik İlkesi

1982 Anayasası m. 10 gereğince herkesin, dil, ırk renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu teminat altına alınmıştır. 1961 Anayasası'nda temel haklar kapsamında düzenlenen eşitlik ilkesi, 1982 Anayasası'nın genel esaslar bölümünde bağımsız bir devlet ilkesi olarak yer almıştır.⁵⁰ Anayasa Mahkemesi, eşitlik ilkesini hukuk devletinin öğelerinden biri olarak kabul etmektedir.⁵¹ Özbudun, Anayasa Mahkemesi'nin görüşünden farklı olarak, eşitlik ilkesinin hukuk devleti ilkesi içinde yer almadığını, 1982 Anayasası'nın temel haklar ve ödevler kısmında değil genel esaslar başlıklı kısmında düzenlendiğini, bu bağlamda temel bir devlet yönetimi ilkesi olarak düşünülmesi gerektiği yönündeki görüşün daha güçlü olduğunu ifade etmektedir.⁵² Tanör/Yüzbaşıoğlu, Anayasa'nın genel esaslar kısmında düzenlenmesi sebebiyle eşitliğin Anayasa'nın tamamına ve devlete egemen bir ilke olduğunu, ancak bu durumun eşitliğin bir hak olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini ifade etmektedir.⁵³ Öztürk ise Anayasa Mahkemesi ile benzer yönde, hukuk devletinin tüm

⁴⁹ **Yılmaz, Ejder** (1984), 'Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti', Ankara Barosu Dergisi, S: 2, s. 202.

⁵⁰ **Anayurt, Ömer** (2022), Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku), Güncellenmiş 4. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 219.

⁵¹ T.C. Anayasa Mahkemesi, E: 2003/48- K: 2003/76, K.T. 23.7.2003, RG: 11.09.2004- Sayı: 25580.

⁵² **Özbudun**, s. 156. ; **Gözler**, s. 98. ; **Atar**, s. 125.

⁵³ **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s. 130.

bireylere eşit muamelede bulunan devlet olduğunu, eşitlik kavramının hukuk devletinin temellerinden biri olduğunu kabul etmektedir.⁵⁴ Kanun önünde eşitlik kavramının temel bir hak olmadığı, devletin devlet olabilmesindeki genel esaslardan, devletin temel yapı taşlarından biri olduğu söylenebilir. Her bireyin yargı makamları önünde devletin hukuki güvencesinden aynı ve eşit derecede faydalanabilmesi eşitlik ilkesinin gereğidir.⁵⁵

Özbudun'a göre, kanun önündeki eşitliğin maddi anlamda hukuki eşitlik ve şekli anlamda hukuki eşitlik olarak iki yönden ele alınması gerekir.⁵⁶ Şekli hukuki eşitlik, kanunların genel ve soyut olarak değerlendirilmesi, hiçbir bireyin içinde bulunduğu kişisel durum değerlendirilmeden kanunların uygulanmasında herkese eşit davranılmasıdır. Maddi hukuki eşitlik ise kanunların içerikleri de değerlendirilerek haklar ve ödevler, faydalar ve yükümlülükler açısından aynı durumda bulunan bireylerin aynı kural ve işleme, farklı durumda bulunan bireylerin farklı kural ve işleme tabi olmasıdır.⁵⁷ Maddi anlamda hukuki eşitlik kavramı doktrinde *hukuksal eşitlik* kavramı ile de ifade edilmektedir.⁵⁸ Anayasa'da mutlak veya eylemsel bir eşitlik değil, durum ve koşulları eşit olan kişiler arasında ayrımcılık yapılmamasını ifade eden hukuksal bir eşitliğin kastedildiği kabul edilmektedir.

Yargılama giderlerinin karşılanması için ekonomik olarak yetersiz durumda bulunan kişilerin mahkemeye erişim hakkını kullanırken maddi anlamda yeterli imkâna sahip kişilerle eşit imkana sahip olmaması eşitlik ilkesinin ihlaline konu olmaktadır. Söz konusu eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin temelinde adli yardım yer almaktadır. Adli yardımın kim için ve hangi koşullarda sağlanacağı da yine eşitlik ilkesi dahilinde değerlendirilmelidir. Eşitlik ilkesinin ihlalini ortadan kaldırmak için adli yardımın yasada düzenlenmiş olması yeterli değildir. Adli yardımdan faydalanacak kişiler ve faydalanılması için öngörülen şartların da kişilerin eşitliğini bozmaması gerekir. Adil yargılanma hakkının

⁵⁴ Öztürk, s. 70-71.

⁵⁵ Kılınç, s. 2.

⁵⁶ Özbudun, s. 156-157. ; Gözler şekli anlamda eşitlik kavramı yerine mutlak eşitlik, maddi anlamda eşitlik kavramı yerine nispi eşitlik ifadesini kullanmaktadır. Gözler, s.99. ; Aristoteles'in denkleştirici(düzeltilici) adalet kavramının şekli anlamda eşitlik ile, paylaştırıcı(dağıtıcı) adalet kavramının maddi anlamda eşitlik ile benzer temellere sahip olduğu söylenebilir. Denkleştirici adalet, herkesi diğer kişilerden ayıran hiçbir özelliği dikkate alınmaksızın eşit işleme tabi tutma temeline dayanmaktadır. Paylaştırıcı adalet ise, imkanları, ihtiyaçları, kabiliyetleri açısından birbirine eşit durumda olmayan bireylere eşit davranılmamasının eşitlik kavramına aykırılık oluşturmayacağı şeklinde açıklanmaktadır. Özekes, Muhammet (2023), Temel Hukuk Bilgisi, 13. Bası, İstanbul, On iki levha, s. 29. ; Kaşıkara, Serhat (2009), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye, 1. Baskı, Ankara, Adalet, s. 9. ; Öztan, Bilge/Gürpınar, Damla (2022), Medeni Hukukun Temel Kavramları, 47.Baskı, Ankara, Yetkin, s. 46.

⁵⁷ Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 132. ; Özbudun, s. 156-157. ; Gözler, s. 99.; Atar, s. 126-127.

⁵⁸ Anayurt, s. 220.

önünü açmakta önemli bir katkı sağlayan adli yardım hukuk devleti, sosyal devlet ilkeleri ve kanun önünde eşitlik esasının gereği olarak ihtiyaç duyan herkese tanınmalıdır. Zira insanların anayasal anlamda eşitliği yeterli olmamakta, insanın varlığının korunması için temel haklarının devlete ve bireylere karşı güvence altına alınması gerekmektedir.⁵⁹ Bu çerçevede çalışmamızda yabancılar yönünden adli yardımın uygulanmasında eşitlik kavramının ihlal edilip edilmediği hususuna değinilecektir.

1.4. Adli Yardımla İlişkili Hukuki Terimler

Adli yardımın kavramsal boyutunu anlayabilmek için bu kavramın diğer hukuki terimlerle ilişkisini ve bu terimlerin hukuk düzenindeki yerini incelemek gerekir. Bu başlık altında adli yardımın ilişkili olduğu “adil” ve “adalet” kavramları ile ulusal ve uluslararası hukukta hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkına ilişkin düzenlemeler üzerinde durulacaktır.

1.4.1. “Adil” ve “Adalet” Kavramları

Adli yardımın adil yargılanma hakkı ile bağlantısını anlamak ve anlamlandırmak için öncelikle adil ve adalet kavramlarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Arapça “adl” kökünden türeyen “adil” kavramı “adaletli”, “adaletle davranan”, “adaletten ayrılmayan” anlamlarını taşımaktadır.⁶⁰

Adalet kavramı ise Platon, Aristoteles gibi düşünürler tarafından ele alınmış, farklı tanımlamalara konu olmuş bir kavramdır.⁶¹ Platon, adaleti “herkesin kendi üzerine düşeni yapması ve kendi payına sahip olması” olarak tanımlamış ve adaletin en yüce erdemlerden biri olduğunu ifade etmiştir.⁶² Aristoteles ise adaleti, eşitlik kavramından hareketle

⁵⁹ **Öztürk**, s. 72. ; Hukuk devleti anlayışında eşitlik sadece biçimsel (yasa önünde eşitlik) iken; sosyal devlet anlayışında sosyal durum ve şartlar, yani toplumsal eşitsizlikler devlet müdahalesiyle azaltılmaya çalışılmaktadır. **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s. 113.

⁶⁰ **Çeçen, Anıl** (2020), Adalet Kavramı (Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme), Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara, Astana, s. 186.; **Kaşıkar**, s. 8; **Çelik, Adem** (2007), Adil Yargılanma Hakkı (Avrupa İnsan Haklar Sözleşmesi ve Türk Hukuku), 1.Baskı, Ankara, Adalet, s. 82.

⁶¹ Eski Yunan Felsefesi düşünürlerinin adalet anlayışı hakkında detaylı bilgi için bkz. **Çeçen**, s. 96 vd.

⁶² **Platon**, Politeia (Çeviri: Demirhan, Hüseyin (2002), Devlet, 1. Baskı, İstanbul, Sosyal Yayınlar), s. 153, 433b-e. ; **Çıvgın, Ayşe Gül**(2018), ‘Platon’un Adalet ve Filozof Kral Anlayışı’, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C: 7, S: 1, s. 223. ; **Topakkaya, Arslan**(2008), ‘Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması’, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, C: 3, S: 6, s. 31, 35.

“yasalara uygun davranmak ve eşitliği bozmamak” olarak açıklamıştır.⁶³ Sözlük anlamı olarak ise “hakka ve hukuka uygun davranma”, “herkesin ve her şeyin hakkını gözetme” anlamlarına gelmektedir.⁶⁴

Günümüz hukuk sisteminde devam eden sosyal adalet görüşünde adalet kavramı ile sosyal eşitsizliği gidermek, toplumun bütünü için iyi olanın sağlanması, zayıf olan ve güçlü olan arasında adil bir denge oluşturulması amaçlanmaktadır.⁶⁵ “*Adalet, hukukun amacı ve onu ayakta tutan ruhudur.*”⁶⁶ Doktrinde adalet kavramının eşitlik ilkesini de içinde barındırdığı, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin herkes için aynı anlama gelmesi durumunda o toplumda eşitsizliğin olmadığı, dolayısıyla adaletin var olduğu yönünde bir kanaat vardır.⁶⁷ Özkes, birbiriyle ilişki içinde olsa da eşitlik ve adaletin aynı şey olmadığını, adaletin herkese eşit davranılması değil içinde bulunulan koşullara göre nimet-külfet dengesinin sağlanmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ Nitekim, adalet kavramı her ne kadar eşitlik kavramı ile yakın bir ilişki içinde ise de eşitliğin sağlanması her durumda adaletin sağlanması anlamını taşımaz.⁶⁹

Mahkeme masrafları ve avukatlık ücretini ekonomik güçsüzlük nedeniyle karşılayamayacak durumda olan kişiler ile diğer kişiler arasında ekonomik eşitsizlik olması, adalete erişim imkânlarının da eşit olmaması anlamına gelmektedir. Ekonomik güçsüzlük içinde olan kişiye bu konuda destek sağlanarak mahkemeye erişim imkanının sağlanması, sosyal eşitsizliğin giderilmesi ve zayıf ile güçlü arasında adil bir denge oluşturma çabasının göstergesidir. Adli yardımın adaletle ve adil yargılanma hakkıyla ilişkisi burada başlamaktadır.

⁶³ **Aristoteles**, Nicomachean Ethics (Çeviri: Babür, Saffet (2020), Nikomakhos’a Etik, 10. Baskı, Ankara, Bilgesu Yayıncılık), 5. Kitap, s. 91 vd., 1129a- 1129b.; **Topakkaya**, s. 34.

⁶⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri için bkz. <<https://sozluk.gov.tr/>> s. e. t. 02.09.2024.

⁶⁵ **Kaşıkkara**, s. 10.; Adalet hukukun temel prensibi ve asıl amacıdır. **Çeçen**, s. 190 vd.

⁶⁶ **Özkes**, s. 24.

⁶⁷ **Çeçen**, s. 188.

⁶⁸ **Özkes**, s. 31.

⁶⁹ **Kaşıkkara**, s. 10.

1.4.2. Hak Arama Hürriyeti ve Adil Yargılanma Hakkı

Kişiler, hak arama hürriyetini ve adil yargılanma hakkını hem ulusal hem uluslararası hukuk çerçevesinde kullanabilmektedir. Bu sebeple hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkının uluslararası hukukta ve ulusal mevzuatta edindiği yer bu başlık altında incelenecektir.

1.4.2.1. Uluslararası Hukuktaki Düzenlemeler

İnsanın varlığı ile ortaya çıkan *insanlık* kavramının gereği olarak insan haklarının kişiler, toplum, kişi ile devlet arasındaki ve devletlerin kendi aralarındaki ilişkiler gereğince hem ulusal hem uluslararası hukukta yer edinmesi kaçınılmaz olmuştur.⁷⁰ Uluslararası toplumun ve devletlerarası ilişkilerin bir gereği olarak uluslararası hukuk ortaya çıkmış, insan hakları da uluslararası hukuk gereğince uluslararası belgeler, sözleşmeler ve hukuk kuralları dâhilinde koruma bulmuştur. Bunun neticelerinden birisi olarak insanın en temel haklarından olan adil yargılanma hakkı da uluslararası belge ve sözleşmelerde yer edinerek uluslararası hukukun güvencesi altına alınmıştır.

Adil yargılanma hakkı, ülkemizin de taraf olduğu, 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe giren AİHS m. 6'da uluslararası hukuk bağlamında güvence altına alınmış ve bu hakkın temel unsurlarına madde metninde yer verilmiştir. AİHS m. 1 gereğince Sözleşme'ye taraf devletler “kendi yetki alanında bulunan herkesin” Sözleşme'nin birinci bölümünde yer verilen hak ve özgürlüklerden faydalanmasını sağlamalıdır. AİHS'nin diğer uluslararası sözleşme ve anlaşmalardan farklı olarak taraf devletlere birtakım sorumluluklar yükleyen emredici niteliğe sahip sui generis bir hukuki belge olduğu doktrinde ileri sürülmektedir.⁷¹

⁷⁰ Tüm insanların doğuştan sahip olduğu haklar olarak tanımlanabilen insan haklarının tanımı ve unsurları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Kalabalık, Halil** (2023), İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Güncellenmiş 5. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 25.; Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights) (2016), Human Rights, Handbook for Parliamentarians N° 26, s. 19. <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HandbookParliamentarians.pdf>> s. e. t. 08.08.2024.

⁷¹ **Çavuşoğlu, Naz** (1994), ‘İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukuku’nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine’, Özel Dizi No.1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, İmaj Yayınevi, s. 83. ; **Tunç, Hasan** (2000), ‘Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye ile İlgili Örnek Karar İncelemesi’, Anayasa Yargısı Dergisi, C:17, s. 184. ; **Kaşıkkara**, s. 73.

Türkiye, Sözleşme'ye taraf olarak Sözleşme ile güvence altına alınan bütün hak ve özgürlüklere sadece kendi vatandaşları bakımından değil, ülkesinde bulunan tüm yabancılar için de uyma yükümlülüğünü kabul etmiştir.⁷² Bu bağlamda adil yargılanma hakkına ilişkin hükümlerin hem Türk vatandaşları hem de yabancılar açısından uygulanması gerekmektedir.

AİHM, AİHS m. 6'ya göre herkesin “adil” yargılama yapılmasını isteme hakkına sahip olduğundan hareketle, adil yargılanma hakkının unsurlarının ve kapsamının madde metninde belirtilenlerle sınırlanmadığını, adil yargılanma hakkının madde metninde ifade edilenden daha geniş kapsamlı olduğunu kabul etmektedir.⁷³ Bu açıdan adil yargılanma hakkının unsurlarının tahdidi olmadığı, AİHM kararlarında yer verilen “mahkemeye erişim hakkı/dava hakkı”, “silahların eşitliği prensibi”, “mahkeme kararlarının gerekçeli olması” gibi ilkelerin de adli yargılanma hakkı kapsamındaki zımni unsurlar olduğu belirtilmektedir.⁷⁴

Dönmezer'e göre AİHS m. 6 ile güvence altına alınan adil yargılanma hakkı ile yargılamanın sonucunun adil olması değil, adil bir sonuca varırken dürüst yollardan yargılama yapılması, yani yargılama aşamasının adil olması kastedilmektedir.⁷⁵

AİHS m. 13'de etkili başvuru hakkı düzenleme altına alınarak, herkesin bu Sözleşme kapsamındaki hak ve hürriyetlerine ulaşmasının önü açılmıştır. “6. maddede düzenlenen adil yargılanma hakkı ile 13. maddedeki etkili başvuru hakkı arasında organik bir bağ bulunmaktadır.”⁷⁶ Sözleşme'nin temel maddesi olarak kabul gören⁷⁷ adil yargılanma hakkının ihlali halinde de etkili başvuru hakkının devreye girmesi ve hakkı ihlal edilen herkesin ihlal edilen hakkının korunmasını talep etmesi mümkün olacaktır.⁷⁸ AİHS m. 13 gereğince bir hak veya özgürlüğün ihlali halinde iç hukuk düzeninde başvurulabilecek etkili

⁷² Kalabalık, s. 217.

⁷³ Turan, Hüseyin (2009), ‘Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ndeki Yeri ve Önemi’, TBB Dergisi, S: 84, s. 216.

⁷⁴ Gölcüklü, Feyyaz (1994), ‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde “Adil Yargılama”’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C: 49, S: 1, s. 201.

⁷⁵ Dönmezer, Sulhi (2000), ‘İzmir Barosu Yargı Reformu 2000 Sempozyumu’, 1. Basım, İzmir Barosu Yayınları, s. 339. ; Kaşıkara, s. 28.

⁷⁶ Özkan, Işıl (2023), Göç-İltica ve Sığınma Hukuku, Güncellenmiş 5. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 216.

⁷⁷ Turan, s. 216.

⁷⁸ Turan, s. 217. ; Frigo, Massimo (2021), International Commission of Jurists, Migration and International Human Rights Law: A Practitioners’ Guide (Çeviri: Eşsiz, Veyssel (2024), Mülteci Hakları Derneği, Göç ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Uygulayıcı Rehberi), s. 227. <<https://www.mhd.org.tr/images/yayinlar/mhduygulayicirehber.pdf> > s. e. t. 09.10.2024.

bir yol bulunması, Sözleşme ile güvence altına alınan hakların yalnızca soyut ve sözde değil, somut olarak yani gerçek hayata yansıyan bir şekilde korunmasını sağlayacaktır.⁷⁹

10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi⁸⁰ m. 2’de herkesin hiçbir ayırım gözetilmeksizin Bildirge kapsamında yer alan temel hak ve hürriyetlerden yararlanacağı hususuna yer verilmiştir. Bildirge kapsamında kanun önünde eşitlik (m. 7), hak arama özgürlüğü (m. 8) ve bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından adil yargılanma (m. 10) hakkına herkesin sahip olduğu ilan edilmiştir. Bildirge m. 10’da herkesin, davasının *tam bir eşitlikle* bağımsız ve tarafsız mahkeme tarafından adil bir şekilde görülmesi hakkı olduğu düzenlenmiştir. Madde kapsamında yer verilen “tam bir eşitlik” ibaresinin kanun önünde eşitlik ilkesine rağmen yeniden vurgulanmış olması, yargılama aşamasında yargılamanın tarafları arasında giderilmesi mümkün olan tüm eşitsizliklerin tam anlamı ile giderilmesi, bireylerin birey olmasından kaynaklanan, kendilerine has kişisel özellikleri dışında yargılama aşamasını etkileyen hiçbir farklı unsurun bulunmaması, adilane bir yargılama gerçekleştirilmesi için mümkün olan en üst eşitliğin sağlanması gereğini ortaya koymaktadır.

23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe giren BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme⁸¹, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin aksine, uluslararası bir anlaşma niteliğini haiz olmasından kaynaklı olarak uluslararası hukukun teminatı altındadır.⁸² Irk, din, dil, cinsiyet vb. hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkesin yasalar önünde eşit olduğu ve etkili biçimde korunacağı BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi m. 26 ile düzenlenmiştir. Yine Sözleşme m. 14 ile hem eşitlik hem de bağımsız ve tarafsız mahkeme önünde adil yargılanma hakkı herkese tanınmış ve Sözleşme

⁷⁹ **Turan**, s. 218-219. ; **Kalem Berk**, s. 16.

⁸⁰ Bildirgenin Türkçe metnine ulaşmak için bkz. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/trk.pdf> s. e. t. 13.12.2023. ; İngilizce metnine ulaşmak için bkz. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf> s. e. t. 13.12.2023. ; Bildirge, hukuki bağlayıcılığı bulunmasa da insan haklarını geniş bir çerçeve ile ve somut olarak ele alması açısından uluslararası düzeyde önemli bir belgedir. **Aybay, Rona** (2006), Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 1. Baskı, TBB Yayınları, Ankara, Şen Matbaa, s. 6-7. ; **Sanioğlu, Hilal** (2008), ‘Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları’, TBB Dergisi, S: 74, s. 80.

⁸¹ “Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi” veya “1966 İkiz Sözleşmesi” olarak da adlandırılan Sözleşme’nin Türkçe metni için bkz. < <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/bm-siyasi-ve-medeni-haklar-uluslararası-sozlesmesi.pdf>> s. e. t. 13.12.2023; İngilizce metni için bkz. <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>> s. e. t. 13.12.2023.

⁸² **Özmen, Necmeddin** (2007), ‘Adil Yargılanma İlkesinin Gelişim Süresi ve Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı’(Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21.; **Kaşıkkara**, s. 48.

kapsamında adli yargılanma hakkı uluslararası hukuk çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Sözleşme'nin m. 14/3 (d) bendinde bir suçla itham edilen herkesin *tam bir eşitlik* içinde *“Yargılanmada hazır bulunması ve kendisini ya doğrudan ya da kendi seçtiği avukat yardımı ile savunması; avukatı yoksa, bu hakkının var olduğunun kendisine bildirilmesi; adaletin gerektirdiği her durumda kendisine bir avukat tayin edilmesi ve böyle durumlarda ödeme yapma olanağı yoksa bu yardımın parasız olarak sağlanması”* garantisine sahip olduğu kabul edilmiş ve ceza yargılamasında adli yardımdan bahsedilmiştir. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin ortak noktalarından biri, yargılamada taraflar arasında *tam bir eşitlik* sağlanması gerekliliğidir. Medeni ve idari yargılamada adli yardımın ise herkesin yasalar önünde eşit olduğunu düzenleyen m. 26 ve adil yargılama hakkının dayanağı olan m. 14 kapsamında sağlanması gerektiği söylenebilir.

1.4.2.2. Ulusal Hukuktaki Düzenlemeler

Temel hak ve özgürlükler, bireylerin doğuştan sahip olduğu ve ahlaki düzeyde insan onurunun korunması amacıyla devlet tarafından güvence altına alınması gereken haklardır. İç hukukumuzda temel olarak Anayasa'da, uluslararası hukukta uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin, bireyin sahip olacağı diğer hak ve özgürlükleri kullanabilmesi için öncelikli olarak korunması gerekmektedir. Anayasa m. 12 uyarınca, *“Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.”* Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, hak arama hürriyeti, kanuni hâkim güvencesi, kişi hürriyeti ve güvenliği bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Hukukumuzda temel hak ve hürriyetler kapsamında yer alan hak arama özgürlüğü Anayasa m. 36'da anayasal güvence altına alınmıştır. Anayasa'da hak arama hürriyeti başlıklı m. 36/1'e göre, *“Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.”* Hak arama hürriyeti, Georg Jellinek'in temel haklar sınıflandırmasına göre

negatif statü hakları⁸³ niteliğinde olup, 1982 Anayasası'nın kişinin hak ve ödevleri bölümünde yer almaktadır.

Yine Anayasa m. 40/1'de *“Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.”* ifadesi ile de herkesin hakkını aramak üzere başvuru yapma imkânı güvence altına alınmıştır. Böylece hakkını aramak ve hürriyetini korumak isteyen herkes idareden ve yargı makamlarından bu yönde talepte bulunabilecektir. Nitekim bireylerin yasal dayanağa sahip tüm haklarına erişimleri ve hakların ihlal edilmesi halinde yasalara uygun şekilde kullanabilmeleri için haklarını özgürce arayabilmeleri gerekir. *“Hak arama özgürlüğü, soyut ve objektif bir hakkı; hukuki korunma talebi, bu hakkın somut olarak karşılanmasını; adalete erişim ise, hakkın etkin kullanılmasını sağlayan mekanizmayı içeren bir bütünün varlığını ifade etmektedir.”*⁸⁴ Hak arama hürriyeti bireylerin adalete erişiminin önünü açacak, böylece yalnızca teorik anlamda değil uygulamada da bireyler haklarına ulaşma imkanına sahip olacaktır. Ancak bireyler hak arama özgürlüğünü kullanırken birtakım engellerle karşılaşabilmektedir. Bu konuda temel problemlerden birisi ise, yargılama giderlerini ve avukatlık ücretini karşılamak bakımından ekonomik anlamda yeterli olmayan kişilerin hakkını aramaktan vazgeçmesi, daha doğru ifadeyle vazgeçmek zorunda kalmasıdır.⁸⁵

Hak arama özgürlüğünün yolunu açan en önemli hukuki düzenlemenin adil yargılanma hakkı⁸⁶ olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁷ Adil yargılanma hakkının kapsamının oldukça geniş olması nedeniyle kavramın sınırlarını kesin çizgilerle çizmek ve öğretide kabul gören ortak bir tanım yapmak pek mümkün değildir. Hem Türk hukukundaki düzenlemelerde hem de uluslararası hukukta örneğin AİHS ve diğer sözleşmelerde bu kavramın net bir tanımı yapılmamıştır. AİHS m. 6 adil yargılama hakkının bazı unsurlarına yer vermiş ise de kavram Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ile

⁸³ Jellinek, bireyin haklarını; negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları olarak sınıflandırmaktadır. Jellinek sınırlandırmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Jellinek, Georg** (1892), *System Der Subjektiven Öffentlichen Rechte*, Freiburg I.B., Akademische Verlagsbuchhandlung Von Jcb Mohr(Paul Siebeck), s. 89 vd.; Negatif statü hakları, devlete kişinin alanına müdahale etmeme ödevi yükleyen, kişinin özel sınırlarını belirleyen hak ve hürriyetlerdir. **Gözler**, s. 111 vd.; **Atar**, s. 129.

⁸⁴ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 6.

⁸⁵ **Kılınç**, s. 129.

⁸⁶ “Adil yargılanma hakkı” yerine doktrinde, “dürüst yargılama hakkı”, “doğru yargılama”, “hakkaniyete uygun yargılama”, “düzgün yargı hakkı” gibi farklı terimler de kullanılmaktadır. **Kaşıkkara**, s. 28-29, 87.

⁸⁷ **Ruhi**, s. 27.

şekillenerek birtakım unsurları bu kararlarda ortaya konulmuştur. Adil yargılanma hakkı, meydana gelen hukuki uyuşmazlıklarda yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkemeler⁸⁸ tarafından, makul sürede, hukuka ve hakkaniyete uygun şekilde aleni yargılama yapılmasını ve kararların gerekçeli olmasını talep etme hakkı olarak ifade edilebilir.⁸⁹ Kavramın genel tanımından da anlaşılacağı üzere adil yargılanma hakkının dört temel unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar; uyuşmazlığın makul sürede çözülmesi, yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkeme önünde yargılama yapılması, aleni yargılama ve hukuka ve hakkaniyete uygun şekilde(adil) yargılamadır.⁹⁰

Mahkemeye erişim hakkı, adil yargılanma hakkının kurucu unsurlarından birisidir.⁹¹ Mahkemeye erişim hakkı, dava açma yani uyuşmazlığın bir mahkeme önüne götürülebilmesi ve mahkeme kararlarının icrası şeklinde iki boyutta karşımıza çıkmaktadır. Mahkemeye erişim hakkının ve hak arama özgürlüğünün birtakım şartlara bağlı olması, örneğin başvuruların süreye tabi tutulması, dava şartlarının öngörülmesi, yargılama giderlerinin yatırılmasının zorunlu olması gibi sınırlamalar adil yargılanmaya karşıtlık oluşturmaz. Zira toplumsal ve ekonomik şartlar dikkate alındığında usul veya esasa ilişkin hiçbir kural ve şart olmaksızın yargılama yapmak mümkün değildir. Günümüz ekonomisinde devletlerin yargılama işlemlerinin başlangıcı ve devamlılığını sağlamak için yargılama giderlerini taraflardan talep etmesi kaçınılmazdır.⁹² Ancak yargılama harç ve masraflarının yüksek meblağlara ulaşması⁹³, avukatlık ücretlerinin yüksek olması nedeniyle avukat yardımıyla faydalanamama, adli yardım bütçesinin kısıtlılığı ve bütçenin yeterli

⁸⁸ Yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **İnceoğlu, Sibel** (2013), İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler, 4. Bası, İstanbul, Beta, s. 158 vd.

⁸⁹ **Turan**, s. 216. ; **Ruhi**, s. 28. ; **Demircioğlu, Yaşar** (2007), Medeni Usul Hukukunda İnsan Hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri, 1.Baskı, Ankara. Yetkin, s. 47. ; **Pekcanitez, Hakan** (2000), Hukuki Dinlenilme Hakkı, Seyfullah Edis'e Armağan, İzmir, s. 760. ; **Tanrıver, Süha** (2004), Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı, TBB Dergisi, S: 53, s. 193 vd.; **Çelik**, s. 30. ; **Kılınç**, s. 127.

⁹⁰ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 145-146. ; **Çelik**, s. 47. ; **İnceoğlu**, s. 158.

⁹¹ AİHM, Golder v. Birleşik Krallık [BD] Başvurusu, Başvuru No: 4451/70, K.T. 21.2.1975, par. 36.; **Balcı, Yıldız**, 'Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım: Nalbant ve Diğerleri/ Türkiye Kararı', İnsan Hakları Dergisi, S: 10, s. 26. <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/3003202316002527_inhakdergi10_inhakdergi10.pdf> s. e. t. 14.12.2023.

⁹² **Kılınç**, s. 131 vd.

⁹³ **Yılmaz**, "bir ülkede yargılama giderlerinin yüksek olup olmadığının, özellikle düşük değerli davalarda, başlangıçta ödenmesi zorunlu giderler ile dava sonunda ödenmesi riski olan giderlerin toplamına göre değerlendirileceğini" ifade etmektedir. **Yılmaz, Ejder** (1996), 'Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler', Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S: 5, s. 58.

olmaması sebebiyle ihtiyacı olan herkese adli yardım sağlanamaması dava açma hakkının önündeki başlıca ekonomik engellerdir.

Devletin adil yargılanma hakkın kullanılmasını zamana, mekâna, mevcut ekonomik şartlara göre bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar göz önünde bulundurarak düzenlemesi gerekmektedir.⁹⁴ Anayasa Mahkemesi mahkemeye başvurma hakkının mutlak olmadığını ve hakkın doğasından kaynaklanan sınırların bulunduğunu ifade etmektedir.⁹⁵ Mahkemeye erişimin ve dolayısıyla adil yargılanma hakkının kısıtlanmasında ancak meşru bir gaye var ise ve kısıtlamada kullanılan araç ile erişilmek istenen gaye arasında makul bir orantı bulunmaktaysa, AİHS m. 6'nın ihlaline yol açılmayacağı AİHM tarafından kabul edilmektedir.⁹⁶ Bu ekseninde, mahkemeye erişim hakkının, Anayasa m. 13'de düzenlenen şartlar saklı kalmak üzere, hakkın doğasından kaynaklanan ve makul orantının sağlandığı çerçevede sınırlandırılması mümkün olacaktır. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında Anayasa m. 13 vd. hükümlerinde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusuna da değinilecektir.

Adil yargılanma hakkı, tüm insan haklarının teminat altında alınmasının ve korunmasının temelini oluşturmaktadır.⁹⁷ Yargısal boyutta bir hakka erişimin adaletli ve hakkaniyetli olmaması, diğer haklara erişimin ve hakların güvence altında olmasının önünü kapatacaktır.⁹⁸ “*Adil olmayan bir yargılamanın neticesi ise adaletsizlik olacaktır.*”⁹⁹

Hem ceza yargılaması hem de hukuk yargılamasında¹⁰⁰ yargılama aşamasının mümkün olduğunca hızlı ilerlemesi, yargılamanın sürüncemede kalmaması ve bireylerin haklarına ulaşmasında gecikme yaşanmaması için makul sürede yargılama yapılması adil yargılanma hakkının gereklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰¹ Böylece bireylerin adalete ve devlete olan güveninin de artacağına şüphe yoktur.

⁹⁴ **Çelik, Özlem** (2020), ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Türk Hukukunda Medeni Hak ve Yükümlülüklere İlişkin Davalarda Ücretsiz Avukat Yardımından Faydalanma Hakkı’, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: XXIV, S: 1, s. 300.

⁹⁵ “*Dava açma hakkının kapsamına ve kullanım koşullarına ilişkin bir kısım düzenlemelerin hak arama özgürlüğünün doğasından kaynaklanan sınırları ortaya koyan ve hakkın norm alanını belirleyen kurallar olduğu açıktır*”. T.C. Anayasa Mahkemesi, E. 2014/112- K. 2014/203, K.T. 25.12.2014, RG: 21.5.2015-Sayı: 29362.

⁹⁶ AİHM, *Ashingdane v. Birleşik Krallık* davası, Başvuru No: 8225/78, K.T. 28.05.1985, par. 57.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Turan**, s. 218 vd.

⁹⁸ **Turan**, s. 219.

⁹⁹ **Turan**, s. 219.

¹⁰⁰ **Turan**, s. 216.

¹⁰¹ **Ruhi**, s. 28.

Yargılamada tarafların eşitliği ilkesi de adil bir yargılama açısından önemli bir unsurdur.¹⁰² Adil yargılanma hakkının unsurlarından biri ve yargılamada usul hukuku prensibi olan silahların eşitliği ilkesi ile yargılamanın taraflarına aynı hakların aynı oranda tanınması gerekliliği benimsenmiştir. Anayasa m. 10'da güvence altına alınan kanun önünde eşitlik ilkesine gereğince, adil bir yargılama yapılması için uyuşmazlığın taraflarının yargılamada sahip olduğu hakların eşit ve adaletli olması gerekir. Bu bağlamda taraflar arasında yargılama masrafları, avukatlık ücreti gibi maddi şartlardan kaynaklanan eşitsizliğin söz konusu olması halinde bu eşitsizliğin giderilmesinde devletin önemli bir rolü vardır. Bu eşitsizliğin kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılabilmesi için adli yardımın devreye girmesi gerekmektedir.

Hukukumuzda Anayasa m. 36 ile adil yargılanma hakkına ve Anayasa m. 40 gereğince, temel hak ve hürriyetlerin korunması yönünde başvuru imkânına “herkes” tarafından sahip olunduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla adil yargılanma hakkının önünü açmakta büyük rolü olan ve çalışmamızın temel konusu olan adli yardım da hukuk devleti, sosyal devlet ilkeleri ve kanun önünde eşitlik esası gereğince ihtiyaç duyan herkese sağlanmalıdır. Nitekim hem vatandaşlara hem de yabancılara adli yardım mekanizmasından faydalanma hakkı tanınmalıdır. Adil yargılanma hakkının vatandaşlar kadar yabancıların da en tabii hakkı olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak vatandaştan farklı olarak devletle vatandaşlık bağı olmayan yabancı kişilerin adli yardım talepleri farklı hukuk kurallarına ve şartlara tabi tutulabilmektedir. Çalışmamızda yabancıların adli yardımdan yararlanmasının yasal şartları, yabancılar bakımından adli yardım mekanizmasının işleyişi, uygulamada yabancıların adli yardımdan yararlanma süreci ve bu süreçte yaşanan problemler eşitlik ve adil yargılanma hakkı bakımından yapılacak değerlendirmelerle birlikte ele alınacaktır.

2. Adli Yardıma İlişkin Hukuki Düzenlemeler

Ulusal ve uluslararası hukukta adil yargılanma hakkının güvence altına alınmış olması, adli yardımın da hem ulusal hem uluslararası hukuki metinlerde düzenlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda Türk hukuku açısından önem arz eden uluslararası hukuki düzenlemelerde adli yardımın kaynaklarını incelemek gerekmektedir. Hukukumuzda

¹⁰² Tarafların eşitliği prensibi silahların eşitliği ilkesi olarak da adlandırılmaktadır. Yargıtay 12. HD., E: 2014/35062- K: 2015/4351, K.T. 02.03.2015. ; **Ruhi**, s. 28. ; Silahların eşitliği ilkesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **İnceoğlu**, s. 220 vd. ; **Özkan, Işıl** (2017), ‘Adil Yargılanma Hakkı’nın Uluslararası Özel Hukuka Etkisi’, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ’ a Armağan, C: 19, Özel Sayı, s. 1792.

da hem Anayasa hem de kanun ve yönetmeliklerde yapılan adli yardıma ilişkin düzenlemeler bu başlık altında ele alınacaktır.

2.1. Uluslararası Hukuktaki Düzenlemelerde Adli Yardım

Adli yardıma yalnızca iç hukukumuzda değil uluslararası hukuka ilişkin belgeler ve ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde yer verilmiştir. Hukukumuzda adli yardıma ilişkin mevzuattaki düzenlemelerin uluslararası hukuk standartlarında kabul edilen mahkemeye erişim hakkı ile uyumlu olması önemlidir. Bu uyumu sağlamak üzere ülkemiz, adli yardımın güvence altına alındığı birçok uluslararası sözleşmeye taraf olmuş ve adalete erişimin iyileştirilmesi amacı güden yargı reformlarına verilen önem artmıştır.

Adli yardımın insan haklarını koruma gayesiyle ortaya çıktığı düşünüldüğünde bu konuda akla ilk gelen uluslararası belge BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir. Bildirge, her ne kadar uluslararası bir bağlayıcılığı olmasa da temel insan haklarına dayanak olmakla birlikte, birçok ülkenin anayasasına ve uluslararası belge ve sözleşmelere de kaynak teşkil etmektedir.¹⁰³

BM Avukatların Rolü Hakkında Temel Prensipler (Havana Kuralları)¹⁰⁴ avukata ve adli hizmetlere ulaşma başlığı altında yapılan düzenleme ile hiçbir statüye ayırım yapılmaksızın, egemenlik yetkisine tabi olan ve ülke içinde bulunan herkesin avukata etkili bir şekilde ve eşit olarak ulaşma hakkını sağlayan etkin usullerin ve bu ihtiyaçlara karşılık verebilecek mekanizmaların kurulması ödevi hükümetlere yüklenmiştir. Yine hükümetler *“yoksullara ve gerektiği takdirde mahrumiyet içinde bulunan diğer kimselere adli hizmet verilmesi için yeterli mali imkânlar ve başka kaynaklar”* sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Bu hizmet, imkân ve kaynakların sağlanmasında avukatlık meslek örgütü olan barolar da sorumlu kılınmıştır. (Havana Kuralları m. 3) Ceza yargılaması açısından yoksullara ve gerektiği takdirde mahrumiyet içinde bulunan diğer kimselere adli hizmet verilmesi için yeterli mali imkânlar ve başka kaynaklar sağlanacağı da bu prensipler kapsamına alınmıştır.

¹⁰³ Yetim, s. 136. ; Aras, s. 47.

¹⁰⁴ Havana Kuralları için bkz. <<http://www.sck.gov.tr/wp-content/uploads/2020/02/Havana-Kurallar%C4%B1.pdf>> s. e. t. 05.01.2024.

23 Mart 1972 tarihinde 14137 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren La Haye’de akdedilen 1 Mart 1954 tarihli Hukuk Usulüne Dair Sözleşme¹⁰⁵, yabancı gerçek kişilerin adli yardımdan yararlanması bakımından önemli konumdaki uluslararası sözleşmelerdendir. Sözleşme’nin Meccani Adli Müzaheret başlıklı m. 20’de yer alan ‘*Hukukî ve ticarî konularda Âkit Devletler vatandaşları, diğer bütün Âkit Devletlerin vatandaşları gibi, adlî müzaheretin talep olunduğu devletin kanunlarına uyarak, adlî müzaheretten istifade edeceklerdir.*’ ifadesiyle Sözleşme’ye taraf yabancı devlet vatandaşlarının adli yardımdan yararlanması güvence altına alınmıştır.

Ülkemizin de yer aldığı Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu Komitesi ‘‘Medeni, Ticari ve İdari Konularda Adli Yardım’’ başlıklı tavsiye kararında; ekonomik yönden zayıf durumdaki kişilerin Konsey’e üye devletlerde haklarını daha kolay kullanabilmesine imkân sağlamak ve yasal işlemlerin önündeki ekonomik engellerin kaldırılmasını sağlamak gayesiyle, üye devletlerin vatandaşlarına ve yabancılara adli yardım sağlanmasında eşit muamele yapılması gerektiği gözetilerek, üye devletlerin hükümetlerine, yargılama yapan mahkemenin niteliğine bakılmaksızın, herhangi bir üye devletin vatandaşı olan gerçek kişilere ve yargılamanın yapıldığı devletin topraklarında mutlak ikametgahı olan diğer tüm gerçek kişilere vatandaşlarla aynı koşullar altında, hukuki, ticari ve idari konularda adli yardım sağlamaları yönünde tavsiyede bulunulduğu hususunda karar alınmıştır.¹⁰⁶

Avrupa Barolar ve Hukuk Birlikleri Konseyi (CCBE)¹⁰⁷ Avrupa’da Avukatlık Mesleğine İlişkin Temel İlkeler Tüzüğü ve Avrupa’da Avukatların Tabi Olduğu Meslek Kuralları¹⁰⁸ çerçevesinde adli yardım kavramına yer vermiştir. CCBE, adli yardımın mevcudiyetinin adalete erişimin garanti altına alınması için, sağlanması gereken en kritik unsurlardan birisi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁹ Konsey, üye devletlere adli yardımın

¹⁰⁵ Türkiye bu Sözleşme’ye taraf olup, 1574 sayılı Hukuk Usulüne Dair Sözleşme’ye Katılmamızın Uygun Bulunması Hakkında Kanun ile ülkemizin bu Sözleşme’ye katılması uygun bulunmuştur. RG: 23.3.1972-Sayı: 14137.

¹⁰⁶ Council of Europe Committee of Ministers, Resolution 76 (5) On Legal Aid in Civil, Commercial and Administrative Matters (1976) <<https://rm.coe.int/cmres-76-5-on-legal-aid-in-civil-commercial-and-administrative-matters/1680a43b69>> s. e. t. 10.05.2024.

¹⁰⁷ Türkiye, Konsey’in ortak üyesidir. Konseye üye devletler için bkz. <<https://www.ccbe.eu/structure/members/>> s. e. t. 05.01.2024.

¹⁰⁸ Avrupa’da Avukatlık Mesleğine İlişkin Temel İlkeler Tüzüğü ve Avrupa’da Avukatların Tabi Olduğu Meslek Kuralları için bkz. <https://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/CCBE_avukatlik_meslek_kurallari.pdf> s. e. t. 05.01.2024.

¹⁰⁹ CCBE Contribution for the 2023 Rule of Law Report, 16.02.2023, s. 11. <https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/ROL/RoL_Position_papers/EN_ROL_20230216_CCBE-Contribution-for-the-2023-Rule-of-law-Report.pdf> s. e. t. 05.01.2024.

ikametgahı ya da uyuğu fark etmeksizin herkes için gerçek adalete ulaşmayı güvence altına alan temel bir hak olarak kabul görmesi çağrısında bulunmaktadır.¹¹⁰

AIHS'nin adil yargılanma hakkını güvence altına alan m. 6 ve etkili başvuru hakkına ilişkin m. 13 hükümleri adli yardıma dayanak oluşturmaktadır. Kişilerin ekonomik yoksunluk nedeniyle mahkemeye erişim hakkını tam anlamıyla kullanamaması etkin başvuru hakkının da ihlaline sebep olacaktır. Bununla birlikte, adil yargılanma hakkının unsurlarından olan hak arama hürriyeti ve mahkemeye başvurma hakkının maddi yetersizlikler nedeniyle tam ve etkili şekilde kullanılamaması adil yargılanma hakkının ihlaline sebep olacağından AIHS hükümleri ihlal edilmiş olur. AIHS'ye taraf olan her devletin Sözleşme m. 6 gereğince bireylere gerçek ve somut anlamda adalete erişim imkânı sağlama yükümlülüğü vardır. Ancak adalete erişim imkânının nasıl ve hangi yollarla sağlanacağı hususunda bir sınırlama getirilmemiştir. Ekonomik yetersizlikleri ortadan kaldırmak ve adalete erişim önündeki ekonomik engelleri ortadan kaldırmak için öngörülen sistemlerden birisi adli yardımdır. Adli yardım, AIHS m. 6/1 kapsamında mahkemeye erişim hakkı ve bununla ilintili olarak adil yargılanma hakkı dahilinde değerlendirilmektedir.

AIHM kararlarında, ceza ve hukuk yargılamasında adli yardımın kapsamının farklı olduğu, AIHS m. 6/1'de yer alan düzenleme ile m. 6/3 (c) bendindeki düzenlemenin birbirinden farklılık arz ettiği ifade edilmektedir. Bu kapsamda adil yargılanma hakkı başlıklı m. 6/3 (c) bendinde ceza yargılamasına ilişkin adli yardım ve ücretsiz hukuki yardım hakkı ile özel bir güvence oluşturulmuşken, Sözleşme, taraf devletlere hukuk yargılamasındaki tüm ihtilaflar için adli yardım sağlama yükümlülüğü getirmemektedir.¹¹¹ AIHS m. 6/3 çerçevesinde ceza yargılamasında bir suç ile itham edilen herkese ücretsiz avukat yardımından yararlanma hakkı tanınmışken, medeni yargılamada her durumda ücretsiz avukat yardımı alma hakkı tanınmamıştır. Medeni yargılamada ücretsiz avukat yardımı ve yargılama giderlerinden muafiyet ancak AIHS m. 6 gereğince mahkemeye erişim hakkı ve adil yargılanma hakkı çerçevesinde kabul görmektedir.

AIHM, medeni yargılamada adli yardımın sağlanması gerekip gerekmediğini bireylerin mahkemeye erişim hakkı ve adil yargılanma hakkı yönünden değerlendirmektedir. Adli yardımdan faydalanmanın davanın niteliği ve konusu bakımından gerekli olduğu,

¹¹⁰ Tuncel Yazgan, s. 10.

¹¹¹ AIHM, Del Sol v. Fransa Başvurusu, Başvuru No: 46800/99, K.T. 26.2.2002, par. 20. ; AIHM, Agromodel OOD ve Mironov v. Bulgaristan Başvurusu, Başvuru No: 68334/01, K.T. 24.9.2009, par. 22. ; T.C. Anayasa Mahkemesi, Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, par. 48.

bireyin yargılama masrafları ve ücretsiz avukat yardımından faydalanmaması halinde mahkemeye erişim hakkının etkili şekilde kullanılamayacağı hallerde adli yardımın sağlanması gerektiği kabul edilmektedir.¹¹² Dolayısıyla medeni yargılamada adli yardımdan yararlanılması mutlak nitelikte değil, durum ve koşullara göre farklılık gösterebilmektedir. Bu sebeple taraf devletlerin adli yardımı koşulsuz şartsız sunması beklenmemekte, adli yardımın birtakım şartlara bağlanmasının mümkün olduğu kabul edilmektedir.¹¹³

27 Ocak 1977 tarihli Adli Yardım Taleplerinin İletilmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi¹¹⁴ ile Sözleşme'ye taraf devletler, özel hukuk yargı mercilerine başvurmayı önleyen ekonomik engellerin ortadan kaldırılmasının ve ekonomik yönden durumları elverişli olmayan şahısların, üye devletlerde haklarını daha iyi koruyabilmelerine yardımcı olmanın temenniye değer olduğunu düşünerek; adli yardım taleplerinin iletilmesiyle ilgili uygun bir sistemin kurulması gayesine ulaşmaya katkı sağlamak üzere Sözleşme'de belirtilen hususlarda anlaşmışlardır.¹¹⁵ 2001 yılında Sözleşme'deki eksiklikleri gidermek adına yapılan Ek Protokol ile de Sözleşme'ye taraf devletlere, talep edilen tarafın yetkili makamlarının yargı yetkisine giren hukukî, ticarî ve idarî konularda adli yardım talepleri bakımından birbirlerine azami ölçüde süratle karşılıklı yardım sağlama, talepte bulunanlar ile avukatlar arasında iletişim kurulması ile ilgili tercüme ve/veya yorum masraflarının karşılanmasını sağlama gibi uygulamaya yönelik eksiklikleri de tamamlayıcı yükümlülükler getirilmiştir. Böylece Sözleşme'ye taraf devletlerde ekonomik anlamda yetersiz ancak yargı mercilerine ve avukata başvurma ihtiyacı olan yabancı kişilerin adli yardımdan etkin şekilde faydalanması devletlerarası karşılıklı yardım kapsamında sağlanmaya çalışılmaktadır.

Avrupa Birliği Sınır Ötesi Davalarda Adli Yardımla İlgili 2003 tarihli ve 2002/8/CE sayılı Direktifi¹¹⁶ adalete etkin erişimin güvence altına alınması amacıyla, Avrupa Birliği içinde, Birliğe üye ülkeler arasında medeni ve ticari konulardaki sınır ötesi anlaşmazlıklarda üye devletler tarafından yeterli ekonomik gücü bulunmayan kişilere adli yardım

¹¹² AİHM, Airey v. İrlanda Başvurusu, Başvuru No: 6289/73, K.T. 09.10.1979, par. 26.

¹¹³ AİHM, Steel ve Morris v. Birleşik Krallık Başvurusu, Başvuru No: 68416/01, K.T.15.05.2005, par. 62.

¹¹⁴ Ülkemiz bu Sözleşme'ye taraf olmuştur. Adli Yardım Taleplerinin İletilmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun metni için bkz. RG: 30.3.1982- Sayı: 17649. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc065/kanunmgkc065/kanunmgkc06502649.pdf> s. e. t. 18.03.2024.

¹¹⁵ Bu amaç Sözleşme'nin Ek Protokolü'nün ön sözünde ifade edilmiştir. Adli Yardım Taleplerinin İletilmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesine Ek Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun metni için bkz. <<https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5242.html>> s. e. t. 18.03.2024.

¹¹⁶ Direktifin İngilizce metni için bkz. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003L0008>> s. e. t. 11.06.2024.

sağlanmasına ilişkindir. Direktif, geniş anlamda bir adli yardım kavramına yer vererek hem yasal işlem başlatılmadan önce bir danışma hizmeti sağlanması hem de dava açılması için mahkemeye başvuru, mahkemede temsil ve yargılama giderlerinden muafiyet bakımından adli yardımdan faydalanılabilmesi yönünde bir düzenleme getirmiştir. (2002/8/CE sayılı Direktif m. 3/2 (b) bendi) Birliğe üye bir devlette sürekli ikamet eden veya mutlak meskeni bulunan kişiler, başka bir üye ülkede dava açması veya kararın icrasını talep etmesi halinde hem yargılama ve takip öncesi hem de yargılama ve takip aşamasında avukat yardımı ve yargılama giderleri yönünden adli yardım talebinde bulunabilir.

Bunlarla birlikte Avrupa Temel Haklar Bildirisi (Şartı) ¹¹⁷, Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi¹¹⁸, BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Sözleşme¹¹⁹, çalışmamızın konusu bakımından ilerleyen başlıklarda ayrıntılı olarak incelenecek olan 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme¹²⁰ ve 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme¹²¹ de adil yargılanma hakkı ve adli yardıma dayanak teşkil eden hükümler içermektedir.

2.2. Ulusal Hukuktaki Düzenlemelerde Adli Yardım

2.2.1. 1982 Anayasası'nda Adli Yardıma İlişkin Düzenlemeler

Adli yardımın temel dayanağının hak arama hürriyeti ve adil yargılama hakkı olduğu daha önce de ifade edilmiştir. Bu çerçevede Anayasa m. 36 ile herkese tanınan hak arama hürriyeti, mahkemeye erişim hakkı ve genel anlamda adil yargılanma hakkı adli yardımın temel dayanak noktasıdır. Anayasa m. 40'da işaret olunan temel hakların korunması, adil yargılanma hakkı kapsamında adli yardımdan yararlanma hakkının da korunmasını sağlamaktadır.

¹¹⁷ Bildirinin İngilizce metni için bkz. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/AB_TemelHaklarSarti.pdf> s. e. t. 04.08.2024.

¹¹⁸ Sözleşme'nin uygun bulunmasına dair kanun metni için bkz. RG: 1.2.2001, Sayı: 24305.

¹¹⁹ Sözleşme'nin uygun bulunmasına dair kanun metni için bkz. RG: 9.4.2002, Sayı: 24721

¹²⁰ Sözleşme'nin uygun bulunmasına dair kanun metni için bkz. RG: 5.9.1961- Sayı: 10898.

¹²¹ Sözleşme'nin uygun bulunmasına dair kanun metni için bkz. RG: 10.07.2014- Sayı: 29056. ; Sözleşme'nin Türkçe metni için bkz. <https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/milletlerarasi/DigerSozlesmeler/Vatansiz_kisilerin_statusune_iliskin_sozlesme.pdf> s. e. t. 21.09.2024. ; Sözleşmenin İngilizce metni için bkz. United Nations - Treaty Series (1960), Vol.: 360, No: 5158, s. 117 vd. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20360/v360.pdf>> s. e. t. 21.09.2024.

Anayasa m. 10'a göre herkes bakımından geçerli olan eşitlik esası, herkesin mahkemelere başvururken ve yargılama sürecinde eşit olmasını, aynı konumdaki kişilerin aynı şartlar altında yargılamaya dahil olmasını, aynı olmayan şartların aynı duruma getirilmesini gerektirmektedir. Bu düzenlemeler çerçevesinde ekonomik yönden eşitsizliklerin giderilmesi, yargılama masrafları ve avukatlık ücretini karşılama imkânı olmayan tarafın diğer kişilerle eşit hale getirilmesi ve toplumda ekonomik anlamda adalet sağlanarak yargısal adaletin de temin edilmesi amaçlanmaktadır. Adli yardım bu amacın temel araçlarından birisidir.

2.2.2. 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda Adli Yardım

HMK m. 334 uyarınca, kendisinin ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin, gerekli yargılama veya takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olup, talepleri açıkça dayanaktan yoksun olmayan¹²² kimselerin bu giderlerden geçici olarak muaf olması adli yardım kavramını karşılamaktadır. Madde metninden de anlaşılacağı üzere adli yardımdan yalnızca gerçek kişilerin yararlanması mümkün olup, kural olarak tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanma olanağı yoktur. Gerçek kişiler kapsamında hem Türk vatandaşları hem yabancılar yer almakta ise de yabancılar bakımından ayrıca karşılıklılık şartı aranmaktadır. Dolayısıyla yabancıların adli yardım talepleri Türk vatandaşlarının taleplerinden farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Çalışmamızın HMK kapsamındaki esas noktası, maddenin üçüncü fıkrasında yabancıların adli yardımdan faydalanabilmesinin tüm bunlara ek olarak karşılıklılık şartına tabi olmasıdır. Bu şartın yabancıların adli yardımdan faydalanmasındaki anlamı ve etkisi çalışmamızın ilerleyen aşamalarında ele alınacaktır.

Adli yardımdan yalnızca gerçek kişilerin yararlanması kuralının istisnası olarak, HMK m. 334/2'de kamuya yararlı dernek ve vakıfların iddia ve savunmalarında haklı görünmeleri ve mali açıdan zor duruma düşmeksizin gerekli giderleri kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda olmaları halinde adli yardımdan yararlanabileceklerini düzenlenmektedir. Burada gerçek kişilerden farklı olarak talebin açıkça dayanaktan yoksun olmaması değil, daha soyut ve belirsiz bir ifadeyle iddia ve savunmalarında haklı

¹²² 11/4/2013 tarihli ve 6459 sayılı Kanun m. 22 ile bu fıkarda yer alan “haklı oldukları yolunda kanaat uyandırmak” ibaresi “taleplerinin açıkça dayanaktan yoksun olmaması” ibaresi ile değiştirilmiştir. RG: 30.04.2013- Sayı: 28633.

görünmeleri şartına yer verilmiştir. Bu dernek ve vakıfların kamuya yararlı olup olmadığının kuruluş amaçlarına ve statülerine bakılarak tespit edilmesi gerekir.¹²³

HMK’de genel hükümler düzenlenmiş ise de özel hüküm olması halinde özel hüküm uygulama alanı bulmaktadır. 29.02.2000 tarihli 4539 sayılı Doğal Afet Bölgelerinde Afetten Kaynaklanan Hukuki Uyuşmazlıkların Çözümüne ve Bazı İşlemlerin Kolaylaştırılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararnamenin Kabulü Hakkında Kanun¹²⁴ m. 3 uyarınca, ‘*Doğal afete maruz kalanların istemleri halinde, afetten kaynaklanan hukukî uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin her türlü dava ve işlemlerde adlî müzaheret hükümleri uygulanır. Ancak, doğal afete maruz kaldığını beyan edenler bakımından 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 334 ve 336. Maddelerindeki delil gösterme ve şahadetname verme şartları aranmaz.*’ İlgili maddenin kimler yönünden uygulanacağı hususunda açık bir ifade bulunmadığından, doğal afete maruz kaldığını beyan eden herkesin bu maddeden yararlanacağı, bu maddede yer alan istisnaların Türk vatandaşları gibi yabancıların adli yardım taleplerini de kapsayacağını kabul etmek gerektiğini düşünmekteyiz.

HMK m. 334-340 kapsamında düzenlenen adli yardım, 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (HUMK)¹²⁵ndan içerik anlamında farklılık gösteren, doktrin ve uygulamada yer edinen tartışmaları sonlandıran ve mevcut sorunlara çare üreten bir düzenlemeye kavuşmamıştır. Doktrinde adli yardımın yeterli şekilde tanıtılmadığı¹²⁶ gerekçesi ile gerektiği gibi işletilemediği, HMK’de mevcut eksikliklerin Avukatlık Kanunu ile giderilmeye çalışıldığı ve bu durumun uygulama açısından çift başlılığa neden olduğu ileri sürülmektedir.¹²⁷

2.2.3. Ceza Yargılaması Hukukunda Adli Yardım

Ceza yargılamasının kamu gücünü kullanarak maddi gerçeğe ulaşma amacıyla yürütülmesi, buradaki adli yardım kavramının hukuk yargılaması ve idari yargılamadan daha insancıl boyutta ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Ceza yargılamasında adli yardım çerçevesinde avukat yardımı sağlanması, kişilerin mali açıdan yoksunluğu ve taleplerinin

¹²³ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 383.

¹²⁴ RG: 3.3.2000- Sayı: 23982.

¹²⁵ RG: 2, 3, 4.7.1927- Sayı: 622, 623, 624.

¹²⁶ Atalay, Oğuz (1986), ‘Medenî Usûl Hukukunda Adlî Yardım’ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1.

¹²⁷ Kılınç, s. 4.

dayanağının bulunması şartlarını barındırmamaktadır. Ceza yargılamasında Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK)¹²⁸ çerçevesinde zorunlu müdafilik ve zorunlu vekillik kurumu düzenlenmiş olup, “zorunlu” ibaresinden de anlaşılacağı üzere yasada düzenlenen hallerde hâkimin ya da baronun takdir yetkisi bulunmaksızın yasada belirtilen şartları taşıyan kişilere istemi olmaksızın zorunlu olarak avukat ve müdafî yardımı sağlanması söz konusudur.¹²⁹ CMK m. 2/1 (c) bendinde “*Müdafî: Şüpheli veya sanığın ceza muhakemesinde savunmasını yapan avukatı*” ve (d) bendinde “*Vekil: Katılan, suçtan zarar gören veya malen sorumlu kişiyi ceza muhakemesinde temsil eden avukatı*” olarak tanımlanmaktadır. Ceza yargılamasında adli yardım hükümleri CMK m. 149-156 arasında düzenlenmiş olup, Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik (CMK Yönetmeliği)¹³⁰ ile CMK sistemi kapsamında avukat ve müdafî görevlendirilmesi usul ve esasları düzenlenmiştir. Ceza yargılamasında adli yardım yalnızca avukat görevlendirmesi olarak tezahür etmekte olup, yargılama giderleri Devlet Hazinesinden karşılandığından bu giderler yönünden adli yardım söz konusu değildir.¹³¹

CMK m. 150/2 ve m. 150/3’e göre, zorunlu müdafiden yararlanılabilmesi için, şüpheli veya sanığın “çocuk, kendisini savunamayacak derecede malul veya sağır ve dilsiz” olması ya da “alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturma” yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla ceza yargılamasında zorunlu müdafiden faydalanılmasındaki etmenler, şüpheli veya sanığın kim olduğu ve suçun ne olduğudur. Bu kişiler dışındaki sanık veya şüphelilerin müdafî yardımından faydalanması ancak, avukatlık ücretini ödeme gücünden yoksun olduğu için müdafî seçebilecek durumda olmadığını beyan ederek taleple bulunmaları halinde mümkündür. (CMK m. 150/1) Zorunlu müdafî görevlendirilmesi gereken hallerde, soruşturma aşamasında soruşturmayı yapan merciin, kovuşturma aşamasında yargılamayı yapan hâkim ya da mahkemenin talebiyle, soruşturma veya kovuşturmanın yapıldığı yer barosundan görevlendirme yapılır. (CMK m. 156/2) Zorunlu müdafilik hakkının kullanılmasıyla bu kişilere baroların CMK listelerinden görevlendirilen avukatlar, adli yardım sistemine benzer şekilde, ücretsiz şekilde yardım

¹²⁸ 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, RG: 17.12.2004- Sayı: 25673.; Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, RG: 12.03.2024- Sayı: 32487.

¹²⁹ Ruhi, s. 112.

¹³⁰ RG: 2.3.2007- Sayı:26450.

¹³¹ Çakın, Akın (2016), Adalet Erişim, 1. Baskı, Ankara, Seçkin, s.190.

sağlamaktadır. Bu avukatların ücretleri de CMK avukat görevlendirme sistemi kapsamında CMK için ayrılan ödenekten karşılanmaktadır. (CMK Yönetmeliği m. 8/1)

Ceza muhakemesindeki zorunlu müdafilik kurumu, adli yardımda bahsedildiği gibi, adil yargılanma hakkıyla doğrudan ilişkilidir. Ceza yargılamasının suç unsurunu barındırması, şüpheli veya sanığın bir suç isnadıyla karşı karşıya kalması ve mahkemenin maddi gerçekliğe ulaşma çabası, kişilerin hukuki yardım alarak bir müdafî tarafından etkin şekilde savunulması hakkını zorunlu kılmaktadır.¹³² Zira kamu gücünü kullanarak kamu adına işlem yapan iddia ve yargılama makamı karşısında, savunma hakkı ve AİHM'nin de adil yargılanma hakkının unsurlarından kabul ettiği silahların eşitliği ilkesi gereğince sanık veya şüphelinin tüm haklarının güvence altına alınması gerekmektedir.¹³³ Bunun aksi, savunma ve adil yargılanma hakkının ihlaline ve bu hakları koruyan hukuki teminatların zedelenmesine yol açmaktadır.

Ceza yargılamasında adli yardımın bir diğer ayağı ise zorunlu vekilliktir. CMK m. 234 uyarınca, *‘Mağdur, on sekiz yaşını doldurmamış, sağır veya dilsiz ya da meramını ifade edemeyecek derecede malûl olur ve bir vekili de bulunmazsa, istemi aranmaksızın bir vekil görevlendirilir.’* hükmü gereğince söz konusu durumlarda yine CMK sisteminden vekil görevlendirmesi yapılması gerekmektedir.

Ceza muhakemesinde yabancılara hukuki yardım sağlanmasına ilişkin özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak AİHS m. 6/3 hükmü ve AİHM içtihatlarına göre mahkemeye erişim hakkı ve adil yargılanma hakkı çerçevesinde ceza yargılamasında zorunlu müdafilik usulünün sığınmacı ve mültecilere de uygulanması gerektiği söylenebilir. Anayasa m. 90 çerçevesinde de temel hak olan adil yargılanma hakkı bakımından uluslararası sözleşme hükümlerinin uygulanması ve AİHS m. 6/3 gereğince ceza yargılamasında gerekli görüldüğünde re'sen atama yapılarak yabancılara da ücretsiz avukat yardımı sağlanmalıdır.¹³⁴

Baro tarafından görevlendirilen hem zorunlu müdafî hem de zorunlu vekilin ücreti CMK Yönetmelik hükümleri çerçevesinde ödenmeli ve görevlendirmeler Yönetmelik'teki

¹³² **Balcı, Murat** (2012), ‘Ceza Yargılamasında Adli Yardım’, Uluslararası Yargı Reformu Sempozyumu, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:32, s. 529.

¹³³ **Kılınç**, s. 302-303.

¹³⁴ **Altun, Uğur/ Görel, Özge** (2016), Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Sığınmacılar ve Mülteciler Raporu, Ankara, s. 39. <http://www.madde14.org/index.php?title=TBB_-S%C4%B1%C4%9F%C4%B1nmac%C4%B1lar_ve_M%C3%BClteciler_Raporu> s. e. t. 14.08.2024.

usul ve esaslar kapsamında yapılmalıdır.¹³⁵ Çalışmamızda genel olarak medeni yargılamada adli yardım kavramı ele alınmış olduğundan, çalışmanın kapsamını aşmamak açısından bu hususlardaki ayrıntılara yer verilmeyecektir.

2.2.4. İdari Yargılama Hukukunda Adli Yardım

2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK)¹³⁶ m. 31/1'e göre, bu Kanunda hüküm bulunmayan hallerde HMK'nin uygulanacağı ifade edilerek HMK'ye atıf yapılmıştır. Maddede HMK hükümlerinin uygulanması kapsamına dâhil edilen hukuki kurumlar arasında adli yardım da bulunmaktadır. Dolayısıyla idari yargılama hukukunda adli yardım talebinde bulunulması ve adli yardım kararı verilmesi hususlarında HMK'nin adli yardıma ilişkin m. 334 vd. hükümleri uygulanacaktır.¹³⁷ Ancak HMK'nin özel hukuk bakımından geçerli bir usul kanunu olması sebebiyle bu kanun hükümleri, her zaman davanın bir tarafı idare olan idari yargıya yansıtılırken idari yargılamanın özüne uyduğu ölçüde uygulanabilmektedir.¹³⁸ Bu çerçevede HMK m. 334'de belirtilen ödeme gücünden yoksunluk ve talebin açıkça dayanaktan yoksun olmaması şartlarının sağlanması gerekmektedir.

İYUK m. 27/6 gereğince, yürütmenin durdurulması kararlarının teminat karşılığında verilebileceği ve adli yardımdan faydalanan kimselerden teminat alınmayacağı kabul edilmiştir. Bununla birlikte İYUK m. 52/3'e göre, istinaf ve temyiz istemlerinde yürütmenin durdurulması kararı verilebilmesi için idareden ve adli yardımdan yararlananlardan teminat alınmayacaktır. Söz konusu hükümlerde, HMK m. 85/1 (a) bendine benzer bir düzenleme yapılarak adli yardımdan faydalanan kişilere teminattan muafiyet tanınmıştır. Adli yardımdan faydalananların teminat yükümlülüğü olmadığı İYUK'de açık hükümle düzenlenmiş olmasa idi, HMK m. 85/1 (a) hükmünün uygulama alanı bulmasıyla da adli yardımdan faydalanan kişilerden teminat istenemeyeceği söylenebilirdi.

¹³⁵ Ceza hukukunda adli yardıma ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Çakın**, s. 253 vd.; CMK Merkezi tarafından yapılan görevlendirmeler ve ücretin ödenmesi hakkında bilgi için bkz. **Ruhi**, s. 114 vd.

¹³⁶ RG: 20.1.1982- Sayı: 17580.

¹³⁷ **Kaplan, Gürsel** (2023), İdari Yargılama Hukuku, 9. Baskı, Bursa, Ekin, s. 517 vd. ; **Yılmaz, Dilşat** (2022), İdari Yargılama Hukukunda İstinabe, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, Adalet, s. 51-52.

¹³⁸ **Akyılmaz, Bahtiyar/ Sezginer, Murat/ Kaya, Cemil** (2024), Türk İdari Yargılama Hukuku, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 10. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 745.; **Çakın**, s. 248.

Daha önce de belirttiğimiz üzere adli yardım, yargılamada silahların eşitliği ilkesinin sağlanmasında etkin role sahiptir. İdari yargılamada bir tarafın güçlü olan idare olduğu düşünüldüğünde, diğer tarafın memur ya da normal vatandaş olması halinde idareye göre daha zayıf konumda bulunduğu gözetilerek adli yardım şartlarının daha esnek değerlendirilmesi gerektiği, böylece silahların eşitliği ilkesinin özüne uygun hareket edilmiş olacağı kanaatindeyiz.¹³⁹

2.2.5. 1136 Sayılı Avukatlık Kanunu ve Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği Gereğince Adli Yardım

1136 sayılı Avukatlık Kanunu’nun Adli Müzaheret başlıklı on ikinci kısmında m. 176-181 arasında adli yardım hükümleri düzenlenmiştir. Ayrıca TBB Adli Yardım Yönetmeliği¹⁴⁰ ve barolarca yayımlanan adli yardım yönergeleri ile baro yönetim kurullarınca alınan ilke kararları da adli yardımın işleyişine ilişkin düzenlemelerdir. Avukatlık Kanunu m. 176 ile “*Adli yardım, avukatlık ücretlerini ve diğer yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanlara bu Kanunda yazılı avukatlık hizmetlerinin sağlanmasıdır.*” ifadesine yer verilmiştir. Adli yardımın “avukatlık hizmetlerinin sağlanması” olduğu yönündeki ibare Avukatlık Kanunu’ndaki adli yardımın yargılama giderlerini kapsayıp kapsamadığı sorusunu akla getirmektedir. Avukatlık Kanunu’ndaki adli yardım hükümleri adli yardımı tamamen düzenlememekte, HMK’de genel hükümlerle düzenlenen adli yardımı destekleyen ve tamamlayan bir rol oynamaktadır.¹⁴¹

Barolar ve avukatlar açısından adli yardımın niteliğini ve kapsamını tespit etmek için TBB Adli Yardım Yönetmeliği adli yardım hükümlerinin Avukatlık Kanunu ile birlikte değerlendirilmesi doğru olacaktır. Adli yardımın usul ve esasları Yönetmelik kapsamında yer almıştır. Yönetmelik m. 1 adli yardımın amacını, “*bireylerin hak arama özgürlüklerinin önündeki engelleri aşmak ve hak arama özgürlüğünün kullanımında eşitliği sağlamak üzere, avukatlık ücretini ve yargılama giderlerini karşılama olanağı olmayanların avukatlık hizmetlerinden yararlandırılması*” şeklinde açıklamaktadır. Avukatlık Kanunu ile TBB Adli Yardım Yönetmeliği’ne göre adli yardım yalnızca avukatlık hizmetinin sağlanması olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla HMK kapsamında yargılama giderleri olarak sayılan

¹³⁹ Çakın, s. 248.

¹⁴⁰ RG: 30.3.2004- Sayı: 25418. ; TBB Adli Yardım Yönetmeliği’nin bazı maddelerinde 15.10.2024 tarihli Yönetmelik ile değişiklik yapılmıştır. Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik için bkz. RG: 15.10.2024- Sayı: 32693.

¹⁴¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 388. ; Ruhi, s. 89. ; Çelik, Özlem, s. 315. ; Esendal, s. 180.

giderlerin Avukatlık Kanunu ve TBB Adli Yardım Yönetmeliği ile düzenlenen adli yardım kapsamına dâhil edilmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak baroların bünyesinde yer alan adli yardım büroları uygulamada yalnızca yargılama aşamasındaki faaliyetlerle ilgili değil, Avukatlık Kanunu m. 35 kapsamındaki tüm adli iş ve işlemler ve hukuki meselelerde adli yardım sağlamaktadır. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 4/3)

Avukatlık Kanunu adli müzaheret düzenlemesinin uygulamada yer bulması için TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 4 uyarınca, baroların yönetim kurulları tarafından yeterli sayıda avukatın belirlenip görevlendirilmesi ile adli yardım büroları oluşturulmakta ve bu bürolar vasıtasıyla adli yardım devreye girmektedir. Ceza muhakemesinde sunulan adli yardım sağlama görevi ise CMK m. 156 gereğince yine barolara bırakılmıştır. Adli yardım bürosundan görevlendirilen avukat, görevlendirme yazısının kendisine ulaşmasıyla birlikte, avukatlık hizmeti sağlama yükümlülüğü altına girmektedir.

Hem Avukatlık Kanunu hem de Yönetmelik ve yönergelerde adli yardım talebinin bizzat yapılması gibi bir şart aranmadığından adli yardım talebi olan kişinin yakınları, talepten haberdar olan avukatlar, barolar, STK'ler, devlet kurumları veya özel kurumlar da talebi olan kişi adına adli yardım talebinde bulunabilir.¹⁴²

Adli yardım talebinin kabulü halinde baro tarafından görevlendirilen avukatın vekâletname ile vekil tayin edilmesi gerekir. Adli yardımdan faydalanmasına karar verilen kişinin görevlendirilen avukata vekâletname çıkarması ve on gün içerisinde gerekli bilgi, belge ve vekaletnameyle birlikte görevlendirilen avukata başvurması gerekmektedir. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 6/a (1.) bendi) Adli yardım ihtiyacı olan kişi baroya başvurmaksızın mahkemeden avukat atanması hususunu da içeren bir adli yardım kararı almışsa, adli yardım için görevlendirilen avukatın mahkemeye vekâletname ibraz etme zorunluluğu olmadığı yönünde bir kabul bulunmaktadır.¹⁴³ Bu hususta mevzuatta açık bir düzenleme mevcut olmamakla birlikte, zaten mahkeme kararıyla görevlendirilen bir avukattan vekâletname sunmasını beklemek ve vekâletname ibraz edilmemesi halinde avukatın dosyadaki avukatlığının düşürülmesi usul ekonomisi ilkesine uygun düşmeyecektir. Adli yardım talep eden tarafın adli yardımdan atanan avukatı seçme hakkı

¹⁴² Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler (2019), Mülteci Hakları Merkezi Raporu, s. 18. <<https://www.mhd.org.tr/images/yayinlar/MHM-74.pdf>> s. e. t. 05.09.2024.

¹⁴³ **Taşkın**, s. 430. ; Baro tarafından adli yardım görevlendirmesi yapılması halinde, dava açılırken vekâletname aranmaksızın baro görevlendirme yazısının yeterli kabul edilmesi gerektiği yönünde görüş için bkz. **Yaşar, İmmihan** (2006), ‘Adli Yardım Uygulaması’, İstanbul Barosu Dergisi, C: 80, S: 5, s. 2024.

bulunmadığı¹⁴⁴ ve bu kişinin avukat ihtiyacı olduğu düşünülduğünde, bu kişinin adli yardım bürosundan görevlendirilen avukata vekâletname vermeme iradesinin olduğu da düşünülmemelidir. Ancak kişinin adli yardımdan atanan avukatın dosyayı takip etmemesi yönünde açık bir irade beyanı olması halinde bu hususun mahkemece değerlendirilmesinin, vekâletnamenin bir geçerlilik şartı değil ispat şartı olduğu yönündeki genel kanı¹⁴⁵ ve usul ekonomisi ilkesiyle bağdaştığını düşünmekteyiz.

Baroya sunulan adli yardım talebinin reddi halinde, istem sahibinin ret kararının kendisine bildirilmesinden itibaren on gün içinde Baro başkanına yazılı veya sözlü olarak başvurması mümkündür. Baro başkanı bu itiraz üzerine 7 gün içinde kesin olmak üzere karar verir. Süresinde karar verilmediği halde talebin zımni olarak reddedilmiş sayılacağı kabul edilmiştir (Avukatlık Kanunu m. 178/2, TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/5).

Adli yardım için barolara Maliye Bakanlığı tarafından verilecek olan ödenek Avukatlık Kanunu m. 180/3 gereğince Türkiye Barolar Birliği hesabına yatırılır. Ödenek, TBB tarafından çıkartılan Adli Yardım Yönetmeliği m. 10’da düzenlenen puanlama usulüne göre barolar arasında dağıtılacaktır.

¹⁴⁴ Kılınc, s. 327.

¹⁴⁵ Vekâletnamenin geçerlilik şartı değil ispat şartı olduğu yönünde bkz. Taşkın, s. 431. ; ‘‘Yine, vekâlet akdinin geçerliliği yasaca herhangi bir şekle tabi tutulmamıştır. Bir davanın taraflarının kendilerini o davada temsil edecek avukatlara verecekleri vekaletnamelerde bu kapsamdadır. Avukatın mahkemeye sunacağı vekâletname, müvekkil ile vekil arasındaki vekâlet akdini ortaya koyan bir yazılı belge niteliğinde olup, sadece bu ilişkinin üçüncü kişiler ve mahkeme nezdinde ispatı açısından önem taşır.’’ Yargıtay 13. HD., E: 2014/41075- K: 2014/35775, K.T.13.11.2014.

İKİNCİ KISIM

HUKUKİ DÜZENLEMELER IŞIĞINDA ADLİ YARDIM

1. Adli Yardımın Şartları

Adli yardım talebinde bulunan kişilerin taleplerinin hangi şartlarda kabul edileceği hukukumuzda temel olarak HMK m. 334’de düzenlenmiştir. Adli yardımın yargılama giderlerini ödemekte ekonomik bakımdan güçsüz olan kişilere sağlanacağından anlaşıldığı üzere kişilerin ödeme gücünden yoksunluğu temel kriterdir. Bununla birlikte, adli yardımın sağlanacağı hukuki meseleye konu talebin açıkça dayanaktan yoksun olmaması şartı getirilerek asılsız davaların açılmasına engel olunması amaçlanmıştır. Adli yardım talebinde bulunan herkes için geçerli olan bu şartlara ek olarak, yabancılar bakımından karşılıklılık şartı da öngörülmüştür. Çalışmamızın konusu bakımından önem arz eden karşılıklılık şartının kavramsal boyutu bu başlık altında açıklanacaktır. Yabancıların adli yardımdan yararlanmasında bu şartın nasıl değerlendirileceği hususu ise çalışmamızın “İkinci Bölüm, Birinci Kısım, 3.3. Karşılıklılık Şartı (Mütekabiliyet-Karşılıklı İşlem Esası) ve 3.4. Yabancıların Temel Hak ve Özgürlüklerinin Sınırlandırılması Yönünden Karşılıklılık İlkesi” başlıklarında ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.1. Ödeme Gücünden Yoksunluk

HMK m. 334/1’de adli yardımdan yararlanabilecek kişilerin ‘*Kendisi ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin, gereken yargılama veya takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olan kimseler*’ olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla adli yardım talebinde bulunan kişinin Türk vatandaşı veya yabancı olması fark etmeksizin ödeme gücünden yoksunluğunu, diğer bir ifadeyle ‘*geçim bakımından zaruret halini*’¹⁴⁶ ispat etmesi gerekir. HMK m. 336/2’ye göre, adli yardım talebinde bulunan kişi yargılama veya takip giderlerini karşılaması halinde kendisi ve ailesinin geçiminin önemli ölçüde zor duruma düşeceği iddiasını dayandırdığı delilleri ve mali durumunun yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olmadığını gösterir belgelerini mahkemeye sunmalıdır. Bu belgelerin akla ilk gelen örneği muhtarlıktan veya kaymakamlıktan alınacak fakirlik

¹⁴⁶ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 384.

belgesi olsa da bu belge günümüzde yeterli bir ispat aracı olmadığından¹⁴⁷, adli yardım talebinde haklılığını ispata yarayan diğer belge ve delillerin sunulması önemlidir. Adli yardım talebinde bulunan kişinin maaş bordrosu, varsa diğer gelirlerini gösterir belgeler, eşinin çalışıp çalışmadığı, kendine ait evinin bulunup bulunmadığı, kirada oturuyor ise kira bedeli, kendisi ve ailesine ait malvarlığı, bulunması halinde banka hesabı bakiyesi vb. bilgiler de talepte bulunanın ödeme gücünden yoksun olup olmadığının ve adli yardım talebinin haklı olup olmadığının tespiti için mahkeme tarafından talep edilir.¹⁴⁸ Adli yardım talebine ilişkin her türlü evrak harç ve vergiden muaf tutulmuştur. (HMK m. 336/4) Ödeme gücünden kısmen ya da tamamen yoksun olduğu ibraz edilen belgelere göre kişinin adli yardım talebindeki haklılığı mahkeme tarafından değerlendirilerek yargılama ve takip giderlerinden kısmen veya tamamen muafiyet sağlanması talebinin kabulü ya da reddi yönünde karar verilir.¹⁴⁹

Avukatlık Kanunu çerçevesinde barolara yapılacak adli yardım başvurularının değerlendirilmesinde de ödeme gücünden yoksunluğun tespit edilmesini sağlayacak bilgi ve belgeler talep edilmektedir. TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/3’de yapılan son değişiklikle, talep sahibinden adli yardım başvurusunun değerlendirilmesi için istenecek gerekli belgelere Yönetmelik ekinde yer verilmiştir. Talepte bulunandan; araç kaydı sorgulama sonucu çıktısı, Türkiye genelindeki taşınmaz kaydına ilişkin sorgulama sonucu çıktısı, gelir testi sorgulama sonucu çıktısı, alacaklı ve borçlu olduğu icra dosyası sorgulama sonucu çıktısı gibi büyük çoğunluğu e-Devlet üzerinden ulaşılabilecek belgeleri başvuru formuna eklemesi istenmektedir. Yönetmeliğe getirilen yeni düzenlemeyle, baroların adli yardım taleplerini değerlendirirken birbirinden farklı belgeler talep etmesinin ve barolar arasında adli yardıma ilişkin uygulama farklılıklarının ortadan kaldırılması sağlanmış olacaktır. Yalnızca gerekli belgelere e-Devlet üzerinden ulaşması hukuken mümkün

¹⁴⁷ Esendal, s. 182.

¹⁴⁸ Esendal, s. 182.

¹⁴⁹ Anayasa Mahkemesi, ödeme gücünden yoksunluğun tespiti için başvurunun belgelendirme yükümlülüğünün somut olay üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. “*Adli yardım talebinin kabul edilebilmesi için gerekli olan belgelerin avukatla temsil edilmeyen ve gerekli belgeleri sunma konusunda fiili imkânsızlığı olan başvurunun ekonomik ve sosyal durumuyla ilgili olarak mahkemelerin Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP) üzerinden ya da başka vasıtalarla gerekli belgeleri elde edebilmesinin mümkün olduğu gözetilmelidir.*” Neticede, cezaevinde olması sebebiyle ekonomik ve sosyal durumuna ilişkin belgeleri ibraz edemeyen başvurunun adli yardım talebinin reddedilmesinin mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiğine karar verilmiştir. T.C. Anayasa Mahkemesi, İsmail Uğur Başvurusu, Başvuru No: 2019/14623, K.T. 16.11.2022, RG: 1.3.2023- Sayı: 32119, par. 65.

olmayan başvuruclardan istenecek belgeler konusunda değişiklik yapma yetkisi baro yönetim kurullarına bırakılmıştır. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/3)

1.2. Talebin Açıkça Dayanaktan Yoksun Olmaması

HMK m. 334/1’de adli yardım talep eden kişinin davaya konu talebinin açıkça dayanaktan yoksun olmaması halinde adli yardımdan faydalanabileceği kabul edilmiştir. AİHM, adli yardım taleplerinin değerlendirilmesinde talepte bulunanın haklı olması şartının öngörülmesini doğru bulmamakta, haklılık şartının bireyin mahkemeye erişim hakkını ihlâl ettiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda 6459 sayılı İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun¹⁵⁰ m. 22 ile yapılan değişiklikle, adli yardım talebinde bulunan kişinin haklı olduğunu yönünde kanaat uyandırması şartı kaldırılmış ve talebin açıkça dayanaktan yoksun olmaması yeterli görülmüştür. Kanun gerekçesinde¹⁵¹ ise AİHM’nin ülkemiz hakkında verdiği ihlal kararları gereğince insan hakları konusunda gerekli iyileştirmeler yapılması ve ihlallerin ortadan kaldırılmasının hedeflendiği belirtilmektedir.

Yasada yapılan değişiklikle birlikte adli yardım talep eden bireyin davaya konu talep, iddia ya da savunmasında açıkça haksız olmadığı veya talebinin açıkça dayanaktan yoksun olmadığına dair hâkimde bir kanaat uyandırması yeterlidir.¹⁵² Zira bireyin bir yargılama veya icra takibinde haklı olduğuna dair kanaat uyandırması işin esası ile ilgilidir. Henüz yargılama aşamasına geçilmeksizin talebin haklı olduğunu ispatlamak yargılamanın amacına ve ruhuna aykırıdır. Adli yardım talep eden kişinin yargılama veya icra takibindeki talebinin açık bir dayanağının bulunması şartı ise hukuk mantığı ile bağdaşmakta ve adli yardım talebinde bulunan kişiden yalnızca talebinin dayanağını ortaya koyması beklenmektedir. Anayasa Mahkemesi kararlarında, AİHM kararları dikkate alınarak, “talebin açıkça dayanaktan yoksun olmaması” ibaresi “ilk bakışta başvurunun başarısız olacağının açıkça görülmemesi” olarak değerlendirilmiştir.¹⁵³ AİHM, adli yardım talebine konu davanın

¹⁵⁰ RG: 30.04.2013- Sayı: 28633.

¹⁵¹ 6459 sayılı İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un genel gerekçesi ve 22. maddesinin gerekçesi için bkz. <<https://mevzuat.tbmm.gov.tr/Kanun/KanunDetay?YasamaKanunId=f72877be-df67-037b-e050-007f01005610&kanunNumarasi=6459#step-2>> s. e. t. 16.01.2024.

¹⁵² **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 384.; Adli yardımdan yararlanmak için haklılık koşulu aranmamaktadır. **Atalı, Murat/ Ermenek, İbrahim** (2023), Medeni Usul Hukuku Temel Hukuk Dizisi, Güncellenmiş 5. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 184.

¹⁵³ T.C. Anayasa Mahkemesi, Orhan Ersoy Başvurusu (3), Başvuru No: 2013/7322, K.T. 20.03.2014, RG: 10.05.2014- Sayı: 28996, par. 30.

hukuki dayanaktan yoksun olduğu gerekçesi ile adli yardım talebinin reddine karar verilmesini, keyfi olarak dava açılmasını önlemeye hizmet etmesi nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirmemiştir.¹⁵⁴

1.3. Karşılıklılık Şartı (Mütekabiliyet- Karşılıklı İşlem Esası)

Bir hakkın tanınmasında karşılık beklenmesi anlamına gelen karşılıklılık koşulunun geçmişte Roma Hukuku'na dayanmaktadır.¹⁵⁵ Öğretide, yabancılar hukuku bakımından karşılıklılık esasının¹⁵⁶, yararlanma ve engelleme olmak üzere iki fonksiyonunun bulunduğu söylenmektedir.¹⁵⁷ Yararlanma fonksiyonuna göre, “bir yabancının vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu ülke dışında bir ülkede belirli haklardan faydalanabilmesinin, yabancının vatandaşı olduğu ülkede diğer ülke vatandaşlarının aynı haklardan faydalanabilmesine bağlı olması” karşılıklılık esası olarak ifade edilebilir.¹⁵⁸ Engelleme fonksiyonu ise “yabancı kişilerin başka bir ülkede kendi devletinin yabancılara tanıdığı haklardan fazlasına sahip olmaması” olarak açıklanabilir.¹⁵⁹ Her iki fonksiyona göre yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere karşılıklılık koşulu yabancı statüsünde bulunan herkes için değil, yalnızca bir yabancı devlet ile arasında vatandaşlık bağı olan yabancı kişiler bakımından geçerlidir.¹⁶⁰

Mütekabiliyet, devletler arasındaki eşitlik prensibi gereğince devletlerin kendi vatandaşlarının başka bir ülkedeki haklarını ve menfaatlerini koruma gayesiyle kabul gören bir ilkedir.¹⁶¹ Talepte bulunulan devlet vatandaşı, talepte bulunan yabancının menşe

¹⁵⁴ AİHM, Del Sol v. Fransa Başvurusu, par. 26.

¹⁵⁵ **Demirkol, Özüm** (2017), Yabancı Mahkeme Kararlarının Tenfizinde Karşılıklılık Esası, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha, s. 32.

¹⁵⁶ Yabancılar hukukunda aranan karşılıklılık koşulu vatandaşlığı esas alırken, yabancı mahkeme kararlarının tenfizi bakımından karşılıklılık koşulu değerlendirilirken tenfizi talep eden kişinin vatandaşlığı dikkate alınmamaktadır. Yabancı mahkeme kararlarının tenfizinde önem arz eden, ilamı veren devlet ile ülkemiz arasında karşılıklılık olup olmadığını saptamaktır. Bu sebeple her iki konudaki karşılıklılık koşulları farklı temellere dayanmaktadır. **Demirkol**, s. 40-41.

¹⁵⁷ **Dost, Süleyman** (2015), ‘Milletlerarası Hukukta Mütekabiliyet İlkesi’, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 5, S: 2, s. 3. ; **Vural Çelenk, Belkıs** (2022), ‘Yabancılara Hak Tanımada Karşılıklılık İlkesinin Uluslararası Koruma Hukuku Açısından Yeniden Değerlendirilmesi’, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceren Damar Şenel II. Genç Bilim İnsanları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara, Yetkin, s. 90.

¹⁵⁸ **Çelikel, Aysel/ Gelgel (Öztekin), Günseli** (2022), Yabancılar Hukuku, Yenilenmiş 27. Bası, İstanbul, Beta, s. 68 vd. ; **Çiçekli, Bülent** (2016), Yabancılar ve Mülteci Hukuku, 6. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 44.

¹⁵⁹ **Doğan, Vahit/İzmirli, Lale Ayhan/Yılmaz, Alper Çağrı** (2023), Türk Yabancılar Hukuku, 7. Baskı, Ankara, Savaş, s. 38.

¹⁶⁰ **Göğer, Erdoğan** (1979), Yabancılar Hukuku, 3. Baskı, Ankara, Sevinç Matbaası, s. 25.

¹⁶¹ **Demirkol**, s. 39. ; **Öztürk, Neva Övünç** (2015), Mültecinin Hukuki Statüsünün Belirlenmesi, 1.Baskı, Ankara, Seçkin, s. 90. ; **Yılmaz, Alper Çağrı** (2013), ‘6302 Sayılı Kanun Hükümleri Uyarınca Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye’de Taşınmaz Edinimi’, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: XVII, S: 1-2, s. 1112.

ülkesinde talep edilen haktan yararlanabilmekte ise karşılıklılık koşulu sağlandığından, o yabancı talepte bulunduğu ülkede talebe konu haktan yararlanabilecektir. Ancak yabancı kişinin talepte bulunduğu ülkenin vatandaşı yabancının menşe ülkesinde talep edilen haktan yararlanamıyorsa karşılıklılık koşulu sağlanmadığından, o yabancı talepte bulunduğu ülkede söz konusu haktan faydalanamayacaktır.

Karşılıklılık kanuni karşılıklılık, fiili karşılıklılık ve akdi karşılıklılık olarak üç kategoride değerlendirilmektedir.¹⁶² Her iki devletin de mevzuatında belirli haklardan faydalanılması bakımından karşılıklılık şartı getirilmiş ise kanuni karşılıklılık söz konusu olacaktır. Uluslararası sözleşmelerle sözleşmeye taraf devletlerin vatandaşlarının birbirlerinin ülkesinde belirli haklardan yararlanmasında aynı ya da benzer koşullar öngörülmesi halinde akdi karşılıklılık sağlanmış olmaktadır. Ne kanuni ne de uluslararası sözleşmeye dayalı bir mütekabiliyet şartı olması önemli olmaksızın belirli hakların fiilen tanınıp tanınmamasına göre karşılıklılık esasının değerlendirilmesi ise fiili karşılıklılıktır. Özellikle belirli bir karşılıklılık türü şartı getirilmediği hallerde bunlardan herhangi biri geçerli kabul edilir.¹⁶³ Uluslararası sözleşmelerde açıkça mütekabiliyet ilkesi getirilmese dahi, anlaşmaya taraf devletlerin anlaşma hükümlerini kendi rızalarıyla ve karşılıklı olarak kabul ettikleri, böylece anlaşma sağlanan hususlardaki yükümlülükleri yerine getirme iradelerini ortaya koydukları dikkate alınarak zımni bir karşılıklılık esasının bulunduğu söylenebilir.¹⁶⁴ Dolayısıyla iki devlet arasında bir milletlerarası sözleşmenin olması halinde devletlerin sözleşmede yer alan yükümlülükleri bakımından karşılıklılık prensibinin sağlandığı çıkarımı yapılabilir.

Devletlerin sözleşmelerde karşılıklılık ilkesine istisna getirmesi de mümkündür.¹⁶⁵ Örneğin, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme’de mülteciler ve 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme’de vatansız kişiler bakımından karşılıklılık şartına bazı hallerde istisna öngörülmüştür. Bununla birlikte, bazı hakların karşılıklılık ilkesine tabi tutulması o hakkın özüne ve ruhuna aykırı olacağından, yaşama hakkı, adil yargılanma hakkı gibi temel haklara mütekabiliyet şartının uygulanamayacağı kabul edilmektedir.¹⁶⁶

¹⁶² Çelikel/Gelgel (Öztekin), s. 68 vd.

¹⁶³ Doğan/İzmirli/Yılmaz (2023), s. 38 vd.

¹⁶⁴ Milletlerarası anlaşmalar ve mütekabiliyet ilkesi arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı açıklamalar için bkz. Dost, s. 12 vd.

¹⁶⁵ Dost, s. 4.

¹⁶⁶ Dost, s. 5.

2. Adli Yardımın Kapsamı

Yargılamanın öncesi ve sonrasında hangi aşamalarda ve nelerden muafiyet sağlayacağı adli yardımın kapsamını oluşturmaktadır. Uyuşmazlıklar mahkemelerde veya hakem (tahkim yargılaması) yoluyla çözülebildiği gibi, yargılamaya konu edilmeksizin de çözülebilmektedir¹⁶⁷. Hukukumuzda HMK ve Avukatlık Kanunu ile medeni hukuk yargılamasında adli yardımın kapsamı düzenlenmiştir. Yargılama dışında gelişen alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının adli yardımın kapsamına dâhil olup olmadığı değerlendirilmelidir. Bu çerçevede hem yargılamaya ilişkin HMK ve Avukatlık Kanunu hem de alternatif uyuşmazlık çözüm yolları yönünden adli yardımın kapsamı bu başlık altında ele alınacaktır.

2.1. HMK Uyarınca

HMK m. 335 ile adli yardımın kapsamı çizilmiş olup, adli yardım talebi kabul edilen kişinin mahkemenin adli yardım kararı kapsamında nelerden muaf tutulacağı düzenlenmiştir. Medeni usul hukukunda yargılama ve takip aşamasında yapılacak tüm giderlerden muafiyet, yasa gereği teminat gösterilmesi gereken hallerde yargılama ve takip giderleri için gösterilecek teminattan muafiyet, dava ve icra takibi sırasında yapılması gereken tüm masraf ve giderlerin devlet tarafından avans olarak karşılanması ve avukat ile takibi gereken davalarda avukatlık ücreti sonradan ödenmek üzere avukat görevlendirilmesi adli yardımın kapsamında yer almaktadır. HMK m. 335/2 değerlendirildiğinde bu muafiyetlerin hepsinin birlikte ve tam olarak sağlanması zorunlu değildir. Bu hususta mahkemeye tanınan takdir yetkisi gereğince, mahkemenin bu muafiyet ve yararlarından bir kısmının sağlanmasına da karar vermesi mümkündür. Hâkim, somut olaya ve adli yardım talep eden tarafın maddi gücüne, dosyanın durumuna göre takdir yetkisini kullanabilir.

Adli yardımın kapsamını tespit etmek için adli yardıma konu olan yargılama gideri kavramını da açıklamak gerekir. Yargılama giderleri, dava açılmasından hükmün kesinleşmesi aşamasına kadarki süreçte yargılama sürecinin ilerletilebilmesi gayesiyle yapılması gereken ve yargılamanın taraflarınca ödenmesi gereken tüm giderlerdir.¹⁶⁸ Genel olarak yargılama giderleri yargılama harçları ile gider avansı, delil avansı, kanuni vekalet

¹⁶⁷ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 423.

¹⁶⁸ Yargılama giderlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 373 vd. ; Atalı/Ermenek, s. 173. ; Kılınç, s. 11.

ücreti olarak karşımıza çıkan diğer giderlerden oluşmaktadır.¹⁶⁹ Hukukumuzda medeni usul hukuku açısından yargılama giderlerinin kapsamı HMK m. 323 ile çizilmiştir. Maddenin (ğ) bendinde “*Vekille takip edilen davalarda kanun gereğince takdir olunacak vekâlet ücreti*” de yargılama giderlerinin kapsamında sayılmıştır. Mahkemenin adli yardım kararı vermesi, talepte bulunan kişiye ücreti daha sonra ödemek kaydıyla mutlaka bir avukat atanacağı anlamını taşımayacağından bu hususta hâkimin ayrıca ve açıkça karar vermesi gerekmektedir.¹⁷⁰

HMK öncesi dönemde yürürlükte olan HUMK’de adli yardımın kapsamı daha geniş tutulmuş ve noterler tarafından düzenlenen her türlü evrak ve suretlerinin harç ve vergileri de adli yardım kapsamına dâhil edilmiştir.¹⁷¹ Günümüzde yürürlükte bulunan HMK’de ise bu yönde açık bir düzenleme bulunmadığından adli yardımdan yararlanan kişilerden, örneğin vekâletname çıkarılması gibi noterde yaptığı işlemlerde, harç ve masraflar talep edilmektedir.¹⁷² Ancak günümüzde noter işlemlerinde harç ve masraflarının hiç de azımsanamayacak meblağlarda olduğu dikkate alındığında, maddi yetersizlikler nedeniyle adli yardıma ihtiyaç duyan kişilerin noter işlemlerinde harç ve giderleri ödemekte de güçlük çekeceği aşîkârdır. Bu bakımdan mülga kanundaki düzenleme daha yerinde olduğundan, noter harç ve masraflarının da geniş anlamda yargılama harç ve masrafları kapsamında değerlendirilerek adli yardım kapsamında karşılanması gerektiğini düşünmekteyiz.¹⁷³ Adli yardımdan yararlanan kişinin ödeme gücünün bulunmadığı belirli bir durumdur. Bu sebeple adli yardımdan yararlanarak yargılama masraflarından muaf olma hakkı edinen kişilerin vekâlet için notere verdikleri ücret de masraflar kaleminde değerlendirilmelidir. Şöyle ki, HMK m. 323/1 (ç) bendinde “*protesto, ihbar, ihtarname ve vekâletname düzenlenmesine ilişkin giderler*” ve (f) bendinde “*Resmî dairelerden alınan belgeler için ödenen harç, vergi, ücret ve sair giderler*” olarak ifade edilen giderler yargılama giderleri kapsamında sayılmıştır. HMK m. 335/1 (a) bendinde ise adli yardım kararının ilgisine “*Yapılacak tüm*

¹⁶⁹ Bu giderlere ilişkin detaylı açıklama için bkz. **Atalı/Ermenek**, s. 177.

¹⁷⁰ **Pekcanitez/Atalay/Özekes**, s. 387.

¹⁷¹ HUMK kapsamında noterlik işlemlerinde adli yardım düzenlemesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Taşkın**, s. 418 vd.

¹⁷² TBB & UNHCR’nin “Mültecilerin Adalet Erişimi, Hukuki Ve Adli Yardım” Konulu Uluslararası Konferansı, 12-13 Kasım 2018, Antalya. <<https://www.kirik kalebarosu.org.tr/Detay/tbb-unhcr-nin-multecilerin-adalet-erisimi-hukuki-ve-adli-yardim-konulu-uluslararasi-konferans-105033>> s. e. t. 04.05.2024.

¹⁷³ Dar anlamda yargılama giderleri; avukatlık ücreti, tebligat, tanık, keşif, bilirkişi masrafları gibi davanın görülmesi ve sonuçlanması bakımından tarafların doğrudan doğruya ödemesi gereken paralardır. Genel anlamda yargılama giderleri ise yargılama harçlarını ve dar anlamda yargılama giderlerini kapsamaktadır. **Yılmaz** (1984), s. 200.

yargılama ve takip giderlerinden geçici olarak muafiyet'' sağlayacağı kabul edilmiştir. HMK'nin ilgili maddeleri birlikte değerlendirildiğinde noterde yapılacak ihtarname, vekâletname düzenlenmesine ilişkin harç ve diğer giderlerin yargılama giderleri kapsamında olduğu, adli yardım kararının yapılacak tüm yargılama giderlerinden geçici muafiyet sağladığı, nihayetinde noter harç ve masraflarının da adli yardım kapsamına dâhil olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Türkiye Noterler Birliği'nin 23.11.2022 tarihli 10 sayılı ''Adli müzaheret uygulamasında vekâletnamede harç muafiyeti hakkındaki'' Genelgesi'nde; adli yardımdan yararlananların vekâletname harcından muaf olup olmayacağı hususunda Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından:

*''Adli yardımın kapsamının düzenlendiği 6100 sayılı Kanunun 335 inci maddesinde, kural olarak 1086 sayılı Kanunun 466'ncı maddesindeki düzenlemeye bağlı kalındığı, Vekâletname düzenlenmesine ilişkin giderlerin, 6100 sayılı Kanunun 323 üncü maddesinin birinci fıkrasının (ç) bendi uyarınca yargılama giderlerinden olduğu...''*¹⁷⁴ yönünde görüş bildirildiği, bu görüşe göre,

''İlgili mahkeme tarafından verilecek adli yardım kararının,

1- 6100 sayılı Kanunun, yukarıda belirtilen, 335 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan tüm hususları kapsayacak şekilde düzenlenmesi durumunda,

2- 335 inci maddenin ikinci fıkrası uyarınca aynı maddenin birinci fıkrasının (a) bendinde yer alan husustan yararlanılmasına yönelik olarak kabul edilmesi halinde,

İlgililerce, noterliklerde düzenletilmek istenilen vekâletnamelerden harç tahsil edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Buna göre, noterliklere adli müzaheretten yararlananlarca vekâletname düzenlenmesi talebi ile müracaat olması durumunda, ilgili noterin, mahkemece verilen adli yardım kararında yukarıda belirtilen hususların mevcudiyetinin varlığını kontrol etmesi ve belirtilen hususların varlığı halinde vekâletname işleminden harç tahsil edilmemesi gerekmektedir. Ancak bu işlem sebebiyle değerli kâğıt bedeli ve noterlik ücreti tahsil

¹⁷⁴ Türkiye Noterler Birliği'nin 23.11.2022 tarihli 10 sayılı ''Adli müzaheret uygulamasında vekaletnamede harç muafiyeti hakkındaki'' Genelgesi için bkz. <<https://portal.tnb.org.tr/Sayfalar/Genelgeler.aspx> > s. e. t. 08.09.2024.

*olunacağı tabiidir.*¹⁷⁵ şeklinde belirtilmiştir. Ancak uygulamada adli yardımdan faydalanan kişilerin notere vekâletname çıkarmak için gittiğinde harç talep edilmesi durumuyla karşı karşıya kalılabilmektedir.

Kanun yollarında adli yardımdan yararlanılıp yararlanılamayacağı hususundaki doktrinsel tartışmalara bir çözüm niteliğinde olan HMK m. 336/4'e göre, kanun yollarına başvuru sırasında adli yardım talebinin Bölge Adliye Mahkemesine veya Yargıtaya yapılacağı kabul edilmiştir. Söz konusu madde gereğince, adli yardımdan yalnızca ilk derece yargılamasında değil, kanun yolları aşamasında da yararlanılabilmektedir. Hak arama hürriyeti ve mahkemeye erişim hakkı yargılamanın tüm aşamaları yönünden geçerli olduğundan, kanun yolları aşamasında adli yardımdan faydalanılamayacağı yönünde bir istisna getirilmesi hukuk mantığına uygun düşmeyecektir. Bu bakımdan kanun yolları yargılamasına başvuru için adli yardıma ihtiyaç duyan kişilerin adli yardımdan faydalanamaması hem uluslararası hukuk hem de iç hukukumuz bakımından adil yargılanma hakkı başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin ihlaline yol açabilir. İlk derece yargılaması aşamasında sağlanan adli yardımın, talep edilmesi ve şartların varlığı halinde kanun yolları aşamasında da uygulanması hukuki güvenlik açısından yerinde olacaktır. Adli yardımın yargılamanın hangi aşamalarında sunulacağı hususunda herhangi bir sınırlama olmamalıdır. Bireyler yargılamanın her aşamasında adil yargılanma hakkı çerçevesinde adalet hizmetlerinden faydalanmalıdır. AİHM içtihatlarında ilk derece yargılamasında ücretsiz müdafî hakkı tanınarak adli yardımdan faydalanan şahsın temyiz aşamasında adli yardım talebinin reddine karar verilmesini AİHM adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁶ Yukarıda bahsedilen HMK m. 335/3 gereğince, adli yardım talebinin kabulü halinde adli yardımın hükmün kesinleşmesine kadar devam edeceğinden, olağan kanun yolları olan istinaf ve temyiz aşamasında da henüz hükmün kesinleşmediği göz önüne alınarak adli yardımın devam ettirilmesi gerekir. İlk derece yargılamasında adli yardım talebinde bulunulmamış ise de kişinin kanun yoluna başvuru aşamasında yargılama harç ve giderlerini karşılayacak gücünün azalmış olması ve adli yardımdan faydalanmayı talep etmesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla hükmün henüz kesinleşmemiş olduğu, hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkının bu aşamada da güvence altında olduğu gözetilmelidir. Olağan kanun yolları aşamasında ilk defa adli yardım talebinde bulunulduğunda şartları

¹⁷⁵ Türkiye Noterler Birliği'nin 23.11.2022 tarihli 10 sayılı "Adli müzaheret uygulamasında vekaletnamede harç muafiyeti hakkındaki" Genelgesi.

¹⁷⁶ AİHM, Maksimenko v. Ukrayna Başvurusu, Başvuru No: 39488/07, K.T. 20.12.2011, par. 27-29.

oluşması halinde talebin kabulüne karar verilmesi veya ilk derece yargılamasında verilen adli yardımın, kişinin maddi durumunda ve diğer şartlar bakımından herhangi bir değişiklik olmaması halinde, devam ettirilmesi gerekmektedir.

Maddede “kanun yolları” ibaresi kullanılarak olağan ve olağanüstü kanun yolları bakımından bir ayırım yapılmadığı görülmektedir. Ancak Bölge Adliye Mahkemesine ve Yargıtaya başvuru yapılacağı ifadesine göre olağan kanun yolu olan istinaf ve temyiz kanun yoluna başvurular esnasında adli yardım talebinin mümkün olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ancak olağanüstü kanun yolu olan yargılamanın iadesi başvurusu esnasında adli yardımdan faydalanılıp faydalanılamayacağı hususunda kanunda bir açıklık bulunmamaktadır. Adli yardımın mahkemeye erişim hakkını ve hak arama hürriyetini koruyan bir kurum olduğu, yargılamanın yenilenmesi kanun yolu ile de mahkemeye erişim hakkının kullanılmak istenildiği açıktır. HMK m. 3/3 hükmüne göre değerlendirme yapıldığında, olağanüstü kanun yolunun kesinleşmiş bir mahkeme kararına karşı gidilen bir yol olması hasebiyle, bu madde kapsamında olağanüstü kanun yolunda adli yardımın devam edeceğini söylemek mümkün değildir. Ancak olağanüstü kanun yoluna başvuru aşamasında yeni bir adli yardım talebinde bulunulmasının mümkün olup olmadığını ayrıca değerlendirmek gerekir. Her ne kadar adli yardım kararı hükmün kesinleşmesine kadar devam etmekteyse de yargılamanın iadesi yolunda kesinleşen hükme karşı mahkemeye yapılan yeni başvurunun adli yardım talepli yapılmasının mümkün olduğu kabul edilebilir. HMK m. 378/2 gereğince, yargılamanın iadesi talebiyle mahkemeye başvurulması halinde mahkeme, dayanılan sebebin niteliğine göre, talepte bulunandan karşı tarafın zarar ve ziyanını karşılayacak uygun bir miktar teminat göstermesini isteyebilir. Oysa zaten yargılamanın iadesine yol açan durumlar nedeniyle yargılamanın yenilenmesini talep eden kişi yargılama makamından beklentisini karşılayamamış ve adalete olan inancı zedelenmiştir. Bu minvalde, bu kişinin yeni yargılamada oluşacak masrafları karşılayacak yeterli ekonomik güce sahip olmaması halinde, adli yardım talebinde bulunmasının önünde bir engel olmamalıdır. Adli yardım talepli yargılamanın yenilenmesi dilekçesi sunulması ve adli yardım talebinin kabulü halinde, talepte bulunandan teminat yatırılması istenmemelidir. Zira HMK m. 335/1 (b) bendi gereğince, adli yardımdan faydalanan kişi teminat yükümlülüğünden muaftır. Bu çerçevede yargılamanın yenilenmesinde adli yardım talep edilip edilemeyeceği konusu elzemdir.

HMK m. 337/3 uyarınca, adli yardım talebinin kabul edilmesi halinde adli yardım, karardan önce yapılan yargılama giderlerini kapsamayacaktır. HMK'deki düzenlemede dar anlamda adli yardım kabulüyle hareket edildiğinden, yalnızca karar tarihinden sonraki yargılama giderleri adli yardım kapsamında karşılanır.

HMK'nin adli yardıma ilişkin hükümleri İYUK m. 31/1'in atfıyla idari yargılamada ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunu¹⁷⁷ m. 49 ve Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü¹⁷⁸ m. 62'nin atfıyla Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvurularda adli yardım taleplerinin değerlendirilmesinde de uygulanır.

2.2. Avukatlık Kanunu ve Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği Uyarınca

Adli yardım talebinde bulunacak kişiler, mahkeme tarafından verilecek bir adli yardım kararı gerekmeksizin, davanın görüleceği yer barosuna veya bulunduğu ildeki baroya başvurarak adli yardım talep edebilir.¹⁷⁹ Bir diğer yöntem olarak ise adli yardım talebi gerekli evraklarla birlikte mahkemeye sunularak, adli yardım çerçevesinde bir avukat atanması mahkemeden talep edilebilir. Mahkemenin adli yardım talebini kabul etmesi halinde mahkeme o ildeki barodan avukat görevlendirilmesini istemek üzere baro ile gerekli yazışmayı yapar. Ancak ikinci yöneme uygulamada çok daha az rastlanmakta, genelde kişiler önce adli yardım talebiyle baroların adli yardım bürosuna başvurarak avukat yardımından faydalanmayı talep etmektedir.

Baronun adli yardım talebini kabul ederek avukat görevlendirmesine müteakiben avukat tarafından, yargılama masraflarını karşılayamayacak durumda olması halinde, müvekkilinin yargılama giderlerinden geçici muafiyeti için mahkemeden adli yardım talebinde bulunmaktadır. Mahkemenin bu talebi kabul etmesi halinde kişi yargılama harç ve giderlerinden de dava sonuna kadar geçici olarak muaf tutulacaktır. Adli yardım talebinin reddi kararı verilmesi durumunda kişi yalnızca barodan görevlendirilen avukatın ücretini ödemekten muaf tutulmakta, yargılama harç ve masraflarını ödemekle yükümlü olmaktadır. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 6/e (2.) bendi) Ancak Adli Yardım Yönetmeliği m. 6/e (3.) bendinde bu konuya, “*Ancak, yargılama giderlerinin karşılanamayacağının açıkça*

¹⁷⁷ RG: 3.4.2011- Sayı: 27894.

¹⁷⁸ RG: 12.07.2012- Sayı: 28351.

¹⁷⁹ **Kılınc**, s. 291.; **Yetim**, s. 146.; TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/1 “*Adli yardım istemi, hizmetin görüleceği yer adli yardım bürosuna ve temsilciliklerine yapılır.*”

anlaşılması ve adli yardım talebinde bulunanın haklılığı açısından kesin veya kuvvetli bir kanı oluşması halinde, adli yardım bürosunun veya adli yardım temsilcisinin önerisi üzerine baro yönetim kurulu kararıyla adli yardım fonundan karşılanır.’’ düzenlemesi ile bir istisna tanınmıştır.

Adli yardım başvurusunda talepte bulunandan adli yardım başvuru formu, imzalı taahhütname ve TBB'nin internet sitesinde yayımlanan aydınlatma metni ile açık rıza beyanı alınır. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/1) İstem sahibi taahhütnamede; adli yardım talebinin kabulü halinde kararın bildirim tarihinden itibaren on gün içinde vekaletname ve diğer gerekli belgelerle birlikte görevlendirilen avukata ulaşacağı, yargılama harç ve giderleri yönünden mahkemenin verdiği adli yardım kararının bulunmaması halinde zorunlu yargılama harç ve giderlerini avukata teslim edeceği, bilgilerde olabilecek değişiklikleri on gün içerisinde avukata bildireceği hususlarını taahhüt eder. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/A/1 (a) bendi)

TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 6/e'de vekâletname masrafının adli yardım faslından sağlanabileceği düzenlenmiştir. Ayrıca Yönetmelik m. 9' da vekaletname ve çeviri masraflarının da adli yardım bürosunun giderleri kapsamına alındığı görülmektedir. Ancak mutlak olarak adli yardımdan karşılanacağı yönünde bir ibare olmadığından uygulamada, adli yardımdan faydalanan kişilerin vekâletname masrafının adli yardım kapsamında sağlanmadığı ve ilgilinin kendisinin karşıladığı görülmektedir. Bu hallerde avukatlar tarafından Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu ile adli yardımdan faydalanan kişilerin vekâlet vermek için notere ödeme yapmamaları sağlanabilir.¹⁸⁰

Talepte bulunanın, işin sonunda nafaka alacakları hariç olmak üzere maddi bir fayda sağlaması durumunda, avukata ödenen ücret ile elde edilecek maddi faydanın %5'ini baroya ödeyeceğine; adli yardım talebinin haksız olduğu sonradan anlaşılırsa ya da verdiği bilgi ve belgelerin doğru olmadığı tespit edilirse, görevlendirilen avukata ödenen ücretin iki katı ve yapılmış masrafları yasal faizleri ile birlikte geri vereceğine ilişkin beyanı taahhütnamede yer alır. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/A/1 (b) ve (c) bendi) Ayrıca istem sahibi tarafından adli yardımdan görevlendirilen avukatın azledilmesi, başka avukatın tayin edilmesi, adli yardım talebinden vazgeçilmesi, davadan feragat edilmesi ya da aleyhine

¹⁸⁰ TBB & UNHCR'nin ‘‘Mültecilerin Adalete Erişimi, Hukuki Ve Adli Yardım’’ Konulu Uluslararası Konferansı, 12-13 Kasım 2018, Antalya. <<https://www.kirikkalebarosu.org.tr/Detay/tbb-unhcr-nin-multecilerin-adalet-e-risimi-hukuki-ve-adli-yar-dim-konulu-uluslararasi-konferans-105033>> s. e. t. 04.05.2024.

davanın kabul edilmesi halinde de avukata ödenen ücret ve yapılmış masrafların yasal faizleri ile geri verileceğine yönelik beyanlar taahhütnameye yazılır. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/A/1 (d) bendi)

2.3. Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri Açısından Adli Yardım

Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri çok çeşitli olmakla birlikte, Türk hukukunda yaygın olarak arabuluculuk, uzlaştırma, tahkim ve arabuluculuk-tahkim yöntemleriyle karşılaşılmaktadır.¹⁸¹ Bu yöntemlerden uzlaştırma hukukumuzda ceza hukuku uyuşmazlıklarında karşımıza çıkmaktayken; diğer alternatif çözüm yöntemleri çalışmamızın ağırlık kazandığı medeni hukuk uyuşmazlıklarında uygulanmaktadır. Bu çerçevede genel bir fikir oluşması için alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinde yabancıların adli yardımdan yararlanması hususunda kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından birisi olan ve günümüzde bazı uyuşmazlıklar için zorunlu hale getirilen arabuluculuk faaliyetlerinde adli yardımın mümkün olduğu ve HMK hükümlerinin kıyasen uygulanarak arabuluculuk taraflarına adli yardım sağlanabileceği yasada kabul edilmiştir. (HUAK m. 13/3) Nasıl ki mahkemeye başvuru ve yargılama sürecinde birtakım masraflar ortaya çıkmaktaysa, arabuluculuk faaliyetine başvuru ve arabuluculuk sürecinde taraflarca karşılanması gereken arabuluculuk ücreti bulunmaktadır. 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu(HUAK)¹⁸² m. 1/2 uyarınca, *“Bu Kanun, yabancılık unsuru taşıyanlar da dâhil olmak üzere, ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıklarının çözülmesinde uygulanır.”* Bu hükümden anlaşılabileceği üzere, arabuluculuk faaliyetleri yabancılık unsuru taşıyabilmekte, dolayısıyla yabancılar da arabuluculuk faaliyetlerinde taraf olabilmektedir. HMK’nin adli yardım hükümlerinin arabuluculuk faaliyetlerinde uygulanabileceği, yabancılık unsuru taşıyan özel hukuk uyuşmazlıklarının da arabuluculuk yöntemi ile çözümlenebileceği, arabuluculuğun taraflarından biri ya da her ikisinin de yabancı olması ve HMK m. 334’e göre yabancıların adli yardımdan yararlanmasına ilişkin şartların mevcut olması halinde arabuluculuk

¹⁸¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 423 vd.

¹⁸² RG: 22/6/2012- Sayı: 28331.

ücretinin kısmen ya da tamamen adli yardım bütçesinden karşılanabileceği sonucuna varılmaktadır.¹⁸³

Arabuluculuk faaliyetlerinde adli yardımın hem arabuluculuk ücreti hem de ücretsiz avukat yardımını kapsayıp kapsamadığı tartışma konusudur. HUAK m. 13/3 ‘*Arabuluculuk ücretini karşılamak için adli yardıma ihtiyaç duyan taraf, arabuluculuk bürosunun bulunduğu yerdeki sulh hukuk mahkemesinin kararıyla adli yardımdan yararlanabilir. Bu konuda 12/1/2011 tarihli ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 334 ila 340 ıncı maddeleri kıyasen uygulanır.*’

düzenlemesi çerçevesinde arabuluculukta sağlanan adli yardımın yalnızca arabuluculuk ücreti bakımından geçerli olduğu, Kanun’un lafzında açıkça arabuluculuk ücretini karşılamak için adli yardıma ihtiyaç duyan kişinin adli yardımdan yararlanabileceği, HMK hükümlerine yapılan atfın da yalnızca ‘‘bu konuda’’ ibaresiyle arabuluculuk ücretine ilişkin olduğu, nitekim HMK çerçevesinde arabuluculukta adli yardım çerçevesinde avukatlık hizmeti verilmesine cevaz verilmediği anlaşılmaktadır.¹⁸⁴ Ancak Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Yönetmeliği’nin m. 15/5 hükmü uyarınca, ‘‘*Arabuluculuk sürecinde tarafların avukatlık hizmeti bakımından adli yardımdan yararlanabilmesi hususunda 19/3/1969 tarihli ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu’nun 176 ilâ 181 inci maddeleri uygulanır.*’

Avukatlık ücretini adli yardım kapsamına dâhil eden Avukatlık Kanunu m. 176’nın Yönetmelik’teki düzenlemeye dayanak teşkil ettiği söylenmektedir.¹⁸⁵

Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına başvurunun her zaman zorunlu olmadığı, yasa ile zorunlu hale getirilen haller dışında ihtiyari çözüm yolları olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına başvurunun zorunlu olması halinde adli yardım sağlanması gerektiği söylenebilir.¹⁸⁶ Tüketici Hakem Heyetine başvuruda, iş hukukunda ve ticaret hukukunda zorunlu arabuluculuk, zorunlu tahkim gibi zorunluluk unsuru içeren alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinde kişilerin bu yöntemlere başvurularının onların istek ve iradesine bırakılmadığı, bu halde kişilerin doğrudan mahkemeye başvurması ve adli yardımı mahkemeden talep etmesi mümkün olmadığı, zorunlu tutulan bu çözüm yöntemlerinde adli yardımdan yararlanma hakkı tanınmaması

¹⁸³ Adli yardımın arabuluculuk faaliyetinde uygulanmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Akyol Aslan, Leyla** (2018), ‘Adli Yardım Kurumunun Arabuluculukta Uygulanması- HUAK m. 13/3’, *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 4, S: 1, s. 104.

¹⁸⁴ **Akyol Aslan**, s. 123-124.

¹⁸⁵ **Kurt Konca, Nesibe** (2019), ‘Arabuluculuk Sürecinde Adli Yardım Taleplerinde Görevli Merciyeye İlişkin Bir Değerlendirme’, *TBB Dergisi*, C: 32, S: 142 s. 234.

¹⁸⁶ **Çakın**, s. 224.

durumunda adli yardım ihtiyacı olan kişilerin adil yargılanma hakkının zedelenebileceği düşünüldüğünde bu görüşe katılmak mümkündür.¹⁸⁷

Kişilerin ihtiyari tahkim ve ihtiyari arabuluculuk yöntemlerine başvurması kendi irade ve isteklerine bağlı olduğundan bu yöntemlerde adli yardım hükümlerinin işletilemeyeceği, zira tarafların uyuşmazlığın çözümünü yargılama makamlarından talep etmesi ve adli yardımdan faydalanmasının mümkün olduğu, dolayısıyla tarafların yüksek maliyet ortaya çıkmasını göze alarak tercih ettikleri bir çözüm yönteminde devletin adli yardım sağlamasının beklenemeyeceği kabul edilebilir.¹⁸⁸ Tarafların daha yüksek maliyete rağmen seçtikleri yöntemin ekonomik yükünü devletin üstlenmesi ve gerçekten ihtiyacı olan kişilere harcanması gereken adli yardım bütçesinin bu şekilde yüksek maliyetlerle tüketilmesi kabul edilebilir değildir. Ancak HMK hükümleri kapsamında yargılama giderleri olarak ihtiyari tahkim masraflarının adli yardımdan karşılanması mümkün değilse dahi, Avukatlık Kanunu'nun adli yardım hükümleri uyarınca barodan avukat yardımı sağlanabileceği kabul edilmektedir.¹⁸⁹

3. Adli Yardım Sağlanmasına İlişkin Usul

Adli yardımdan yararlanmak isteyen kişilerin hangi merciden ve nasıl talepte bulunacağı, adli yardım talebinin hangi merci tarafından karara bağlanacağı adli yardıma ilişkin usul işlemleridir. Adli yardım talebinin kabulü halinde adli yardım kararının, yargılamanın hangi aşamaları için ve hangi yargılama giderleri bakımından etkili olacağını tespit etmek gerekir. Adli yardım kararının hükmün kesinleşmesine kadar devam edeceği göz önüne alınarak, Anayasa Mahkemesine ve AİHM'ye bireysel başvuruda adli yardım sağlanması meselesini de bu başlık altında incelemek gerekmiştir.

¹⁸⁷ Kılınç, ihtiyari arabuluculukta adli yardım hükümlerinin uygulanmayacağını, arabuluculuk faaliyeti sırasında adli yardımdan yararlanmak için de mahkemeye başvurmak gerekeceğini, uyuşmazlığın arabuluculukta çözülmemesi halinde yeniden mahkemeye intikal edeceğini ve bu defa mahkemenin işin esasıyla ilgileceğini, bunun usul ekonomisi ilkesiyle bağdaşmayacağını ileri sürmüştür. **Kılınç**, s. 174-175.

¹⁸⁸ **Çakın**, s. 224 vd.

¹⁸⁹ **Çakın**, s. 225.; Aksi yönde görüş için bkz. **Kılınç**, s. 175.

3.1. Adli Yardım Talebi

Daha önce ifade edildiği üzere adli yardım talebinde bulunacak kişiler, mahkeme tarafından verilecek bir adli yardım kararı gerekmeksizin, davanın görüleceği yer barosuna veya bulunduğu ildeki baroya başvurarak adli yardım talep edebilir. Adli yardım talebinin baro tarafından kabul edilmesi durumunda, talepte bulunan kişinin yargılama masrafları bakımından adli yardım kararı alabilmesi için adli yardım bürosu tarafından görevlendirilen avukat mahkemeye başvurur.¹⁹⁰ Bir diğer şekilde ise adli yardım talebi gerekli evraklarla birlikte doğrudan mahkemeye sunularak adli yardım çerçevesinde bir avukat atanması mahkemeden talep edilebilir. Adli yardım bürosundan avukat görevlendirilmesi talebi bu iki şekilde de sunulabilirken, yargılama masrafları yönünden adli yardım talebi için pek tabi HMK hükümleri çerçevesinde yasada belirtilen mahkemeye başvurmak gerekmektedir.

Adli yardımdan faydalanmak isteyen kişinin adli yardım talebini hangi mahkemeye sunacağı ve talebin hangi mahkeme tarafından değerlendirileceği hususu HMK m. 336'da düzenlenmiştir. Adli yardım, dava açılmadan önce talep edilebileceği gibi, dava açılırken veya dava açıldıktan sonra da talep edilebilir. Davalar, geçici hukuki koruma tedbirleri ve çekişmesiz yargı işleri bakımından adli yardım talebini değerlendirecek mahkeme asıl talep veya işin karara bağlanacağı mahkemedir. Yasada belirtildiği üzere adli yardım hem icra hem iflas takiplerinde talep edilebileceğinden, takiplerde ise takibin yapılacağı yerdeki icra mahkemesinden adli yardım talep edilebilir.

3.2. Adli Yardım Kararı ve Kararın Etkisi

HMK m. 337 gereğince adli yardım talebinin değerlendirilmesi duruşmasız olarak yapılabilir. Ancak talep edilmesi halinde inceleme duruşmalı olarak yapılır. Adli yardım talebinin yasadaki şartlara göre değerlendirilmesine müteakiben talebin reddine karar verilmesi halinde; hangi gerekçe ile talebin reddedildiği, taleple birlikte sunulan bilgi ve belgelerin kabul edilmeme nedeni mahkeme kararında açıkça yazılmalıdır.

Mahkemenin adli yardım talebinin kabulüne karar vermesi halinde HMK m. 335/3 gereğince, adli yardım hükmün kesinleşmesine kadar devam etmelidir. Ancak adli yardım kararının kaldırılmasını gerektirecek bir hâl ortaya çıkarsa adli yardımın hükmün kesinleşmesinden önce sona ermesine karar verilebilir. (HMK m. 338) Hüküm kesinleştikten

¹⁹⁰ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 389.

sonra yasal yollara başvuru yapılması halinde mevcut adli yardım kararından faydalanılması mümkün değildir.

Adli yardım talebinin reddine karar verilmesi halinde HMK m. 337/2'deki usule göre kararın tebliğinden itibaren bir hafta içinde kararı veren mahkemeye dilekçe verilerek itiraz edilebilir. İtirazı inceleyecek mahkeme yine aynı maddedeki usule göre tespit edilir. İtiraza ilişkin verilen karar kesin olduğundan bu karara karşı kanun yolu kapalıdır. Ancak adli yardım kararından sonra ödeme gücünde oluşan ciddi bir azalma söz konusu olursa yeniden adli yardım talep edilebilmesine kanunen imkân tanınmıştır. Baroya yapılan adli yardım başvurusuna ilişkin usul “Birinci Bölüm, Birinci Kısım, 2.2.5. 1136 Sayılı Avukatlık Kanunu ve Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği Gereğince Adli Yardım” başlığında açıklanmış olduğundan bu hususlara yeniden değinilmeyecektir.

Adli yardımdan faydalanan kişinin mali durumuna ilişkin kasten ya da ağır kusur ile yanlış bilgi verdiği tespit edilirse ya da sonradan mali durumunda yeteri derecede iyileşme olduğu anlaşılırsa mahkeme adli yardım kararını kaldırır. (HMK m. 338)

3.3. Adli Yardım Kapsamında Yargılama Giderlerinin Ertelenmesi

Adli yardım talebinin mahkemece değerlendirilmesine müteakiben mahkemenin adli yardım talebinin kabulüne karar vermesi halinde yargılama giderleri dava sonuna kadar ertelenecek ve yargılama sürecinde gereken masraf avansları Devlet tarafından Hazineden karşılanacaktır. Davanın veya takibin sona ermesiyle birlikte adli yardım kapsamında ertelenen yargılama giderleri, dava ve takip harçları, hazineden ödenen avanslar haksız çıkan taraftan ilamın icrası aşamasında tahsil edilir.¹⁹¹ Adli yardım talep eden tarafın dava veya takip sonunda haksız çıkması ve mahkemece uygun görülmesi halinde yargılama giderlerinin en çok bir yıl içinde aylık eşit taksitlerle ödenmesine karar verilebilir. (HMK m. 339/1)

Çalışmamızın başında ifade edildiği üzere adli yardım, yargılama giderlerinden tamamen değil geçici bir muafiyet sağlamaktadır. Ancak HMK m. 339/2 gereğince adli yardım kararı kapsamında Devlet tarafından ödenen veya muafiyet tanınan yargılama giderlerinin adli yardımdan faydalanan kişiden tahsil edilmesi halinde, bu kişinin mağduriyet yaşayacağı mahkeme tarafından açıkça anlaşılırsa, tamamen ya da kısmen

¹⁹¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 388.

ödemeden muaf olması yönünde karar verilebilir. Adli yardımdan yararlanan tarafın davayı kaybetmesi halinde Devlet tarafından ödenen yargılama giderleri bir kamu alacağı olarak maliye tarafından tahsil edilir.¹⁹²

Adli yardım kararı kapsamında mahkemece avukat görevlendirilmesine karar verilmesi halinde avukatlık ücretinin de yargılama giderleri kapsamında Hazineden ödenmesi gerekir. (HMK m. 340) Ancak baro tarafından Avukatlık Kanunu'ndaki adli yardım hükümleri kapsamında avukat görevlendirilmesi halinde avukatlık ücreti adli yardım fonundan karşılanır.

3.4. Bireysel Başvuruda Adli Yardım

6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun¹⁹³ m. 49/7 uyarınca “*Bireysel başvuruların incelenmesinde, bu Kanun ve İçtüzükte hüküm bulunmayan hâllerde ilgili usul kanunlarının bireysel başvurunun niteliğine uygun hükümleri uygulanır.*” Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü¹⁹⁴ m. 62/2’ye göre “*Adli yardım talepleri, genel hükümlere göre başvuruların kabul edilebilirliği hakkında karar verecek Bölüm veya Komisyonlar tarafından hükme bağlanır.*” 6216 sayılı Kanun ve Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü’nün bahsi geçen maddelerinin atfıyla, Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvurularda adli yardım taleplerinin değerlendirilmesinde de HMK’de yer alan adli yardım hükümleri uygulanır.

Temel hak ve hürriyetlerin ihlal edildiği iddiası ile gidilen olağanüstü kanun yolu olan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda adli yardım talebinin nasıl değerlendirileceği, bireysel başvuruda adli yardım talebinde karşılıklılık şartının bu kanun yolunun niteliğine uygun düşüp düşmeyeceği hususuna değinmek gerekir. Anayasa Mahkemesi’nin Nadali Agheli Kohne Shahri başvurusunda yaptığı değerlendirmede, temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edildiği iddiası ile Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunan yabancı uyruklu kişinin adli yardım talebinin yalnızca karşılıklılık şartını sağlamadığı gerekçesi ile reddedilmesinin, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması temeline dayanan bireysel başvuru kanun yolunun niteliği ve rolüyle bağdaşmadığı,

¹⁹² Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 388. ; Esendal, s. 184.

¹⁹³ RG: 3.4.2011- Sayı: 27894.

¹⁹⁴ RG: 12.07.2012- Sayı: 28351.

bireysel başvurunun ruhuna uygun düşmediği ifade edilmiştir.¹⁹⁵ Bu gerekçe ile Anayasa Mahkemesi yabancı uyruklu kişilerin adli yardım başvurusunun incelenmesinde HMK m. 334/3’de yer verilen karşılıklılık şartının sağlanıp sağlanmadığını değerlendirmeye gerek görmemiştir. Anayasa Mahkemesi bireyin temel hak ve hürriyetlerini karşılıklılık şartından üstün kabul etmiştir. Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun temel amacı, AİHS kapsamında güvence altında olan temel hak ve hürriyetlerin kamu gücü kullanan kişi ve kurumlar tarafından ihlal edildiği iddialarını değerlendirmek ve karara bağlamaktır. Temel hak ve hürriyetlerin ihlal edildiği iddiası ile başvuru olan olağanüstü iç hukuk yolunda karşılıklılık şartı temel alınarak adli yardım talebinin reddedilmesi, hakkının ihlal edildiğini iddia eden ve zaten bulunduğu toplumda vatandaşlara göre korumasız durumda bulunan yabancı uyruklu bireylerin ihlal edilen hakkına kavuşmasının yolunu tamamen kapatmaktadır. Bu durumda temel hak ve özgürlüğün ihlaline sebep olan olayın üzerine mahkemeye erişim hakkı ve adil yargılanma hakkının da ihlaline yol açılması olasıdır. Birey için temel nitelikte bir hakkın ihlali iddiasının yalnızca karşılıklılık ilkesi gerekçesi ile dinlenmemesi temel insan haklarının korunması düşüncesi ve hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmamaktadır.¹⁹⁶ Çelik, HMK m. 334’de yabancılar bakımından adli yardım kararı verilmesi şartlarından birisi olan karşılıklılık şartının insan haklarının korunması gayesi doğrultusunda kaldırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak bireysel başvuruda adli yardım talepleri, yasada yapılan atıf nedeniyle 6100 sayılı HMK’de yer alan adli yardım hükümleri uyarınca değerlendirilmektedir. Bu sebeple HMK’deki düzenleme değişmediği sürece Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunda yapılan adli yardım taleplerinde karşılıklılık ilkesinin göz ardı edilmesi söz konusu olamayacaktır.

AİHS m. 35/1’e göre AİHM’ye bireysel başvuru yapacak kişilerin “*iç hukuktaki kesin karar tarihinden itibaren dört aylık bir süre içinde*” başvurabileceği kabul edildiğinden iç hukukta verilen mahkeme kararı kesinleşmeden AİHM’ye başvuru yapılmamalıdır. Dolayısıyla iç hukukta verilen adli yardım kararı ile avukat yardımı ve yargılama giderlerinden muafiyet sağlanmış olsa dahi, AİHM’ye başvuru aşamasında iç hukuktaki karar kesinleşmiş olacağından mevcut adli yardım kararından faydalanmak ve adli yardım ile sağlanan avukatlık hizmetinden AİHM’ye başvuru ve AİHM’de temsil aşamasında yararlanmak mümkün gözükmemektedir.

¹⁹⁵ T.C. Anayasa Mahkemesi, Nadali Agheli Kohne Shahri Başvurusu, Başvuru No: 2014/12633, K.T. 9.9.2015, RG: 4/11/2015- Sayı: 29522, par. 18.

¹⁹⁶ Çelik, Özlem, s. 320.

AIHS m. 34'e göre, Sözleşme veya Protokollerinde tanınan haklarının Sözleşme'ye taraf devletlerden biri tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu öne süren her gerçek kişinin, hükümet dışı kuruluş veya kişi gruplarının AIHM'ye başvurabileceği kabul edilmiştir. AIHM'nin de bir mahkeme olduğu, mahkemeye erişim hakkının, adil yargılanma hakkının ve etkili başvuru hakkının AIHS'de güvence altına alındığı düşünüldüğünde AIHM'ye erişim hakkının da Mahkeme'nin tabi olduğu bu hükümlere uygun şekilde kullanılabilmesi gerekir. AIHM İçtüzüğü¹⁹⁷ de bu minvalde düzenlenerek, ekonomik imkânsızlık içindeki kişilerin mahkemeye etkin şekilde başvurabilmesi için adli yardımdan yararlanma imkânı öngörmüştür.¹⁹⁸

AIHM İçtüzüğü'nün XII-Adli Yardım başlıklı bölümünde yer alan m. 105/1 uyarınca, davaya bakan Daire Başkanı'na, başvuranın talebi üzerine ya da re'sen, başvurana davasını sunmasıyla bağlantılı olarak ücretsiz adli yardım sağlanmasına karar verebilme yetkisi verilmiştir. Maddenin ikinci fıkrasına göre, başvurana davasını daire önünde sunması için adli yardım hakkı tanınması halinde, bu yardım Büyük Daire'de temsil edilmesi amacıyla da devam eder. Daire Başkanı'nın, adli yardım sağlanması için gerekli şartların artık yerine getirilmediği kanaatine ulaşması halinde, her zaman adli yardım kararını değiştirme veya kaldırma yetkisi bulunmaktadır. (AIHM İçtüzüğü m. 110)

İstisari görüş talebine ilişkin olarak davaya müdahil olan üçüncü tarafların da davaya müdahil olmaktan kaynaklanan masrafların tamamını veya bir kısmını karşılamaya yetecek imkânları bulunmadığı takdirde, Mahkeme'den adli yardım talep edebileceği kabul edilmiştir. (AIHM İçtüzüğü m. 95/2)

AIHM İçtüzüğü'nün m. 106'ya göre adli yardım kararı verilebilmesi için iki şart bulunmaktadır:

“a) Adli yardımın verilmesinin Daire önünde davanın gerektiği şekilde yürütülmesi için gerekli olması,

¹⁹⁷ AIHM İçtüzüğü metni için bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/media/7263/aihm_ictuzuk_2023.pdf > s. e. t. 25.05.2024.

¹⁹⁸ AIHM'nin adli yardım uygulamasında adli yardımın kapsamı bakımından sınırlılığı, zamansal sınırlılığı ve adli yardım miktarının sınırlılığına ilişkin değerlendirmeler için bkz. **Özlü, Ezgi** (2022), 'Dezavantajlı Grupların Adalete Erişimi: Strazburg Mahkemesi'nin Adli Yardım Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme', Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, Uluslararası Adalete Erişim Konferans Kitabı, 23 Ekim 2022, Ankara, s. 124 vd. <<https://www.adaleteerisim.org/core/public/uploads/uluslararası%20adalete-eri%C5%9Fim-konferans%C4%B1-kitab%C4%B1-web.pdf> > s. e. t. 6.10.2024. ; Göç ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Uygulayıcı Rehberi, s. 411-412.

b) Dava bağlamında ortaya çıkan masrafların tamamını veya bir kısmını karşılamak için başvuranın yeterli mali imkânının bulunmaması. ''

Davada oluşacak masrafların tamamının ya da bir kısmının karşılanması için başvurunun ekonomik durumunun yeterli olup olmadığının tespiti gayesiyle, başvurunun mal varlığını, bakmakla yükümlü oldukları kimseler adına üstlendiği mali taahhütleri ya da diğer mali yükümlülüklerini bir formda beyan etmeleri ve bu beyanın yerel makamlarca tasdik edilmesi istenir. (AİHM İçtüzüğü m. 107/1) İç hukuk mercileri ya da Avrupa Konseyi tarafından adli yardım olarak ödenmiş ya da ödenmesi gereken her miktar, masraf ve giderler bağlamında hükmedilen miktardan düşülecektir.

AİHM, geniş anlamda adli yardım anlayışından hareketle, adli yardımın yalnızca temsilcilerin ücretlerini değil, aynı zamanda başvuran veya görevlendirilmiş temsilci tarafından üstlenilen yolculuk ve geçim masraflarını ve gerekli diğer masrafları da kapsadığını kabul etmektedir (AİHM İçtüzüğü m. 108/2).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DEKİ YABANCILARIN ADLİ YARDIMDAN YARARLANMASI

BİRİNCİ KISIM

TÜRK HUKUKUNDA YABANCILARA İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER

1. Türk Hukukunda Yabancılar

Hukukumuzda yabancılara ilişkin düzenlemeleri ve çalışmamızın esasını teşkil eden yabancılardan adli yardımdan yararlanması konusunu açıklığa kavuşturabilmek için öncelikle yabancı kavramının hukuki yönden neyi ifade ettiğı açıklanmalıdır. Kimlerin yabancı olduğunu ve hukukumuzda yabancılar bakımından düzenlenen statülere kimlerin dâhil olduğunu doğru tespit edebilmek, bu kişilerin hangi koşullarda adli yardımdan yararlanabileceğı hususunun tespitinde önem arz etmektedir. Bu sebeple bu başlık altında yabancı kavramına ilişkin yapılacak açıklamaların ardından, Türk hukukunda yabancılardan bulunduğu statülerden söz edilecektir.

1.1. “Yabancı” Kavramı

Temel hak ve hürriyetlerden yararlanan ve bunları kullanan kişiler, temel hak ve hürriyetlerin süjesi (öznesi) olarak adlandırılmaktadır.¹⁹⁹ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, temel hak ve hürriyetlerin öznelerini bu hak ve hürriyetlerden yararlanma konum ve şartları bakımından “insanlar”, “vatandaşlar”, “belli kategorideki insanlar” ve “yabancılar” olarak kategorize etmiştir.²⁰⁰ Çalışmamızın temel konusu olan yabancılardan temel hak ve hürriyetlerin hangilerinden ve ne ölçüde yararlandığı, yararlanabileceğı hususunun tespiti için öncelikle hukuki anlamda yabancı kavramı ile kastedilenin ne olduğunu tespit etmek gerekir. Yabancı kavramı; vatandaşlık kriteri, sosyolojik gerçeklikten ya da sahip olunan

¹⁹⁹ Gözler, s. 119.

²⁰⁰ Gözler, s. 119., Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 173 vd.

statü yönünden farklı olma gibi değişik ölçütlerle açıklanmaktadır.²⁰¹ 1982 Cenevre toplantısında Devletler Hukuku Enstitüsü yabancı kavramını “bir devletin ülkesinde bulunan ve o devletin vatandaşlığını henüz iddiaya hakkı olmayan kişi” olarak tanımlamıştır.²⁰² Türk hukukunda da yabancı kavramı Devletler Hukuku Enstitüsü’nün tanımına benzer şekilde vatandaşlık unsurundan yola çıkılarak tanımlanmıştır. Mevzuata bakıldığında hem Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu m. 3/1 (ü) bendi hem de 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu m. 3/1 (d) bendi uyarınca yabancı kavramı “*Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişiyi*” ifade etmektedir.

Doktrinde, vatandaşlık statüsünün yalnızca gerçek kişiler bakımından söz konusu olabileceği, tüzel kişilerin vatandaşlığından söz edilemeyeceği, tüzel kişilerin devlete olan bağının tabiiyet kavramı ile ifade edilmesinin daha uygun olduğu ileri sürülmektedir.²⁰³ Bu görüşün aksine öğretide, tüzel kişiler açısından vatandaşlık kavramının kullanıldığı da görülmektedir.²⁰⁴ Bizim de katıldığımız görüşe göre, tüzel kişi ve şeyleri de kapsayan şekilde yabancı kavramı, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile tabiiyet bağı bulunmayan kişi ve şeyler” şeklinde tanımlanabilir.²⁰⁵ Yabancılar hukuku bağlamında yabancı tüzel kişilerin,

²⁰¹ **Can, Hacı** (2023), ‘Yabancıların Hukuki Durumları Bağlamında Ortaya Çıkan Anayasal Meseleler’, Anayasa Yargısı, C: 40, S: 2, s. 29-30.

²⁰² **Doğan/İzmirli/Yılmaz** (2023), s. 5. ; **Çelikel/Gelgel (Öztekin)**, s. 18.; Eleştirel yaklaşımlar için bkz. **Çiçekli**, s. 24. ; **Ergül, Ergin** (2012), ‘Uluslararası Hukuk ve Türk Mevzuatında Yabancı Kavramı ve Türleri’, Türk İdare Dergisi, Y: 84, S: 475, s. 214-215. ; Ekşi, yabancı devlet vatandaşı olanlar haricinde hiçbir devlet vatandaşlığı bulunmayan vatansızların (heimatlos/statesless), göçmenlerin, sığınmacıların (asylum seekers), mültecilerin (refugees), NATO mensuplarının, uluslararası kuruluşlarda çalışan kişiler ve diplomatik temsilciler gibi özel statüdeki kişilerin de yabancı kavramına dahil olduğunu ifade etmektedir. Yabancı kavramına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Ekşi, Nuray** (2018), Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku, KHK-703 ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine Göre Hazırlanmış 5. Baskı, İstanbul, Beta, s. 38 vd. ; **Asar, Aydoğan** (2023), Yabancılar Hukuku (Temel Konular), Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 21.

²⁰³ **Doğan, İzmirli, Yılmaz**, s. 5 vd.; Vatandaşlık kavramının sadece gerçek kişiler için kullanılmasının yerinde olacağı, tüzel kişilerle devlet arasında uyrukluk ilişkisinin bulunduğu kabul edilmektedir. **Aybay, Rona/ Özbek, Nimet/ Ersen Perçin, Gizem** (2019), Vatandaşlık Hukuku, 1. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, s. 12-13.

²⁰⁴ Türk hukukunda yabancı tüzel kişilerin vatandaşlığı ve bu kişilere uygulanacak hukukun tespiti hususunda bkz. **Tekinalp, Gülören** (1973), ‘Türk Hukukunda Ortaklıkların Vatandaşlığı’, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 50. Yıl Armağanı, Cumhuriyet Döneminde Hukuk, s. 552 vd.; Tüzel kişilerin yabancılığının tespitine ilişkin bkz. **Aygül, Musa** (2007), Milletlerarası Özel Hukukta Şirketlere Uygulanacak Hukukun Tespiti, 1. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 143 vd. ; Nomer, sadakat yükümlülüğünden vazgeçilmesi halinde gerçek kişiler dışındaki kişilerin de vatandaşlığından söz edilebileceğini kabul etmektedir. Tüzel kişilerin devlete olan bağlılığını “tüzel kişilerin vatandaşlığı” tabiriyle ifade etmektedir. **Nomer, Ergin** (2024), Türk Vatandaşlık Hukuku, Yenilenmiş 32. Baskı, İstanbul, Filiz, s. 45 vd. ; Vatandaşlık tabirinin yalnızca gerçek kişileri mi yoksa hem gerçek hem tüzel kişileri mi kapsayıcı olarak kullanıldığını, ilgili hukuki düzenlemenin amacı ve niteliğine göre değerlendirilmesi gerektiği yönünde görüş için bkz. **Esen, Emre** (2018), ‘Hukuk Usulüne Dair La Haye Sözleşmesi Kapsamında Yabancı Tüzel Kişilerin Teminat Yükümlülüğünden Muafiyeti’, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 9, S: 1, s. 10.

²⁰⁵ **Doğan/İzmirli/Yılmaz** (2023), s. 5.

Türk tabiiyetinde olmayan tüzel kişiler olduğu söylenebilir.²⁰⁶ Çalışmamız açısından yabancı tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanıp yararlanamayacağı konusunda yabancı kavramı ve tüzel kişiler arasındaki ilişkiden bahsetmek gerekmiştir.

1954 tarihli Vatansızların Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme²⁰⁷ m. 7 gereğince Sözleşme'ye taraf devletlerin yabancılara gösterdiği muamelenin aynısını vatansız kişilere de göstereceği kabul edilmiştir. Böylece bu Sözleşme'ye göre vatansızlar yabancılarla aynı hukuki muameleye tabi olacaktır.

1.2. Türk Hukukunda Bazı Özel Statülü Yabancılar

Hukuki statüler, bireyin içinde bulunduğu belirli şartlara göre bazı özelliklere ve haklara kavuşmasını, o statünün bağlı olduğu ölçütlere sahip olması halinde statünün sunduğu hukuki ve fiili güvenliğe ve imtiyaza tabi tutulmasını sağlamaktadır.²⁰⁸ Ülkemize yasal ya da yasa dışı yollardan giren tüm yabancılar aynı hukuki statüde bulunmamaktadır. Yabancıların içinde bulunduğu durum ve koşullar, geldiği ülke, ülkemize geliş nedeni gibi unsurlar, bu kişilerin tabi olacağı hukuki statünün tespitini sağlamaktadır. Yasada ve uluslararası sözleşmelerde öngörülen şartlara göre yabancıların başka bir devlette dâhil olduğu hukuki statüler, onların tabi olacağı muamelenin ve hak ve imkânların belirlenmesini sağlayacaktır. Menşe ülkesinin ya da herhangi bir ülkenin korumasından faydalanamayarak uluslararası koruma ihtiyacı oluşan kişilerin ülkemizden koruma talep etmesi halinde, bu kişiler de bazı hukuki durum ve statülerde bulunmaktadır. Bu çerçevede, içinde bulundukları özel ve zor koşullar gözetilerek statü sahibi olan uluslararası koruma ve uluslararası koruma başvuru sahibi yabancılar, geçici koruma sahibi yabancılar ve vatansızların Türk hukukundaki durumu bu başlık altında incelenecektir.

²⁰⁶ Çalışmamız açısından kısaca değinilen yabancı tüzel kişi kavramında ayrıntılı bilgi için bkz. **Doğan/İzmirli/Yılmaz** (2023), s. 22 vd.

²⁰⁷ Sözleşme 6 Haziran 1960 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, Türkiye bu Sözleşme'ye 6549 sayılı 1.7.2014 tarihli Kanun ile katılmıştır. RG: 10.07.2014- Sayı: 29056.

²⁰⁸ **Öztürk, Neva Ö.**, s. 47.

1.2.1. Uluslararası Koruma ve Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi Yabancılar

Uluslararası koruma, bireyin mahrum kaldığı ulusal korumanın yabancı bir devlet tarafından sağlanması olarak kabul edilen ‘‘ikame bir koruma’’ kavramını temel alan birçok farklı tanımla doktrinde yer edinmiştir.²⁰⁹ Kişilerin vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu veya yaşadığı ülkede; ırk, din, siyasi fikirler, sosyal bir gruba mensup olma, sosyal, siyasal veya ekonomik sebeplerle zulme uğrama tehlikesi karşısında kendi devletinden koruma bulamaması veya bulamayacağını düşünmesi halinde başka bir devletin korumasını talep etmesi uluslararası koruma olarak tanımlanabilir.²¹⁰ 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi, bu Sözleşme’nin 1967 Protokolü, 1984 tarihli İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme²¹¹ ve AIHS gibi uluslararası sözleşmelerde kabul edilen geri gönderme yasağı/geri göndermeme ilkesi gereğince, uluslararası hukukun güvencesini sağlamak üzere uluslararası koruma kavramı devletler için bağlayıcı hale gelmiştir.²¹²

Uluslararası koruma kavramının ne yasada ne de uluslararası sözleşmelerde tanımı bulunmamakla birlikte, kavramın kapsamı hukukumuzda YUKK ile çizilmeye çalışılmıştır. YUKK m. 3/1 (r) bendinde uluslararası korumanın mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma²¹³ statülerini ifade ettiği kabul edilmiştir. Buradaki tartışmalı husus, kitlesel akın eden sığınmacılara kısa vadeli ve acil müdahaleyle asgari düzeyde bir koruma sağlayan istisnai nitelikteki geçici koruma statüsünün uluslararası koruma ile olan ilişkisidir.²¹⁴ Kitlesel bir akın halinde gelen sığınmacılara koruma sağlayacak devletin bütün sığınmacıların mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü başvurularını tek tek inceleyerek sonuca bağlaması mümkün olmamaktadır.²¹⁵ Bu sebeple geçici koruma adı

²⁰⁹ Öztürk, Neva Ö., s. 27.

²¹⁰ Asar, s. 254.

²¹¹ RG: 10.08.1988- Sayı: 19895.

²¹² Öztürk, Neva Ö., s. 28.

²¹³ 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne tabi olmasa da korumaya ihtiyaç duyan kişilerin uluslararası korumaya tabi tutulması ve mülteci korumasının tamamlayıcısı niteliğinde bir koruma sağlanmasıyla, uluslararası korumanın hem mülteci hem de tamamlayıcı korumayı kapsadığı ve ikincil koruma statüsünün de uluslararası korumanın kapsamında olduğu kabul edilmiştir. Öztürk, Neva Ö., s. 29.

²¹⁴ Edward, Alice (2012), ‘Temporary Protection, Derogation And The 1951 Refugee Convention’, Melbourne Journal of International Law, Vol.: 13, I: 2, s. 599. ; Öztürk, Neva Ö., s. 32.

²¹⁵ Öztürk, Neva Ö., s. 32.

altında en azından asgari düzeyde bir koruma sağlama gayesi güdülmüştür.²¹⁶ Geçici korumada bireysel bir değerlendirme yapılmadan kişiye bir koruma sağlandığından, bu korumanın uluslararası koruma statülerini ikame eden tam bir koruma olduğu kabul edilemeyecektir.²¹⁷

Geçici koruma statüsünün uluslararası korumaya dâhil edilip edilmeyeceği konusunda doktrinde farklı fikirler mevcuttur. Bu konuda doktrindeki fikirlerden birisi, kendi ülkesinin korumasından faydalanamayarak geçici olarak başka ülkeden koruma talep edilen geçici korumanın uluslararası koruma kapsamına dâhil edilmesi gerektiği yönündedir.²¹⁸ Ekşi, geçici korumayı uluslararası koruma statülerinden birisi olarak kabul etmektedir.²¹⁹ Bununla birlikte uluslararası korumanın, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi dâhil diğer uluslararası sözleşmeler uyarınca korunma gerekliliği nedeniyle, geri gönderme yasağına dâhil olan kişiler bakımından sağlanan tüm korumayı içeren bir üst kavram olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir.²²⁰ Bir diğer yönden, geçici korumanın kısa vadeli ve asgari düzeyde bir korumayı ifade ettiği, uzun vadeli uluslararası korumaya ihtiyaç duyan sığınmacının kalıcı bir koruma olarak uluslararası koruma statüsü talep edebileceği, geçici korumanın bir uluslararası koruma statüsü olmadığı, yalnızca uluslararası korumayı tamamlayan bir ara koruma niteliğinde olduğu ve uluslararası koruma statüsüne geçişte bir araç olduğu yönünde bir kabul vardır.²²¹ Öğretideki diğer bir kanaate göre ise, uluslararası koruma kapsamında mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma bireysel anlamda hüküm ve sonuç doğurduğundan kitlesel halde ülkemize gelen kişiler bu statülerden faydalanamayacaktır.²²²

Uluslararası koruma statüsü talebinde bulunan kişinin talebinin kabul edilmesi ancak talep edilen statünün koşullarının mevcut olduğunun tespiti durumunda mümkün olmaktadır.²²³ Başvurusu olumlu sonuçlanarak uluslararası koruma statüsünü kazanmış yabancılar da bu statüde olmayan yabancılardan farklı hukuki şartlara ve sonuçlara tabi

²¹⁶ **UNHCR**, Summary Conclusions on Temporary Protection (2013), Roundtable on Temporary Protection International Institute of Humanitarian Law, International Journal of Refugee Law, Vol.: 25, I: 1, s. 178-179.

²¹⁷ **UNHCR**, Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements (2014), par. 8.; **Öztürk, Neva Ö.**, s. 32.

²¹⁸ **Ekşi, Nuray** (2014), ‘Geçici Koruma Yönetmeliği Uyarınca Geçici Korumanın Şartları, Geçici Koruma Usulü, Sağlanan Haklar ve Geçici Korumanın Sona Ermesi’, İstanbul Barosu Dergisi, C: 88, S: 6, s. 65.

²¹⁹ **Ekşi** (2014), s. 65.

²²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Doğan/İzmirli/Yılmaz** (2023), s. 140 vd.; **Öztürk, Neva Ö.**, s. 40.

²²¹ **Öztürk, Neva Ö.**, s. 32-33.

²²² **Doğan/İzmirli/Yılmaz** (2023), s. 148.

²²³ **Öztürk, Neva Ö.**, s. 428.

olabilmektedir. Bu konuda çalışmamız açısından önem arz eden adli yardımın uluslararası koruma statüsünü haiz olan ve olmayan yabancılara nasıl uygulanacağı hususları ilerleyen başlıklarda açıklanacaktır.

1.2.1.1. Mülteciler

Ulusal ve uluslararası hukukta mülteci ve sığınmacı kavramlarının aynı olup olmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmektedir.²²⁴ Doktrinde bir görüş mülteci ve sığınmacı kavramlarının aynı anlama sahip olduğunu, aynı kişileri ifade ettiğini ileri sürmektedir.²²⁵ Bir diğer görüş ise mülteci ve sığınmacı kavramlarının farklı olduğunu, her ne kadar bu kavramlar arasında benzerlik bulunsada birbirinden ayrı kavramlar olduğunu kabul etmektedir.²²⁶ Sığınma kavramı, mülteci statüsünü de içine alan, mülteci kavramından daha geniş kapsamlı bir üst kavramdır.²²⁷ Sığınma kavramı, bir statü kazanılmasından ziyade kısa süreli fiili bir barınma halini ifade etmekle birlikte, sığınmacılar henüz uluslararası koruma talebi sonuçlandırılmamış yabancılardır.²²⁸ Genel bir kavram olarak mülteci, kişinin içinde bulunduğu koşulların belirli bir süre boyunca eski durumuna getirilemeyecek şekilde katlanılmaz bir hale gelmesi sebebiyle göç etmeye zorlanan kişidir.²²⁹ Bir statü olarak “mülteci” ise mültecilik başvurusu yetkili makamlarca olumlu sonuçlandırılarak mültecilik statüsüne hak kazanmış olan, ulusal ve uluslararası hukuk çerçevesinde bu statünün getirdiği hak ve korumalardan faydalanan kişidir. Doktrindeki bir diğer fikre göre ise, yalnızca mültecilik başvurusunda değil, uluslararası koruma talebinde bulunan ancak henüz başvurusu sonuçlandırılmamış tüm yabancılar sığınmacı olarak anlaşılmalıdır.²³⁰ Kanaatimizce de yalnızca mültecilik statüsüne değil uluslararası korumaya dâhil tüm statülere başvuran ancak başvurusu henüz karara bağlanmamış tüm yabancı kişiler sığınmacı olarak kabul edilmelidir. 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde tabiiyeti olmayan ve daha önce

²²⁴ Uluslararası hukukta sözleşme ve belgelerin bazılarında mülteci anlamına gelen “refugee” kavramı kullanılırken, bazılarında “asylum seeker” kavramı sığınmacı kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Özkan, mülteciliğin kazanılan bir hukuki statü olduğunu, sığınmacı kavramının ise kısa bir süre için fiili olarak başka ülkede barınma hali olduğunu ifade etmektedir. **Özkan** (2023), s. 81-82. ; Aynı yönde, **Ergül**, s. 220. ; Doktrinde YUKK’de şartlı mülteci olarak kabul edilen yabancılardan YUKK’nin yürürlüğe girmesinden önce sığınmacı olarak nitelendirildiği yönünde bir görüş de mevcuttur. **Ekşi**, s. 48.

²²⁵ **Pazarcı, Hüseyin/Denk, Erdem** (2024), Uluslararası Hukuk, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 23. Baskı, Ankara, Turhan, s. 235-236.

²²⁶ **Ergül**, s. 220.

²²⁷ **Öztürk, Neva Ö.**, s. 40.

²²⁸ **Çiçekli**, s. 239. ; **Ergül**, s. 220.; Sığınmacı kavramına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Özkan** (2023), s. 132 vd.

²²⁹ **Öztürk, Neva Ö.**, s. 66.

²³⁰ **Doğan/İzmirli/Yılmaz** (2023), s. 140.

yaşadığı ikamet ülkesi dışında bulunan kişilerin de mülteci kavramına dâhil olduğu kabul edilerek vatansızlar da mülteci sayılmıştır.²³¹ Çalışmamızın sınırlarını aşmamak açısından bu kavramlar yasalar ve uluslararası sözleşmeler çerçevesinde tanımlanarak doktrindeki kavram tartışmalarına ayrıntılı olarak yer verilmeyecektir.²³²

1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nde mülteci kavramı, uluslararası hukuk ekseninde temel alınan bir şekilde tanımlanmıştır. Sözleşme’de m. 1/A/2 uyarınca, *“1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs”* mülteci olarak kabul edilmiştir.²³³ 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol²³⁴ ile Sözleşme’deki *“1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda”* ibaresinin çıkarılmasına karar verilerek zaman sınırlaması kaldırılmıştır. Ülkemiz bu Sözleşme’ye taraf olurken coğrafi kısıtlama koymuş ve YUKK m. 61 kapsamında yalnızca *“Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar”* sebebiyle ülkesi dışında bulunan yabancıların ve vatansızların mülteci statüsü alabileceği kabul edilmiştir. Sözleşme’ye konulan coğrafi kısıtlama ile Türkiye, Avrupa ülkeleri dışından gelerek ülkemizden koruma talep eden kişilere mülteci statüsü tanımayı kabul etmemiştir. YUKK m. 3/1 (b) bendi ile *“Avrupa ülkeleri: Avrupa Konseyi üyesi olan ülkeler ile Cumhurbaşkanınca belirlenecek diğer ülkeleri”* olarak ifade edilmiş olup hangi ülkelerin Avrupa ülkesi kabul edildiği buna göre belirlenecektir.

Mültecilik statüsünün kazanılması, kişinin mülteci olmasını sağlayan bir kurucu unsur değil, mülteci olduğunun tespitini sağlayan bildirici bir unsurdur.²³⁵ Kişinin mülteci olması için mültecilik statüsünü kazanması gerekmez. Kişi zaten mülteci olmanın şartlarını fiili olarak taşımakla birlikte, bu statüyü kazandığında mülteci olduğu resmi olarak tespit

²³¹ Yetim, s. 39.

²³² Mülteci kavramına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan (2023), s. 83 vd.; Yetim, s. 13 vd.

²³³ Çalışmamızın konusu ve kapsamı gereğince mülteci kavramını oluşturan ölçütler ayrıntılı olarak ele alınmamış olup, bu konuda detaylı bilgi için bkz. Öztürk, Neva Ö., s. 207 vd.

²³⁴ 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol metni için bkz. <https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafilsoz/bm/bm_13.pdf > s. e. t. 15.02.2024.

²³⁵ Öztürk, Neva Ö., s. 86.

edilmiş ve tanınmış olur.²³⁶ Belirtilen gerekçeyle, mülteci statüsü henüz kazanılmamış olsa da 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde açıkça belirtilmeyen durumlarda, mültecilik statüsünü resmen kazanmamış bireylerin de mülteci statüsündeki bireylerle aynı kapsamda değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.²³⁷

1.2.1.2. Şartlı Mülteciler

Türkiye, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ne koyduğu coğrafi kısıtlama ile “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar” haricinde meydana gelen olaylar neticesinde ülkemize gelen yabancıları mülteci olarak kabul etmemektedir. YUKK’de düzenlenen uluslararası koruma çeşitleri kapsamında “Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle” ülkemize gelen ve mülteci olmak için diğer şartları taşıyan yabancı veya vatansız kişiler şartlı mülteci olarak kabul edilecektir. Mülteci ve şartlı mülteci statüleri arasındaki temel ayrım coğrafi şarttan kaynaklanmaktadır. Mülteci statüsünden farklı olarak şartlı mülteci statüsüne sahip kişilerin üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye’de kalmasına izin verilmektedir. (YUKK m. 62) Kanun maddesinde bu statünün “şartlı” ibaresi ile adlandırılması, maddenin kapsamına giren kişilerin yalnızca üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar, yani süreli olarak bu statü ile korunacaklarını göstermektedir.²³⁸

Hukukumuzda 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ne ülkemizin koyduğu çekince nedeniyle “Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle” ülkemize gelen yabancılar için özel bir statü düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenleme ile ortaya çıkan şartlı mülteci statüsündeki bireylere 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin uygulanması söz konusu olmayacağı, bu kişilere sağlanan hak ve imkânlar bakımından iç hukuk hükümlerinin uygulanacağı söylenebilir. Ancak statü belirlemeye ilişkin şartlar ve statünün belirlenmesi usulü bakımından mülteciler ve şartlı mülteciler aynı hükümlere tabidir.²³⁹

²³⁶ UNHCR, Handbook On Procedures And Criteria For Determining Refugee Status and Guidelines On International Protection, Under The 1951 Convention and The 1967 Protocol Relating to The Status of Refugees (2019), Geneva, s. 17, par. 28. < <https://www.unhcr.org/media/handbook-procedures-and-criteria-determining-refugee-status-under-1951-convention-and-1967> > s. e. t. 11.08.2024.

²³⁷ Öztürk, Neva Ö., s. 87.

²³⁸ Öztürk, Neva Ö., s. 400.

²³⁹ Öztürk, Neva Ö., s. 400.

1.2.1.3. İkincil Koruma Statüsü Sahipleri

Hukukumuzda mülteci ve şartlı mülteci statülerinin şartlarını sağlamayan yabancı ve vatansız kişiler bakımından ikincil koruma²⁴⁰ statüsü öngörülmüştür.²⁴¹ 1951 Cenevre Sözleşmesi ile Sözleşme'nin 1967 New York Protokolü'nün sınırları dışında kalan yabancılara tamamlayıcı koruma sağlanmaktadır.²⁴² YUKK m. 63'e göre, *“Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye”* ikincil koruma statüsünün verileceği kabul edilmiştir. Mülteci ve şartlı mülteci statülerinden farklı olarak ikincil koruma statüsünde coğrafi bir kısıtlama bulunmadığı gibi zulüm korkusu kriterine de yer verilmemiştir. Ayrıca bu statünün verilmesi için aranan kriterlerin kişinin ırk, din, milliyet, siyasi görüş ve sosyal mensubiyeti ile bağlantılı olması gerekmemektedir. Ancak statü belirleme işlemleri açısından ikincil koruma da mülteci ve şartlı mülteci statüsü ile aynı koşullara tabi tutulmaktadır.²⁴³ Tamamlayıcı koruma geçici korumadan farklı olarak geçici ve acil bir araç değildir.²⁴⁴

1.2.2. Geçici Koruma Sahibi Yabancılar

Daha önce de belirtildiği üzere geçici koruma statüsü kanunumuzda uluslararası koruma çeşitlerine dâhil edilmemiş ise de doktrinde uluslararası korumaya dâhil edilmesi gerektiği de kabul görmüştür.²⁴⁵ Kitlemel biçimde bir ülkeden başka bir ülkeye gitmek zorunda olan kişiler bakımından mukayeseli hukuka benzer şekilde hukukumuzda da geçici

²⁴⁰ Doktrinde “tamamlayıcı koruma (complementary protection)” olarak da adlandırılmaktadır. **Ekşi**, s. 51.; **Ekşi** (2014), s. 67.

²⁴¹ Asar, Kanun'da mülteci ve şartlı mülteci statülerinden sonra düzenlenmesi sebebiyle ikincil korumayı “artçı güvence” olarak ifade etmektedir. **Asar**, s. 286.

²⁴² **Ekşi** (2014), s. 67.

²⁴³ **Öztürk, Neva Ö.**, s. 403.

²⁴⁴ **Ekşi** (2014), s. 67.

²⁴⁵ YUKK'ye göre uluslararası koruma türleri başlığı altında geçici korumaya yer verilmemiştir. **Ekşi**, s. 151 vd. ; **Ekşi** (2014), s. 65. ; YUKK'de uluslararası koruma tanımında sayılmadığı gerekçesiyle geçici korumanın ayrı değerlendirilmesi gerektiği söylenmektedir. Geçici koruma kararı ve bu koruma türünün uygulanmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Asar**, s. 297 vd.

koruma statüsü düzenlenmiştir. YUKK m. 91/1 uyarınca, “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara” geçici bir koruma sağlanabilir. Geçici Koruma Yönetmeliği²⁴⁶ m. 3/1 (f) bendine göre, geçici koruma hem kitlesel akınlara gelenler hem de kitlesel akına sebep olan olay neticesinde bireysel olarak gelenleri kapsamaktadır. Ancak Yönetmelik m. 8’de sayılan kamu düzenini bozacak ya da ülkenin huzur ve güvenliği bakımından tehdit oluşturabilecek yabancılar geçici korumadan yararlandırılamaz. Yönetmelik m. 17 gereğince, ülkemizin kara sınırlarına veya karasularına gelen yabancılar gibi, geniş anlamda kara sınırı olarak değerlendirilen hava alanlarına hava yoluyla acil ve geçici koruma bulmak gayesiyle bireysel olarak gelen yabancılara da geçici koruma sağlanmalıdır.²⁴⁷

Geçici Koruma Yönetmeliği m. 7/3 uyarınca, geçici korunanlar YUKK’de belirlenen uluslararası koruma statülerinden herhangi birini doğrudan elde etmiş sayılmamaktadır. Geçici korumanın uygulandığı süre içinde, bu Yönetmelik kapsamındaki yabancıların bireysel uluslararası koruma başvurularının, geçici koruma tedbirlerinin etkin şekilde uygulanabilmesi amacıyla işleme konulmayacağı ifade edilmiştir. (Geçici Koruma Yönetmeliği m. 16) Bahse konu hükümler değerlendirildiğinde, hukukumuzda kitlesel halde ülkemize göç ederek geçici korumadan faydalanan yabancılar uluslararası koruma statüsünü haiz olmasa da geçici koruma uluslararası korumanın bir türü olarak kabul görmektedir.²⁴⁸ Bir diğer yönden, Geçici Koruma Yönetmeliği’ndeki bu hükümlerin kanunla tanınan bireysel statünün belirlenmesine usulünün uygulanmasına engel teşkil etmeyeceği yönünde bir görüş ileri sürülmektedir.²⁴⁹ Zira kişilerin bireysel statülerinin belirlenmesi usulünün dayanağının kanun olması, kanunilik ve yetkide ve usulde paralellik ilkesi²⁵⁰ gereğince bu usulün durdurulması ya da işletilememesi hallerinin de kanunla düzenlenmesi veya bu hususta idareye kanunla açık yetki verilmiş olması gerekliliğini doğurmaktadır. YUKK m. 91’de geçici korumanın bireysel koruma statüsünün değerlendirilmesi usulüne engel teşkil edeceğine dair bir düzenleme bulunmamaktadır. Neticede geçici koruma sürecinde bireysel

²⁴⁶ Geçici Koruma Yönetmeliği metni için bkz. <<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf>> s. e. t. 21.02.2024.

²⁴⁷ Ekşi (2014), s. 71.

²⁴⁸ Aygöl, Musa/ Altıntaş, Elif Hande (2020), ‘Sığınmacıların Teminat Yatırma Yükümlülüğü’, Public and Private International Law Bulletin, Prof. Dr. Cemal Şanlı’ya Armağan, C: 40, S: 2, s. 73.; Akbulut, Merve (2020), Türk Yabancılar Hukukunda İdari Gözetim, 1.Baskı, İstanbul, On iki levha, s. 35.

²⁴⁹ Öztürk, Neva Ö., s. 424.

²⁵⁰ Yetkide ve usulde paralellik ilkesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Akylmaz, Bahtiyar/ Sezginer, Murat/ Kaya, Cemil (2023), Türk İdare Hukuku, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 17. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 414 vd.

uluslararası koruma statüsü başvurularının değerlendirilemeyeceği yönündeki engelin kanuni bir dayanağının bulunmadığı, geçici korumanın uluslararası koruma statülerine alternatif olamayacağı kanaatine varılmıştır.²⁵¹

Yukarıda belirtildiği üzere geçici koruma, bireylerin uluslararası koruma statülerine erişimine engel oluşturmaktadır. Ancak geçici koruma kapsamındaki kişilerin uluslararası koruma statülerinden herhangi birinin şartlarını taşıyor olma olasılığının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.²⁵² Bu sebeple her ne kadar acil ve olağanüstü durum olarak değerlendirilebilen kitlesel akın hallerinde uluslararası korumada ara bir süreç olarak geçici koruma söz konusu olsa da acil ve olağanüstü durumun sona ermesi halinde haklar olması gerektiği gibi sağlanmalıdır.²⁵³

1.2.3. Vatansızlar

Kişiler, bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olma içgüdüsü ve vatandaşı olduğu devletin diplomatik himayesi altında bulunarak kendini güven içinde hissetme ihtiyacı içindedir.²⁵⁴ Aynı zamanda vatandaşlık kamu düzeninin bir gereği olduğundan²⁵⁵, vatansızlık ulusal ve uluslararası toplumun istemediği bir durumdur. Ancak devletlerin vatandaşlığı tespit etme hususundaki münhasır yetkileri ve uluslararası hukukta bütün devletleri bağlayan bir düzenleme olmaması sebebiyle, doğum sırasında ya da sonradan vatansızlık durumu ortaya çıkabilir.²⁵⁶

YUKK m. 3/1 (ş) bendi ve 1954 tarihli Vatansızların Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme m. 1 gereğince vatansızlar, hiçbir devletle arasında vatandaşlık bağı olmayan kişilerdir.²⁵⁷ Vatansız kişilerin bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olmayan ve bir devletin diplomatik himayesinde bulunmayan kişiler olması sebebiyle bu kişilerin haklarının korunmasında insan hakları ve uluslararası hukuk gereğince devletlerin önemli bir yükümlülüğü bulunmaktadır.²⁵⁸ Ancak bu yükümlülük, vatansızlara vatandaşlarla eşit

²⁵¹ Öztürk, Neva Ö., s. 423 vd.

²⁵² Öztürk, Neva Ö., s. 423.

²⁵³ Yılmaz Eren, Esra (2021), Mülteci Hukukunda Geçici Koruma, Güncellenmiş 2.Baskı, Ankara, Seçkin, s. 98.

²⁵⁴ Asar, s. 147.

²⁵⁵ Asar, s. 147.

²⁵⁶ Erten, Rifat (2015), ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hakkında Genel Bir Değerlendirme’, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 19, S: 1, s. 26.

²⁵⁷ Vatansız kişiler ve vatansızlığın önlenmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan (2023), s. 91 vd. ; Asar, s. 148.

²⁵⁸ Asar, s. 148.

davranılması olarak anlaşılmamalıdır.²⁵⁹ Aksi halde vatandaşların o devlet ile vatandaşlık bağının bulunmasının ve vatandaşlık kavramının bir önemi kalmayacaktır.

Türk hukukunda YUKK m. 3/1 (ş) bendi gereğince, vatansız kişiler de yabancı statüsünde kabul edilmekte ve YUKK m. 50'ye göre vatansız kişilere de yabancı kimlik numarası verilmektedir. Ülkemizin de taraf olduğu 1954 tarihli Vatansızların Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme m. 7'ye göre, Sözleşmecî devletlerde vatansızlar yabancılara gösterilen muamelelerin aynısına tabidir. Mevzuattaki şartları sağlayan ve uluslararası koruma başvurusu kabul edilen vatansızlar mülteci, şartlı mülteci ya da ikincil koruma statüsü kazanarak, kazandığı statünün hak ve yükümlülüklerine sahip olacaktır.

5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK)²⁶⁰ m. 4/1 (a) bendi ile yetkili hukukun vatandaşlık esasına göre tespit edildiği haller bakımından; mülteciler ve vatansızların yerleşim yeri, bulunmadığı hâllerde mutad mesken, o da yok ise dava tarihinde bulunduğu ülke hukuku geçerli kabul edilmiştir. Vatansız kişilerin kişisel statüsü, Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme m. 12/1 ile düzenlenmiş olup, varsa daimî ikametgâhı olan ülke hukukuna, ikametgâhı yoksa oturduğu ülke hukukuna göre düzenleneceği kabul edilmiştir.

2. Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanması

Yabancıların adli yardımdan yararlanması, herkesin adil yargılanma hakkına sahip olmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede bu başlık altında ulusal ve uluslararası hukukta yabancıların adli yardımdan yararlanmasının hukuki boyutundan bahsedilmelidir. Adli yardım talebinin yabancılık unsuru içermesi halinde milletlerarası usul hukuku bağlamında bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte yabancıların tüzel kişi olması halinde adli yardım taleplerinin nasıl değerlendirileceği noktasına bu başlık altında yer verilecektir. Yabancılar ve uluslararası koruma alanında çalışacak avukatların adli yardımda görevlendirilmesi, uygulamada nitelikli bir adli yardım sunulması açısından önem arz ettiğinden bu hususa yer verilecektir. Bununla birlikte teorik olarak uluslararası sözleşmelerde, kanunlarda ve yönetmeliklerde yabancıların adli

²⁵⁹ Vatansız kişilerle vatandaşların eşitliği kuramına getirilen eleştiriler için bkz. **Asar**, s. 150.

²⁶⁰ RG:12.12.2007- Sayı: 26728.

yardımdan yararlanmasına ilişkin mevcut düzenlemeler bu başlık altında ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

2.1. Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanmasının Hukuki Boyutu

Hem iç hukukumuzda hem de uluslararası hukuk çerçevesinde adli yardım düzenlenerek adil yargılanma ve mahkemeye erişim hakkı güvence altına alınmıştır. AİHS, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ve 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme gibi birçok uluslararası sözleşmede de yabancı kişilerin adli yardımdan faydalanmasına ilişkin düzenlemeler mevcuttur.

Hukuk önünde hakkını aramak isteyen bir kişinin hukuk sistemini bilmesi, yargıya başvurusunu ve yasal haklarına kavuşmasını daha kolay hale getirecektir. Hukuk sistemlerinin karmaşıklığı göz önüne alındığında bir devletin vatandaşlarının bile kendi devletindeki yasaları, hukuk düzenini ve işleyişini bilmemesi, özellikle nitelikli davalarda avukat yardımına ihtiyaç duyması olağandır. Bu halde yabancı kişilerin yaşam tarzına dahi yabancı olduğu bir ülkenin hukukuna, hukuk sisteminin işleyişine, o ülkede sahip olduğu haklara tam anlamıyla hâkim olması beklenemez. Dolayısıyla yabancı bir ülkede hukuk önünde haklarını arayan yabancılar o devletin vatandaşlarına göre daha dezavantajlı konumda²⁶¹ bulunmaktadır.

Uluslararası hukukta mültecilerin temel insan hak ve hürriyetlerinin korunması doğrudan koruma yolları kapsamındadır. Doğrudan koruma yolları; mültecilerin özgürlüğü, güvenliği ve ayrımcılık yasağını içinde barındırmaktadır.²⁶² BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 2/2 ile Sözleşme’ye taraf devletlerin ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan her bireye hiçbir ayırım gözetmeksizin Sözleşme’de tanınan hakları sağlama yükümlülüğü getirilmiştir. Yine Sözleşme m. 26 ile de her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili koruma sağlanacağı ifade edilerek, bireyler arasında hiçbir ayırım gözetilmeksizin bireylerin yasalarca eşit korunacağı kabul edilmiştir. Ayrımcılık yasağının bir gereği olarak adil yargılanma hakkının tanınmasında yabancılara ayrımcılık yapılmaması, vatandaşlar gibi yabancıların da bu haktan yararlandırılması gerekmektedir.

²⁶¹ Ankara 1. İdare Mahkemesi, 25.01.2017 tarihli E: 2016/2121- K: 2017/86 sayılı kararında, “6458 sayılı Kanuna muhatap olanların, vatandaşlara nazaran hukuki vasıtalarla erişim noktasında dezavantajlı konumda bulunduklarını” ifade etmiştir.

²⁶² Özkan (2023), s. 143.

Bu minvalde, yabancıların adli yardımdan yararlanma hakkı da ayrımcılık yasağı ve adil yargılanma hakkı gibi temel hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Özkan'ın kabul ettiği gibi, mülteci hukukunun insan haklarının korunmasının ikincil bir sistemi olduğu göz önüne alındığında, mülteci hukukunu insan haklarını korumak ve insan hakları ihlalinin önlemek gayesi ile düzenlemek ve uygulamak gerekir.²⁶³ Daha önce açıklandığı üzere hukuk devleti, sosyal devlet ilkeleri ve eşitlik esası gereği mültecilerin ve yabancı statüsündeki tüm kişilerin temel hak ve hürriyetleri devletler tarafından korunmalıdır. Karşılaştırmalı hukukta yabancılara tanınan haklar bakımından kabul gören asgari had esası gereğince, insanın insan olması nedeniyle doğuştan sahip olduğu asgari hakların herkes gibi yabancılara da tanınması gerekmektedir.²⁶⁴ Bu bakımdan yoksul ya da dezavantajlı gruplar içinde olan mülteci, sığınmacı vb. yabancı kişilere adli yardım sağlamanın bir hayır işi değil; aksine toplumun tamamının bir yükümlülüğü olduğu ve ekonomik olarak zayıf durumdaki kişilere sağlanacak adli yardımla birlikte, bu kişilerin hukuki danışmanlığa erişiminin kolaylaştırılmasının mahkemeye ve adalete erişimin önündeki engellerin ortadan kaldırılması bakımından eşit derecede önemli olduğu yönünde genel bir kabul oluşmuştur.²⁶⁵

Yabancılara sağlanan haklar ve özgürlükler yabancıların bulunduğu hukuki durum ve sahip oldukları hukuki statülere göre farklılık göstermektedir. Bu sebeple bazı yabancılar, diğerlerinden daha elverişli durumda bulunarak daha ayrıcalıklı hak ve özgürlüklerden faydalanabilmekte olduğundan, bu yabancıların imtiyazlı (özel) statüde oldukları kabul edilmektedir. Hukukumuzda özel statülü yabancılar olarak kabul edilen diplomatik muafiyetli yabancılar, yabancı askeri personel, uluslararası örgütlerin çalışanları, göçmenler, vatansızlar, mülteciler, mavi kart sahipleri, KKTC vatandaşları, AB vatandaşlarının sahip olduğu hak ve yükümlülükler diğer yabancılar göre farklılık göstermektedir.²⁶⁶ Özel kanun hükmü-genel kanun hükmü uygulamasında olduğu gibi, özel statülü yabancılar bakımından düzenlenen özel hükümlerin bu kişilere ilişkin iş ve işlemlerde öncelikle uygulanacağı, tüm yabancılar için geçerli olan genel düzenlemelerin ise özel statü dışında kalan durumlarda

²⁶³ İkincil sistem ile ifade edilen, insan hakları kendi ülkesinde garanti edilemeyen kişilerin dışarıda mülteci hukuku tarafından korunmasıdır. **Özkan** (2023), s. 130.

²⁶⁴ Asgari had esasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Doğan/İzmirli/Yılmaz** (2023), s. 36.

²⁶⁵ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 5.

²⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Çiçekli**, s. 67; **Ekşi**, s. 54 vd.; **Çelikel/ Gelgel (Öztekin)**, s. 27-29.

daha sonra uygulama alanı bulacağına dikkat çekmek gerekir.²⁶⁷ Yabancılar adli yardım hükümleri uygulanırken mülteciler ve tüm uluslararası koruma statüsü sahipleri, vatansızlar gibi özel statüde bulunan yabancılar bakımından özel düzenlemeler mevcut olup, özellikle karşılıklılık şartına tabi olup olmama hususunda söz konusu düzenlemeler önem arz etmektedir.

HMK m. 334/3 gereğince, hukuk yargılamasında yabancıların adli yardımdan faydalanabilmesi karşılıklılık esasına tabi kılınmıştır. Karşılıklılık şartının hak arama hürriyeti ve mahkemeye erişim hakkı doğrultusunda adil yargılanma hakkının ihlaline sebep olup olmayacağı hususu önemlidir. Bununla birlikte, yabancıların temel hak ve hürriyetlerinin sınırlandırılması yönünden mütekabiliyet esasının değerlendirilmesi gerekir. Yine bu şart, AİHS m. 14 ile güvence altına alınan ayrımcılık yasağı bakımından da dikkate değerdir. Bu hususlara çalışmamızın ilerleyen başlıklarında değinilecektir.

Adli yardım, temel hak ve hürriyetlere erişimde ve bunların korunmasında hukuki bir kurum olarak düzenlenmiştir. Adli yardım vatandaşlar açısından ne kadar gerekli bir kurum ise yabancılar açısından da oldukça önemlidir. AİHM'ye göre, davayı avukatla takip zorunluluğu olmaması adli yardıma ihtiyaç olmadığı sonucunu doğurmamaktadır. Her ne kadar davayı bizzat takip etmek hukuken mümkün olsa da uygulanacak yargılama usulü ve yasaların karmaşık olması, tarafların kendini mahkemede temsil etme yetisine yeterli derecede sahip olup olmaması, davanın önemi gibi davaya özel durumların adli yardım talebinin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gerektiği kabul edilmektedir.²⁶⁸ Bu halde yargılama masrafları ve avukat yardımı bakımından mali imkânı bulunmayan yabancı uyruklu kişilerin adli yardıma ihtiyaç duyması olağandır. Yabancı uyruklu kimselerin yabancı olarak ikamet ettiği devletin hukukunu bilmemesi, yeterli düzeyde anlayabilecek durumda olmaması ve kendisini avukat yardımı olmaksızın mahkeme karşısında yeterli şekilde ifade edememesi ihtimali yüksektir. Hem ekonomik anlamda yetersiz olan hem de bu gibi olumsuz şartlar altında bulunan şahısların mahkemeye erişim ve adil yargılanma hakkının korunmasını insan hakları gerekli kılmaktadır.

²⁶⁷ **Baran Çelik, Neşe** (2015), 'Türk Hukukunda Uluslararası Koruma Başvurusunda Bulunan veya Uluslararası Korumadan Yararlanan Yabancıların Hak ve Yükümlülükleri', İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 1, Özel Sayı, s. 82.; **Berki, Osman Fazıl** (1955), 'Türkiye'de Yabancılar Hukuku', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 12, S: 1, s. 187-188.

²⁶⁸ AİHM, Steel ve Morris v. Birleşik Krallık Başvurusu, par. 61. ; AİHM, P., C. ve S. v. Birleşik Krallık Başvurusu, Başvuru No: 56547/00, K.T. 16.10.2002, par. 95, 100.

Airey v. İrlanda başvurusunda AİHM, avukatla temsil için gerekli ekonomik güce sahip olmayan fakat ücretsiz avukat yardımı sağlanmayan başvurunun, davasını bizzat mahkeme karşısında uygun ve etkili bir şekilde savunabileceğinin gerçekliği olmadığını, bireyin karmaşık usulü işlemler ve yüksek yargılama giderleri sebebiyle mahkemeye erişim hakkını etkili şekilde kullanmasının pek mümkün olmadığını ifade etmiştir. Mahkeme, *“Sözleşmede hakları teorik veya hayali değil, pratik ve etkili korumak amaçlanır. Bu durum adil yargılanma hakkının demokratik bir toplumda sahip olduğu önem dikkate alındığında, mahkemeye erişim hakkı için özellikle geçerlidir. Bu nedenle Bayan Airey’in avukat yardımı olmadan yüksek Mahkeme huzuruna çıkmasının, davasını yeterli ve uygun bir şekilde sunmasında etkili olup olmadığı saptanmalıdır.”* ifadesiyle somut olaya göre bir değerlendirme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Başvurucunun kocasına karşı açtığı ayrılık davasında, kocanın avukatla temsil edilmesi ve İrlanda’da benzer türdeki davaların hepsinde davacıların avukatla temsil edildiği tespit edilmiş, başvurunun mahkemeye erişim hakkını etkili şekilde kullanamadığından bahisle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir.²⁶⁹ Ancak Mahkeme, mahkemeye erişim için adli yardımı zorunlu bir unsur olarak görmemiş, mahkemeye erişimin hangi yollarla ve araçlarla sağlanacağı hususunu taraf devletlerin takdirine bırakmıştır.²⁷⁰ Buradan anlaşılabileceği gibi, adli yardım ekonomik imkânsızlıkları ortadan kaldırmak için tek çare değildir. Önemli olan mahkemeye erişim hakkının etkili hale getirilmesi için hangi aracın kullanıldığı değil, farklı yollarla ve araçlarla da olsa bu olanağın sağlanmasıdır.

Ülkemiz coğrafi konumundan kaynaklı olarak Orta Doğu’daki iç karışıklık ve savaşlardan büyük ölçüde etkilenmiş ve son yıllarda göç hareketliliği ve ülkemize sığınma talebinde ciddi bir artış olmuştur. Göç İdaresi Başkanlığı tarafından elde edilen verilere göre 2023 yılı sonunda 19 017 kişi ülkemizden uluslararası koruma talep etmiştir.²⁷¹ Başta Suriye ve Afganistan olmak üzere sınır komşumuz olan ülkelere gelen sığınmacıların uluslararası koruma taleplerinin artması, bu yabancıların haklarının da uluslararası hukuk çerçevesinde korunması ihtiyacını doğurmuştur. Ülkesinde karşılaştığı tehdit ve tehlikeler sebebiyle yasal veya yasa dışı yollardan ülkemize giren ve ülkemizden koruma talep eden kişilerin ekonomik sıkıntı içinde olması ve maddi desteğe ihtiyaç duyması olasıdır. Bu kişiler karşılaştığı hukuki sorunlara ilişkin hukuki hizmet alma, mahkemeye başvurma

²⁶⁹ Airey v. İrlanda, par. 24.

²⁷⁰ Airey v. İrlanda, par. 26.

²⁷¹ Uluslararası koruma başvurusu istatistikleri için bkz. < <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler> > s. e. t. 02.05.2024.

aşamalarında da ekonomik imkânsızlarla karşılaşmakta ve avukatlık ücreti, yargılama gideri gibi hukuki yönden maddi desteğe ihtiyaç duyabilmektedir. Bu aşamada Türk vatandaşlarında olduğu gibi yabancı kişiler için de adli yardım devreye girmektedir. Ancak yabancı uyruklu kişilerin adli yardım hükümlerinden yararlanıp yararlanamayacağı konusunda hukukumuzdaki düzenlemeler eksik ve yetersizdir.

2.2. Milletlerarası Usul Hukukunda Adli Yardım

Her hukuki meselede olduğu gibi adli yardımda da yabancılık unsuru karşımıza çıkabilir. Adli yardıma ilişkin hükümlerin şartları ve uygulama alanının sadece kişi bakımından düzenlenmesi nedeniyle, yabancılık unsuru içeren hukuki uyuşmazlıklarda adli yardım meselesi kişinin yabancı olması halinde önem arz etmektedir.²⁷²

Usul hukukuna dair meselelerde *lex fori* vasıflandırma kabul edilmektedir. *Lex fori* vasıflandırmada usule ilişkin ihtilaflarda mutlak anlamda, esasa ilişkin ihtilaflarda belli durumlarda olmak üzere, uyuşmazlığı çözecek mahkemenin kendi hukuku uygulanacaktır.²⁷³ Bu nedenle usule ilişkin olan davacı, davalı, davaya katılma gibi meselelerin vasıflandırması, davaya bakan Türk mahkemelerinin hukuku olarak Türk hukukuna göre yapılacak ve Türk usul hukuku kuralları uygulama alanı bulacaktır.²⁷⁴ Adli yardım da bir usul hukuku kurumu olduğundan yabancıların mahkemede dava açmak ya da icra takibi başlatmak üzere adli yardım talep etmeleri halinde Türk usul hukuku hükümleri uygulama alanı bulmaktadır. Adli yardımın hüküm ve neticeleri AİHS ve AİHM içtihatlarında düzenlenmiştir. Bu içtihatlarla kapsamı ve sınırı çizilen Türk hukuku adli yardım hükümlerinin *lex fori* olarak uygulanması gerekir.²⁷⁵

2.3. Yabancı Tüzel Kişiler Bakımından Adli Yardım

Gerçek kişilere birtakım şartlara bağlı olarak yararlanma imkânı tanınan adli yardımdan, kural olarak tüzel kişilerin yararlanmasına imkân tanınmamıştır. Hukukumuzda HMK uyarınca, gerçek kişiler haricinde kamuya yararlı dernek ve vakıfların da adli

²⁷² Erdoğan, Ersin (2020), Medenî Usûl Hukuku Kurallarının Yer Bakımından Uygulanması, 2. Baskı, Ankara, Yetkin, s. 157-158.

²⁷³ Özel, Sibel (2022), ‘Milletlerarası Özel Hukukta Uygulanacak Hukukun Lex Fori Esasına Göre Belirlenmesi’, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C: 28, S: 2, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin Kuruluşunun 40. Yılı Özel Sayısı, s. 963.

²⁷⁴ Çalışkan, Zeynep (2013), Milletlerarası Usul Hukukunda Teminat, 1. Baskı, İstanbul, Vedat, s. 70.

²⁷⁵ Erdoğan, s. 159.

yardımdan faydalanmasına imkân tanınmıştır. Ancak diğer tüzel kişiler bakımından adli yardımdan faydalanma hakkı düzenlenmemiştir. Dolayısıyla yabancılar bakımından adli yardımın da yalnızca gerçek kişiler bakımından söz konusu olduğu söylenebilir. Bu durumda hem Türk hem de yabancı tüzel kişilerin Türk hukukunda adli yardımdan faydalanma imkânı bulunmayacaktır.²⁷⁶

Anayasa Mahkemesi tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanmasına getirilen sınırlamayı temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması bakımından değerlendirmektedir. Bu konudaki güncel bir kararında da sermaye şirketlerine adli yardım konusunda getirilen kategorik yasağın meşru bir amaca dayanıp dayanmadığı ve ölçülülük ilkesine uygun olup olmadığı hususlarının değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Karar metninde, *‘‘Hak ve fiil ehliyetine sahip olan tüzel kişilere hukuk düzeni tarafından borç ve yükümlülük öngörüldüğüne, bunlara aktif ve pasif dava ehliyetine sahip olarak iddialarını yargısal merciler önünde dile getirme imkânı tanındığına göre yüksek miktardaki yargılama giderlerini ödemekten aciz olan ticaret şirketleri açısından bu durumun dava açmayı zorlaştırabileceği hatta imkânsız hâle getirebileceği açıktır. Ödeme gücünden yoksun ticari şirketler açısından mevzuatta adli yardım kurumu dışında dava açmalarını kolaylaştırabilecek herhangi bir düzenleme ya da yargısal uygulama bulunmadığı da görülmüştür. Dolayısıyla dava ehliyetine sahip olduğu hâlde yargılama masraflarını ödeme gücü olmadığını iddia eden hak süjesi ticaret şirketlerinden -bu konuda herhangi bir sınırlayıcı yaklaşım olmaksızın, bireysel durumları göz önünde bulundurularak- alınması gereken harç ve diğer yargılama masraflarının miktarı, ilgilinin ödeme kabiliyeti ve kısıtlamanın getirildiği dava çerçevesinde değerlendirme imkânının tanınması hukuk düzeninin herkes için öngördüğü nimet-külfet dengesinin sağlanması açısından zorunludur. Bu itibarla başvuru konusu davada başvurucunun bireysel durumu değerlendirilmeden sırf tüzel kişi olması nedeniyle adli yardım müessesesinden yararlanamayacağına ilişkin olarak kanundan kaynaklanan yaklaşımın meşru amacı bulunmadığı gibi yapılan müdahalenin başvurucunun mahkemeye erişimini aşırı derecede zorlaştırdığı hatta imkânsız hâle getirdiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla başvuru üzerinde ağır bir külfet oluşturan söz konusu*

²⁷⁶ Kılınç, s. 192. ; Atalay, s. 64.

müdahalenin ölçülü olmadığı sonucuna varılmıştır.'' yönündeki değerlendirme ile mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir.²⁷⁷

AİHM içtihatlarında da ticari şirketlerin bireysel olarak ödeme gücünden yoksun olup olmadığı değerlendirilmeksizin, iç hukuk kurallarına göre tüzel kişilerin adli yardımdan faydalanacağına dair bir hüküm bulunmadığı şeklinde *kategorik bir yasakla* adli yardım talebinin reddedilmesinin AİHS m. 6 yönünden sorun teşkil edebileceği, tüzel kişilerin de belli şartlarda adli yardımdan faydalanabileceği kabul edilmektedir.²⁷⁸

Hukukumuzda tüzel kişiler, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu²⁷⁹ m. 47 kapsamındaki kişi veya mal topluluklarıdır. Bu toplulukların temelini insan oluşturmaktadır. Dolayısıyla büyük resimde tüzel kişi topluluğu görünse de resmi oluşturan yine bireyler, neticede gerçek kişilerdir. Tüzel kişilerin etki alanını gerçek kişiler oluşturmaktadır. Tüzel kişinin etkileneceği her durum doğrudan ya da dolaylı olarak gerçek kişi olan insanı da etkilemektedir. Adli yardımdan faydalanamayan bir tüzel kişiliğin gördüğü hukuki zarardan, bu tüzel kişiliğin etki alanındaki gerçek kişiler de doğrudan veya dolaylı olarak etkilenir. Bu durum gerçek kişilere tanınan adli yardımın tüzel kişilere tanınmaması hususunda çelişki oluşturmaktadır. Mahkemeye erişim ve adil yargılanma hakkından yalnızca gerçek kişilerin yararlanması, hukuk devleti ve eşitlik esasına dayalı bir devlette kabul edilebilir değildir.²⁸⁰ Adil yargılanma hakkının bir aracı olan adli yardımın tüzel kişilere sağlanmaması, bu kişiler ve dolayısıyla etki alanındaki gerçek kişiler açısından adil yargılanma hakkının ihlaline sebep olabilecektir. Yasa gereği zaten adli yardımdan tüm gerçek kişiler değil yalnızca hukuki şartları karşılayan gerçek kişiler faydalanmaktadır. Aynı çerçevede tüzel kişiler

²⁷⁷ T.C. Anayasa Mahkemesi, Kemtaş Tekstil İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş. Başvurusu, Başvuru No: 2020/22192, K.T.17/5/2023, RG: 8/11/2023- Sayı: 32363, par. 72-74. ; Benzer yönde, T. C. Anayasa Mahkemesi, Çelik San Çelik Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti Başvurusu, Başvuru No: 2021/49158, K.T. 3.4.2024, par. 15. ; Anayasa Mahkemesi 10.05.2016 tarihli tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanamayacağına ilişkin kararında *“ticari tüzel kişiliklerin adli yardımdan faydalanabileceğine dair ulusal hukukta yasal bir dayanak olmadığına ve ikinci olarak tüzel kişiliklere adli yardım sağlanmasına dair Avrupa Konseyi üye devletlerinin arasında fikir birliği olmadığına”* karar vermiştir. Kararın metnine ulaşılammış olup, bu karara konu olay AİHM’e taşınmıştır. AİHM, Nalbant ve diğerleri v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 59914/16, K.T. 3.5.2022.; AİHM kararının değerlendirilmesine ilişkin bkz. AİHM kararına ilişkin değerlendirme için bkz. **Balci, Yıldız**, s. 28 vd.

²⁷⁸ AİHM, Nalbant ve diğerleri v. Türkiye, par. 41-47. ; AİHM, Paykar Yev Haghtanak Ltd v. Ermenistan Başvurusu, Başvuru No: 21638/03, K.T. 20.12.2007, par. 49. ; Tüzel kişilere adli yardım sağlanması hususunda AİHS’e taraf devletler arasında ortak bir eğilim bulunmasa da gerçek ve tüzel kişiler arasında ayırım yapılmaksızın mahkemeye erişim hakkının aynı ölçüde uygulanması gerektiğine ilişkin bkz. AİHM, Teltronic-CATV v. Polonya Başvurusu, Başvuru No: 48140/99, K.T. 10.1.2006, par. 45-49. ; AİHM, Agromodel OOD ve Mironov v. Bulgaristan, par.34-37. ; AİHM, Sace Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş. v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 20577/05, K.T. 22.10.2013, par. 28. ; **Çelik, Özlem**, s. 321.

²⁷⁹ RG: 8/12/2001- Sayı: 24607.

²⁸⁰ **Yılmaztekin**, s. 188.

açısından da yasada düzenleme yapılarak birtakım şartlar öngörülmesi, şartları sağlayan tüzel kişilerin adli yardımdan kısmen veya tamamen faydalanması mümkün kılınabilir.²⁸¹

2.4. Avukatların Yabancılar ve Uluslararası Koruma Alanında Görevlendirilmesi

TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 6/b uyarınca, adli yardım görevlendirmesinde avukatların mesleki faaliyet alanlarına ilişkin beyanlarının dikkate alınacağı düzenlenmiştir. 15.10.2024 tarihinde Yönetmelikte yapılan değişiklikle avukatların aldıkları meslek içi eğitimlerin de görevlendirmede dikkate alınacağı kabul edilmiştir. Ancak TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 6 (b) bendindeki bu düzenlemenin 1/1/2025 tarihine kadar uygulanmayacağını kabul eden geçici maddeye yer verilmiştir. (TBB Adli Yardım Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Geçici m. 1) Yapılan güncel değişiklikle, adli yardım görevinin TBB veya Barolar tarafından verilen adli yardım eğitimine katılmış olan avukatlara verileceği kabul edilmiş ve Geçici m. 1’de adli yardım eğitimine ilişkin hükmün uygulanmasına 1/1/2025 tarihinden sonra başlanacağı kabul edilmiştir. (TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5/6) 15.10.2024 tarihli Yönetmeliğin gerekçesine göre, 2019 yılı Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Strateji Belgesinin 6.2. (f) “*Adli yardım hizmeti sunan avukatların bu konuda düzenli olarak eğitim almaları sağlanacak ve bu hizmeti veren avukatlara özgü performans kriterleri geliştirilecektir.*”²⁸² hükmünün gereğini yerine getirme gayesiyle hareket edildiği anlaşılmaktadır.²⁸³ Yönetmelik m. 6’da yapılan bu değişiklikle yurttaşların hak arama özgürlüğünün sağlanması, mahkemeye erişim haklarının en üst derecede işletilmesi için adli yardım hizmeti verecek avukatların bu konuda eğitim almış olmalarını sağlama amacı gerekçe metninde ifade edilmiştir. Her ne kadar gerekçe metninde “yurttaşlar” ibaresine yer verilmiş ise de mahkemeye erişim ve adil yargılanma hakkına herkes sahiptir. Bu sebeple yabancıların bu haklarının üst derecede işletilmesi için de yabancılara yönelik adli yardımda görevlendirilecek avukatlara, adli yardım eğitimine ek

²⁸¹ Tüzel kişilerin adli yardımdan yararlanmasına ilişkin ayrıntılı bilgi ve öğretideki görüşler hakkında bkz. **Küçük, Alper Tunga/Tahiroğlu, Fatih** (2024), ‘Tüzel Kişilerin Adli Yardımdan Yararlanıp Yararlanamayacağı Üzerine Düşünceler’, Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 12, S: 1, s. 267 vd.

²⁸² T.C. Adalet Bakanlığı 2019 Yargı Reformu Stratejisi Belgesi, s. 68.

²⁸³ Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Gerekçe metni için bkz. <https://d.barobirlik.org.tr/2024/4_Gerekce.pdf> s. e. t. 15.10.2024.

olarak yabancılar ve uluslararası koruma hukuku alanında meslek içi eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.

Adli yardımda görevlendirilecek avukatlar için meslek içi eğitim verilmesine ilişkin düzenleme 15.10.2024 güncel tarihli Yönetmelik ile getirilmiş ve daha önce Yönetmelikte bu konudaki eksiklik yeni düzenleme ile giderilmiştir. Ancak bu düzenlemeden önce de baroların bu konudaki eksikliği kendi çalışmalarıyla kapatmaya çalıştığı söylenebilir. Uygulamada baroların adli yardım çalışma yönergelerinde, adli yardım sisteminde gönüllü olarak görev yapmak isteyen avukatların, adli yardım bürosuna müracaat ederek meslek içi eğitim seminerlerine katılım sağlayarak sertifika alması zorunlu tutulmuştur. Bununla birlikte, yabancılar ve uluslararası koruma hukuku konusundaki görevlendirmelerin yabancılar ve uluslararası koruma listesinde kayıtlı avukatlar arasından yapılacağı, söz konusu listede yer almak isteyen gönüllü avukatların Mülteci Hakları Merkezi tarafından düzenlenen sertifika eğitimini almış olmaları koşuluna yer verilmiştir.²⁸⁴ Adli yardım sisteminde aktif olarak kayıtlı olan ve Mülteci Hakları Merkezi tarafından düzenlenen sertifika eğitimini gönüllü alan avukatlar ayrı bir listede tutulur.²⁸⁵ Avukat, Büro tarafından belirlenmiş hukuk alanlarından hangisinde ya da hangilerinde çalışmak istediğini bildirir dilekçesi ile gönüllülük listesine girer. Ancak bazı baroların adli yardım çalışma yönergelerinde²⁸⁶ yönetim kurullarına gerekli gördükleri konularda görev listeleri oluşturabilme ya da tek görevlendirmeler yapabilme yetkisi verilmiştir. Bu listelerde yer alan avukatların ya da görev verilecek avukatın gönüllü avukat olma veya listelerde yer alma mecburiyeti olmadığı, yönetim kurulu kararında bu tür görevlendirmelerin gerekçesinin açıklanacağı düzenlenmiştir.²⁸⁷

Avukatların hem Türk vatandaşlarına adli yardım sağlamaları hem de yabancılar hukukuna ilişkin iş ve işlemlerde adli yardım sağlayabilmeleri için zorunlu eğitimlere katılma koşulu getirilerek bu mesleki faaliyet alanlarında asgari düzeyde bilgi ve uzmanlık

²⁸⁴ İzmir Barosu, Adli Yardım Alanında Çalışan Avukatlar İçin Mülteci Hukuku Rehberi (2023), s. 111. <https://r.search.yahoo.com/_ylt=Awr.gZzA67xm62MHYKYDjgx.;_ylu=Y29sbwNpcjIEcG9zAzMEdnRpZAMEc2VjA3Ny/RV=2/RE=1723685952/RO=10/RU=https%3a%2f%2fmulteci.org.tr%2fwp-content%2fuploads%2f2023%2f07%2fMuilteci-Hukuku-Rehberi-2023.pdf/RK=2/RS=H09ZTLBnhmoZQzeIpW3V4vTZOtw-> s. e. t. 14.08.2024.

²⁸⁵ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 20-21.

²⁸⁶ Ankara Barosu 25.07.2023 tarihli Adli Yardım Çalışma Yönergesi. <https://ankarabarusu.org.tr/serve/file/485bdba2-717c-11ee-980b-000c29c9dfce/ADLI_YARDIM_CALISMA_YONERGESI.docx> s. e. t. 11.09.2024.

²⁸⁷ Ankara Barosu 25.07.2023 tarihli Adli Yardım Çalışma Yönergesi Ek m. 22.

kazanmaları amaçlanmaktadır.²⁸⁸ Avukatların yabancı kişilere adli yardım sağlayabilmesi için baroların, yabancıların adli yardım talepleriyle ilgilenen özel birimler kurması ve avukatların çalışma alanına göre talepleri doğrultusunda bu birimlerde görevlendirilmeleri işin niteliği artırır. Bu şekilde ayrı bir birim oluşturulmasa da yabancılar hukuku alanında adli yardım sağlayacak avukatların ayrı bir listede bulunması ve bu listeden avukat görevlendirilmesi, yabancılara alanında uzman avukatlar tarafından hukuki destek verileceğine işaret etmektedir.²⁸⁹ Uygulamada bunun ciddiyetle sağlanması yabancılara verilen adli yardımın niteliğini pozitif anlamda etkileyecektir.

2.5. Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanmasına İlişkin Hukuki Düzenlemeler

Çalışmamızın “Birinci Bölüm, Birinci Kısım, 2. Adli Yardıma İlişkin Hukuki Düzenlemeler” başlığında yer verilen hukuki düzenlemelere ilişkin açıklamalar burada da geçerlidir. Bu düzenlemelerle birlikte, uluslararası sözleşmeler, YUKK ve Geçici Koruma Yönetmeliği’nde yabancıların adli yardımdan yararlanmasına ilişkin özel düzenlemeler de bu başlık altında incelenecektir.

2.5.1. 1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi) ve 1967 Protokolü

Ülkemizin de taraf olduğu 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ve Sözleşme’nin 1967 Protokolü ile mülteci statüsündeki yabancıların hakları güvence altına alınmıştır. YUKK m. 2 gereğince uluslararası sözleşmeler saklı tutulduğundan, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesindeki hükümler YUKK’de yer verilen hükümlerden daha öncelikli uygulama alanı bulacaktır.

Sözleşme m. 16 ile her mültecinin taraf devletlerin toprakları üzerindeki hukuk mahkemelerine kolayca ve serbestçe başvurabileceğine yer verilerek bütün mültecilere mahkemeye erişim hakkı tanınmıştır. Maddenin birinci fıkrasında mültecilere tanınan mahkemeye başvuru hakkı yalnızca mültecinin fiili olarak bulunduğu veya ikamet ettiği ülke

²⁸⁸ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 21.

²⁸⁹ Altun/Görel, s. 34.

ile sınırlandırılmamış olup, Sözleşme’ye taraf olan tüm devletlerin mahkemelerine başvurma hakkından söz edilmektedir.

Sözleşme m. 16/2 uyarınca, her mülteci sürekli ikametgâhının bulunduğu taraf devlette adli yardım ve teminat akçesinden muafiyet dâhil mahkemeye erişim dâhilindeki tüm haklar bakımından vatandaş gibi muamele görecektir.²⁹⁰ Maddede yalnızca sürekli ikametgâhın bulunduğu taraf devletlere vatandaş gibi muamele yapma yükümlülüğü getirilerek, taraf devletlerin sürekli olarak ikametgâhı bulunmayan mültecilere karşı sorumlu tutulmadığı görülmektedir. Taraf devletlerin her mülteciye koşulsuz, hiçbir sınırlama getirilmeksizin vatandaşa sağlandığı şekilde mahkemeye erişim hakkı sağlaması, sürekli ikamet dahi etmeyen her mülteciye karşı sorumluluk altına girmesi hiçbir devletten beklenemeyecektir.

1951 Cenevre Sözleşmesi m. 16/3 gereğince ise, her mülteci sürekli ikametgâhının bulunduğu ülkenin dışındaki taraf devletlerde, o ülkelerin vatandaşlarına ikinci fıkrada bahsedilen konular hakkında yapılan muamelenin aynısından faydalanacaktır. Diğer bir anlatımla Cenevre Sözleşmesi’ne göre her mülteci, Sözleşme’ye taraf başka bir devletin ülkesinde bulunması halinde, o ülkede mutad meskeninin bulunduğu ülkenin vatandaşları ile aynı muameleye tabi olacaktır.²⁹¹ Sözleşme m. 42 uyarınca, Sözleşme’ye taraf devletlerin m. 16/1’e çekince koyması mümkün değilken, iki ve üçüncü fıkraya çekince koymalarında engel bulunmamaktadır. Sözleşme m. 16/2’ye bir taraf devletin çekinde koyması halinde mültecilerin adli yardım bakımından vatandaş gibi muamele görmemesi, dolayısıyla adli yardımdan yeterli ölçüde yararlanamaması sorunu ortaya çıkabilir.

Cenevre Sözleşmesi m. 29 ile Sözleşme’ye taraf devletlerin vatandaşlarına uyguladıkları veya uygulayabileceklerinden farklı veya daha yüksek resim, harç, vergi uygulayamayacakları yönünde bir sınırlama getirilmiştir. Ancak m. 29/2’ye göre yabancılara verilecek idari belgeler hakkındaki harçlara ait yasa ve yönetmelik hükümlerinin mültecilere uygulanmasında bir engel bulunmamaktadır.

²⁹⁰ Doktrinde Cenevre Sözleşmesi m. 16/2’nin yalnızca mülteciler bakımından değil, sığınma talebinde bulunan ve ülkede mutad meskene sahip tüm yabancılar için geçerli bir hüküm olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde bir görüş bulunmaktadır. Karşılaştırmalı hukukta mülteci ve şartlı mülteci şeklinde bir ayırım bulunmadığından tüm sığınmacıların Cenevre Sözleşmesi m. 16’nın kapsamına dahil olduğu ifade edilmektedir. **Aygül/Altıntaş**, s. 722.

²⁹¹ **Aygül/Altıntaş**, s. 717.

Mülteci Sözleşmesi m. 7/1'e göre Sözleşme'ye taraf her devlet, Sözleşme'nin daha uygun hükümler içerdiği haller hariç tutulmak üzere, genel olarak yabancılara uyguladığı muameleyi mültecilere de uygulayacaktır. Söz konusu madde gereğince Sözleşme'ye taraf devletlerin mültecileri, daha geniş haklar sağlayan hükümler saklı kalmak kaydıyla, yabancılarla aynı muameleye tabi tutulacağı kabul edilerek mültecilere sağlanacak hakların asgari sınırı çizilmiştir.²⁹²

Ülkemizin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki ikinci beyanı gereğince, Sözleşme'nin hiçbir hükmü Türkiye'de mültecilere verilen hakların Türk vatandaşlarına verilen haklardan daha fazla olabileceği yönünde yorumlanamaz. Dolayısıyla yabancılara tanınan adli yardım imkânı, Türk vatandaşlarının yararlandığı imkânlardan daha fazla olamaz.

Cenevre Sözleşmesi'ne göre tüm mülteciler Sözleşme'ye taraf devletlerin topraklarında üç yıl ikamet etmesinden sonra yasal mükabiliyet koşulundan muafiyet kazanacaktır. (m. 7/2) Sözleşme'nin iş bu maddesi ile YUKK m. 88/1 arasındaki farklılığın nasıl anlaşılacağı ve yorumlanacağı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Cenevre Sözleşmesi mültecilerin mükabiliyet şartından muaf tutulması için üç yıl ikamet şartı aramaktayken, YUKK'de uluslararası koruma sahipleri hiçbir koşula bağlı olmaksızın mükabiliyet şartından muaf tutulmuştur. Anayasa m. 90 uyarınca, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelerin iç hukukumuzdaki kanunlara göre daha kapsayıcı ve lehe hükümler getirdiği ön-kabulü oluşmaktadır.²⁹³ Bu kabulden yola çıkılarak, Cenevre Sözleşmesi'nin mülteciler bakımından öncelikli uygulanması gerektiğinden (Anayasa m. 90), karşılıklılık şartından muafiyet için Sözleşme'deki üç yıl ikamet koşulunun yerine getirilmesi gerekmektedir. Ancak Cenevre Sözleşmesi m. 5'de yer verilen *‘‘Bu Sözleşme'nin hiçbir hükmü, bir Taraf Devlet tarafından mültecilere bu Sözleşme dışında sağlanan diğer hakları ve çıkarları ihlal etmez.’’* ifadesi gereğince mültecilerin lehine olan YUKK m. 88'deki düzenlemenin uygulanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.²⁹⁴ İç hukuktaki düzenlemenin uluslararası hukuktaki düzenlemeden daha kapsayıcı ve ileri nitelikte olması halinde uluslararası sözleşme hükümlerinin değil, iç hukuktaki hükmün esas alınması gerektiği, bahsi geçen durumda uluslararası sözleşme ile kanun maddesi arasında

²⁹² Dost, s. 26 vd.

²⁹³ Atar, s. 389. ; Aktan, Hamdi Yaver (2005), ‘İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması adlı paneldeki sunumu’, İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması (Anayasa madde 90/son), 1. Baskı, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, s. 142. <https://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/i_h_u_s_i_h_d_u.pdf> s. e. t. 26.05.2024.

²⁹⁴ Vural Çelenk, s. 96.

bir çatışma bulunmadığı, neticede uluslararası anlaşmaların insan hak ve özgürlüklerinin korunmasında devlete düşen asgari düzeydeki koruma gayesine yöneldiği, devletin uluslararası anlaşmadan daha geniş bir güvence sağlama iradesi ve isteği olabileceği, uluslararası anlaşmanın bu iradenin önüne geçmeyeceği yönündeki değerlendirmenin hukuk mantığıyla uyuyuşğunu düşünmekteyiz.²⁹⁵ Kanımızca, mülteciler için daha lehe bir hüküm varken Anayasa m. 90 gereğince aleyhe olan hükmün uygulanması, temel hak ve hürriyetleri koruma altına alan Anayasa'nın amacına uygun düşmeyecektir. Bu halde, mültecilerin de üç yıl ikamet şartı aranmaksızın, diğer uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler gibi karşılıklılık şartından muaf olduğu kabul edilebilir.

2.5.2. 1954 Tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (New York Sözleşmesi)

1954 tarihinde imzalanarak 1960 yılında yürürlüğe giren Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ile hiçbir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olmayan vatansızların statüsünün düzenlenmesi ve iyileştirilmesi arzu edilmiştir.

New York Sözleşmesi m. 7 uyarınca, Sözleşme'nin daha elverişli hükümleri saklı kalmak üzere, Sözleşmeci devletin genel olarak yabancılara uyguladığı muamelenin aynısını vatansız kişilere de uygulaması gerekmektedir. Sözleşme m. 7/2'de ise vatansız kişilerin karşılıklılık şartına tabi olup olmayacağı hususunda düzenleme yapılmıştır. Ancak YUKK m. 51/1 (c) bendinde, vatansız kişi kimlik belgesine sahip kişilerin yabancılarla ilgili işlemlerde aranan karşılıklılık şartından muaf tutulacağı kabul edilmiştir. 1951 Cenevre Sözleşmesi m. 7/2 ile YUKK m. 88/1 arasındaki uyumsuzluğun New York Sözleşmesi'nin m. 7/2 ile YUKK m. 51/1 (c) arasında da mevcut olduğu görülmektedir. Bu çerçevede çalışmamızın “İkinci Bölüm, Birinci Kısım, 2.5.1. 1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi) ve 1967 Protokolü” başlığında bu uyumsuzluğa ilişkin yapılan değerlendirmeler burada da geçerli kabul edildiğinden yeniden tekrar edilmeyecektir. İlgili açıklamalar doğrultusunda YUKK m. 51/1 (c) bendindeki daha lehe olan düzenlemenin kabulüyle vatansız kişilerin karşılıklılık şartından, ikamet süresi gibi hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın muaf olduğu kabul edilebilir. Bu kişilerin ödeme gücünden yoksunluk ve talebin açıkça dayanaktan yoksun olmaması koşullarını sağlaması

²⁹⁵ Çolaker, Mustafa (2010), Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Uluslararası Antlaşmaların İç Hukukta Doğrudan Uygulanması, 1. Baskı, Ankara, Adalet, s. 73 vd.

halinde, karşılıklılık şartına bakılmaksızın, Türk vatandaşları gibi adli yardımdan faydalandırılması ve adli yardım talebinin kabulüne karar verileceği söylenebilir.

Vatansızların Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme m. 16 ile vatansız kişilere Sözleşme'ye taraf bütün devlet ülkelerinde hukuk mahkemelerine serbestçe başvurma hakkı tanınmıştır. Maddenin ikinci fıkrasına göre ise vatansız bir kişi, daimî ikametinin bulunduğu Sözleşmecî devlette, adli yardım ve teminat akçesinden muafiyet dâhil olmak üzere mahkemelere başvuruya ilişkin konularda bir vatandaşın tabi olduğu muamelenin aynısından faydalanır. Yine m. 16/2'de bahsi geçen konularda, vatansız kişiler, daimî ikametinin bulunduğu ülkeden başka ülkelerde daimî ikametinin bulunduğu ülke vatandaşlarına gösterilen muamelenin aynısından yararlanır.

Sözleşme m. 38'de, her devletin imza, onay, taraf olma aşamalarında Sözleşme'nin m. 16/1 hükmüne çekince koyamayacağı düzenlenmiştir. Buna göre vatansızların mahkemeye serbestçe başvurma hakkına hiçbir devlet tarafından çekince konulamayacak iken, vatansız kişinin mahkemeye başvuruya ilişkin konularda vatandaş ile aynı muameleye tabi tutulması zorunlu kılınmamıştır. Çekince konulması halinde Sözleşmecî devlet, adli yardım ve teminat akçesinden muafiyet dâhil mahkemelere başvuruya dair konularda vatansız kişilere vatandaştan farklı muamele uygulayabilir. Ancak mahkemeye serbestçe başvurma hakkı ve adil yargılanma hakkı gereği adli yardımdan hiç faydalandırılmaması mümkün değildir.

Sözleşme'de karşılıklılık ilkesine değinilen m. 7 ile vatansız kişilerin adli yardımdan vatandaşın tabi olduğu muamelenin aynısına tabi olacak şekilde yararlanmasını düzenleyen m. 16 arasında bir çelişki bulunmaktadır. Zira Sözleşme m. 7'de Sözleşme'ye taraf devlet ülkelerinde üç yıl süreyle ikamet eden vatansızların yasal karşılıklılık şartından muaf tutulacağı kabul edilmiştir. Ancak m. 16/2'de Sözleşmecî devlette daimî ikametgâhı bulunan vatansızın adli yardımdan faydalanmasında vatandaşın tabi olduğu muameleye tabi olacağı kabul edilmiştir. Hukukumuzda HMK m. 334 gereğince yabancıların adli yardımdan faydalanmasında karşılıklılık esası gözetilerek, bir yabancıнын adli yardım talebinde bulunması halinde bu şartı sağlayıp sağlamadığı değerlendirilecektir. Vatansız kişiler de yabancı kavramına dâhildir. Ancak Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme gereği, Sözleşmecî devlette üç yıl ikamet süresini tamamlayan vatansız kişinin adli yardım talebi değerlendirilirken karşılıklılık şartından muaf tutulması ve adli yardımın diğer yasal şartlarının oluşup oluşmadığı değerlendirilerek talebin kabulü veya reddine karar verilmesi

gerekir. Oysa Sözleşme m. 16 dikkate alındığında, Sözleşmeci devlet, kendi vatandaşına sağladığı adli yardımını bu devlette daimî ikametinin bulunan vatansız kişiye de sağlamalıdır. Dolayısıyla m. 16, m. 7’de bahsi geçen üç yıl ikamet şartını yok sayarak, yalnızca daimî ikametgâhı bulunması kaydıyla vatansız kişiye vatandaşa sağlanan adli yardım imkânının aynısının tanınmasını kabul etmiştir. Bu halde vatandaş bakımından zaten uygulanması mümkün olmayan, yabancılar bakımından HMK m. 334’de öngörülen karşılıklılık koşulunun vatansızlar bakımından uygulanma imkânı ortadan kalkmaktadır. Bu çıkarım ve YUKK m. 51/1 (c) bendi ile New York Sözleşmesi m. 7/2 arasındaki uyumsuzluğa ilişkin yukarıda yapılan açıklamalar neticesinde, hukukumuzda karşılıklılık şartının vatansız kişiler bakımından uygulamasının kalmayacağı sonucuna varılabilir.

2.5.3. 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

6458 sayılı YUKK’de hem uluslararası koruma ile ilgili iş ve işlemler hem de idari gözetim altındaki kişiler hakkındaki işler bakımından 1136 sayılı Avukatlık Kanunu’na atıf yapılmış ve bu kanun kapsamında adli yardım hükümlerine göre avukatlık hizmeti sağlanabileceği düzenlenmiştir. Burada öncelikle çalışmamızın genelinde de karşımıza çıkacak olan idari gözetim ve geri gönderme merkezi kavramlarına kısaca değinmek gerekir. İdari gözetim kararı, hakkında sınır dışı edilme kararı alınanlar²⁹⁶ ve uluslararası koruma talep eden yabancılar bakımından istisnai bir uygulama olan tedbir niteliğinde bir yöntemdir.²⁹⁷ YUKK m. 57 gereğince, *“Hakkında sınır dışı etme kararı alınanlardan; kaçma ve kaybolma riski bulunan, Türkiye’ye giriş veya çıkış kurallarını ihlal eden, sahte ya da asılsız belge kullanan, kabul edilebilir bir mazereti olmaksızın Türkiye’den çıkmaları için tanınan sürede çıkmayan, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanlar”* açısından idari gözetim kararı alınarak, bu kişiler kolluk birimlerince geri gönderme merkezlerine götürülür. Bir diğer durum ise YUKK m. 68/2 çerçevesinde istisnai nitelikte olan, başvuru sahiplerinin idari gözetimidir. Buna göre yalnızca *“a) Kimlik veya vatandaşlık bilgilerinin doğruluğuyla ilgili ciddi şüphe varsa, bu bilgilerinin tespiti amacıyla b) Sınır kapılarında usulüne aykırı surette ülkeye girmekten alıkonulması amacıyla c) İdari gözetim altına alınmaması durumunda başvurusuna temel oluşturan unsurların*

²⁹⁶ İdari gözetime ilişkin detaylı bilgi için bkz. **Güzel, Başak** (2020), Türkiye’de İdari Gözetim, 1.Baskı, Ankara, Seçkin, s. 86 vd.

²⁹⁷ **Yetim**, s. 120.; **Kuşcu, Döndü** (2017), ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hükümleri Uyarınca Sınırdışı Edilmelerine Karar Verilen Yabancıların İdari Gözetim Altına Alınmaları’, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 22, S: 37, s. 246.; **Çiçekli**, s. 172 vd.

*belirlenemeyecek olması hâlinde ç) Kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından ciddi tehlike oluşturmaları halinde'' başvuru sahibi hakkında idari gözetim kararı alınabilir. Bu hallerden birinin mevcut olması ve alternatif tedbirlerin yeterli olmaması hâlinde*²⁹⁸ hakkında idari gözetim kararı alınan yabancı, kanunda belirtilen şartlar ve sürelerle bağlı kalınmak kaydıyla geri gönderme merkezinde tutulur. Geri gönderme merkezleri, Kabul ve Barınma Merkezleri ile Geri Gönderme Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi, İşletilmesi, İşlettirilmesi ve Denetimi Hakkında Yönetmelik²⁹⁹ m. 3/1 (ç) bendinde *“İdari gözetim altına alınan yabancıların barındırılmaları ve kontrol altında tutulmaları amacıyla kurulan ve doğrudan işletilen veya işlettirilen merkezler”* olarak tanımlanmıştır. Geri gönderme merkezleri, sınır dışı etme sürecinde yabancının zorunlu olarak ikamet ettirildiği merkezlerdir.³⁰⁰ İdari gözetim ve yabancının geri gönderme merkezinde tutulması tutukluluk gibi hürriyeti kısıtlayıcı ve cezalandırıcı bir niteliğe sahipmiş gibi görünse de bunların asıl amacı yabancıyı kontrol altında tutabilmektir.³⁰¹ İdari gözetim kararı alınmasını gerektirir yasal durumların kamu düzeni, kamu güvenliği ya da kamu sağlığını tehlikeye düşebilecek haller olduğu gözetildiğinde, bu yabancıların toplum yararı için gözetim altında tutulmasında herhangi bir sakınca olmadığı söylenebilir.³⁰²

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik³⁰³ m. 103 gereğince, başvuru sahibi ile uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler, adli yardıma ve avukatlık hizmetine erişime ilişkin hususlarda yazılı olarak bilgilendirilmelidir. Yönetmelikteki madde lafzında her ne kadar başvuru sahibi ve uluslararası koruma statüsü sahibi kişilere bu bilgilendirmenin yapılacağı düzenlenmiş ise de idari gözetim altındaki kişilere de avukat yardımı alma ve adli yardım talep etme hakkı bulunduğu hususlarında bilgi verilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim idari gözetim altındaki kişilerin de bu haklardan habersiz olmaları durumunda hak kaybına uğramaları muhtemeldir. Zaten avukatlık hizmetinin ve adli yardımın temel amacı hak kayıplarının önüne geçmektir.

Başvuru sahibi ile uluslararası koruma statüsü sahibi yabancıların uluslararası korumaya ilişkin iş ve işlemlerle ilgili olarak, ücretleri kendilerince karşılanması kaydıyla

²⁹⁸ Akbulut, s. 66.

²⁹⁹ RG: 22.04.2014- Sayı: 28980.

³⁰⁰ Geri gönderme merkezlerinin kuruluş ve işleyişine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Asar, s. 241 vd.

³⁰¹ Erten, s. 41.

³⁰² Asar, s. 230.

³⁰³ RG: 17.03.2016- Sayı : 29656.

avukat tarafından temsil edilebileceği YUKK m. 81/1’de kabul edilmiştir. YUKK m. 81/2’de ise bu yabancıların avukatlık ücretlerini karşılama imkânı bulunmaması halinde, bu iş ve işlemlerle ilgili olarak yargı önündeki başvurularında Avukatlık Kanunu’nun adli yardım hükümlerine göre avukatlık hizmetinden faydalanabileceği kabul edilmiştir. Ayrıca bu kişilerin sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanan danışmanlık hizmetlerinden de yararlanabileceği kabul edilmiştir. Hem YUKK kapsamında başvuru sahibi olarak nitelendirilebilen hem de başvurusu sonuçlanarak uluslararası korumadan faydalanan yabancıların avukat yardımı ve danışmanlık alması kanunla güvence altına alınmıştır. Maddede “*bu kısımda yazılı iş ve işlemlerle ilgili olarak*” ibaresi ile YUKK’nin uluslararası koruma başlıklı üçüncü kısmındaki iş ve işlemlere ilişkin olarak avukat yardımı alınabileceği kabul edilmiştir. Ekonomik yetersizlikler nedeniyle avukatlık ücretini karşılayamayan kişilerin Avukatlık Kanunu kapsamında adli yardım talebinde bulunabilmesi de yine uluslararası koruma hakkındaki iş ve işlemler bakımından kabul edilmiştir. Dolayısıyla YUKK m. 81’in atfıyla Avukatlık Kanunu’na göre adli yardımdan faydalananacak başvuru sahipleri ve uluslararası koruma statüsü sahiplerinin adli yardım taleplerinde, başvurunun hangi iş ve işlem için olduğu değerlendirilmelidir. Uluslararası koruma kısmı haricinde kalan iş ve işlemler bakımından YUKK m. 81’in atfına dayanılarak adli yardım sağlanması mümkün gözükmemektedir.

YUKK m. 57/7 gereğince, “*İdari gözetim işlemine karşı yargı yoluna başvuranlardan, avukatlık ücretlerini karşılama imkânı bulunmayanlara, talepleri hâlinde 19/3/1969 tarihli ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu hükümlerine göre avukatlık hizmeti sağlanır.*” düzenlemesi ile adli yardıma değinilmiştir. Madde lafzından anlaşılacağı üzere, idari gözetim altında bulunan kişilere, yalnızca idari gözetim işlemine karşı yargı yoluna başvurma işlemine ilişkin, Avukatlık Kanunu hükümlerine yapılan atıfla adli yardım kapsamında avukat yardımı sağlanabilmektedir.

YUKK’nin Avukatlık Kanunu’nun adli yardım hükümlerine yaptığı atıfla, avukatlık ücretini ve yargılama harç ve masraflarını karşılama imkânı bulunmayan yabancılara Avukatlık Kanunu m. 176 vd. hükümleri kapsamında avukatlık hizmeti sağlanmaktadır. Çalışmamızın “Birinci Bölüm, Birinci Kısım, 2.2.5. 1136 sayılı Avukatlık Kanunu ve Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği Gereğince Adli Yardım” başlığında gerekli açıklamalar yapıldığından bu hususlara yeniden değinilmeyecektir.

YUKK m. 81’de yapılan sınırlamaya benzer şekilde m. 57/7’ye uyarınca yalnızca idari gözetim işlemine karşı yargı yoluna başvurulması halinde, Avukatlık Kanunu hükümlerine göre adli yardım kapsamında avukatlık hizmeti sağlanabileceği yönünde bir sınırlama getirilmiştir. Burada özel hüküm-genel hüküm değerlendirilmesi yapıldığında YUKK’de yer alan özel hükümler, HMK ve Avukatlık Kanunu’ndan daha dar anlamda adli yardım sağlamaktadır. Bu minvalde kanunda bahsi geçen konular dışındaki iş ve işlemler dışında başvuru sahibi, uluslararası koruma statüsü sahibi ve idari gözetim altındaki kişilerin adli yardımdan yararlanmasının mümkün olmadığı sonucuna mı ulaşılmaktadır? Bu hususta özel kanun olan YUKK’de yer verilen iş ve işlemler dışındaki konularda bu kanun kapsamındaki yabancıların adli yardımdan yararlanma imkânı zımni olarak ortadan kaldırılmış mıdır? Özel kanun-genel kanun değerlendirmesindeki genel kabule göre³⁰⁴, yeni tarihli özel hükmün eski tarihli genel hükümden önce uygulanması gerekmektedir. Oysa sonradan yürürlüğe giren özel kanunun önceki genel kanunu mülga etme amacı taşıyıp taşımadığını da değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.³⁰⁵ Yeni tarihli özel hükmün önceki genel hükmün kapsamını daralttığı, yeni tarihli özel hükmün uygulanmasının yasada belirtilen yabancıların temel hak ve hürriyetlerinin sınırlandırılmasına yol açtığı görülmektedir. Anayasa m. 16 çerçevesinde yabancıların temel hak ve hürriyetlerinin kanunla, milletlerarası hukuka uygun şekilde sınırlandırılabilmesi, oysa kişilerin adli yardımdan yararlanmalarının Anayasa ve uluslararası hukukta hak arama hürriyeti, mahkemeye erişim hakkı ve adil yargılanma hakkı çerçevesinde korunduğu bilinmektedir. Bu halde sonraki tarihli özel hükmün uluslararası hukuk kurallarıyla bağdaşmadığı, kanun koyucunun sonraki tarihli YUKK özel hükmünü yürürlüğe koymasının önceki tarihli HMK ve Avukatlık Kanunu’ndaki hükümlerin zımnen yürürlükten kaldırılması arzu ve iradesinin olmadığı söylenebilir. Nitekim, uluslararası koruma dışında kalan iş ve işlemler yönünden de HMK ve Avukatlık Kanunu’nun adli yardım hükümlerinin saklı tutulduğunu kabul etmekteyiz. Aksi halde başvuru sahipleri, uluslararası koruma statüsü sahipleri ve idari gözetim altındaki kişilerin YUKK’de belirtilen iş ve işlemler dışında adli yardımın kanun koyucu tarafından zımnen ortadan kaldırılması, adil yargılanma hakkının açıkça ihlaline

³⁰⁴ **Kuluçlu, Erdal** (2009), ‘Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi Ve Sayıştay Denetimine Etkileri’, Sayıştay Dergisi, S: 71, s. 8.

³⁰⁵ “Bu sebeple özel hükmün daima, her halükârda genel hükmü bertaraf edeceğini söylemek asla doğru ve isabetli değildir. Başka bir deyişle, iki hükmün birbirine nispetle özel ve genel hüküm teşkil etmeleri genel hükmün bertaraf edilmesi için yeterli değildir. Kanun koyucunun bir özel hüküm sevk ederken bunun kapsamına giren olaylara artık genel hükmün uygulanmayıp münhasıran özel hükmün uygulanmasını özel hükmün «exclusif» (genel hükmü bertaraf edici) nitelikte olmasını arzu ve irade etmiş olması da lazımdır.” **Çağa, Tahir** (1991), ‘Özel Hüküm Genel Hüküm Daima Bertaraf Eder Mi?’, TBB Dergisi, S: 3, s. 373.

sebeplere olacaktır. Bu durum hem ulusal hem uluslararası hukuk açısından kabul edilebilir değildir. Anayasa ile güvence altına alınan mahkemeye erişim hakkı, hak arama hürriyeti, adil yargılanma hakkı, hukuk devleti, eşitlik ilkesi kapsamında yabancıların diğer hukuki iş ve işlemlerinde de adli yardımdan faydalandırılması kaçınılmazdır. Her ne kadar adli yardımın sağlanacağı iş ve işlemler YUKK'nin ilgili maddelerince sınırlandırılmış ise de genel hükümler dikkate alındığında bu sınırlandırma ile bağlı kalınmayacağı açıktır. Kaldı ki uygulamada mahkemelerin değerlendirmelerine de bakıldığında, başvuru sahibi, uluslararası koruma statüsü sahibi veya idari gözetimdeki kişilerin YUKK'de sayılan iş ve işlemler dışındaki hukuki ihtilaflarında da adli yardım taleplerinin değerlendirildiği ve adli yardım kararı verildiği görülmektedir. Örneğin, çalışmamızın ilerleyen aşamalarında da bahsedilecek olan Anayasa Mahkemesi Mohammad Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusunda, başvuru sahiplerinin şartlı mülteci olarak uluslararası koruma statüsü sahibi olduğu ve Tüketici Mahkemesinde görülen bir tazminat davasında adli yardım taleplerinin reddedilmesinin mahkemeye erişim hakkının ihlali sebebiyle olduğu yönünde bir değerlendirme yapılmıştır.³⁰⁶ Neticede, YUKK m. 81 ve m. 57/7 çerçevesinde yaptığımız değerlendirmeye ilişkin düşüncemiz ile mahkemelerin değerlendirmesi birbiri ile uyumludur.

HMK'de yabancıların adli yardımdan faydalanması için karşılıklılık esası bulunmakta ise de YUKK m. 51/1 (c) bendi uyarınca vatansız kişiler ve YUKK m. 88/1 uyarınca uluslararası koruma statüsündeki kişiler karşılıklılık şartından muaf tutulmuşlardır. Buna göre bu kişilerin adli yardım talebinde bulunması halinde karşılıklılık esasının bulunup bulunmadığı gözetilmeyecektir.

YUKK m. 88/2 kapsamında vatandaşlık statüsünün korunması gayesiyle bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, başvuru sahibi, başvurusu reddedilen ve uluslararası koruma statüsü sahibi kişilere tanınan hak ve imkânların Türk vatandaşlarına tanınan hak ve imkânlardan fazla olduğu yönünde bir yorum yapılamaz. Bu bağlamda başvuru sahibi, başvurusu reddedilen ve uluslararası koruma sahibi kişilere Türk vatandaşlarına tanınan adli yardım imkânından fazlası tanınmamalıdır. Kanun gereği karşılıklılık koşulundan muafiyet tanınmış olsa bile uluslararası koruma statüsü sahiplerinin adli yardım taleplerinde diğer şartlar, Türk vatandaşlarına karşı üstünlük sağlayıcı şekilde değerlendirilmemelidir. Başvurusu sahipleri, başvurusu reddedilenler ve uluslararası koruma statüsü sahiplerinin adli

³⁰⁶ T.C. Anayasa Mahkemesi Mohammad Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, par. 72-82.

yardım taleplerinde ödeme gücünden yoksunluk ve talebin açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığına yönelik değerlendirmeler Türk vatandaşlarından daha imtiyazlı olacak yönde yapılmamalıdır. Zira vatandaşlık statüsü, o devletin egemenliği altında olmanın, devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmanın ve devletin tüm imkânlarından ilk sırada ve öncelikli yararlanmanın temel güvencesidir.

Uluslararası koruma sebebiyle yabancı kişilere sağlanan hak ve imkânların Türk vatandaşlarına sağlanan hak ve imkândan fazla olmamasına ilişkin düzenlemenin geçici koruma sahiplerini de kapsadığı söylenebilir.³⁰⁷ Türk vatandaşlarının vatandaşlık statüsünden kaynaklanan imtiyazını korumaya yönelik olarak yapılan düzenlemeye başvuru sahibi ve başvurusu reddedilenlerin de dâhil edildiği, geçici koruma sahiplerinin uluslararası koruma başvurularının Geçici Koruma Yönetmeliği m. 16 gereğince işleme dahi konulmadığı, başvuru hakkı tanınmayan kişilerin başvuru sahibi olarak ifade edilmesinin mümkün olmadığı, dolayısıyla YUKK m. 88/2'nin amacı gözetilerek geniş yorumlanması ve geçici korumadan yararlanan kişilerin de bu fıkra kapsamında sayılabileceği söylenebilir. Adli yardımın mahkemeye erişim hakkı ve adil yargılanma hakkı bakımından etki alanının büyüklüğü ve hakkın niteliği gereğince dar yorumlanmaması, geniş bir anlayışla yorumlanması ve uygulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.³⁰⁸

2.5.4. Geçici Koruma Yönetmeliği

Geçici Koruma Yönetmeliği m. 26 gereğince, *“Bu yönetmelik kapsamındaki yabancılara, sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal hizmetler ve yardımlar ile tercümanlık ve benzeri hizmetler sağlanabilir...”* ifadesi ile geçici koruma statüsündeki yabancılara sağlanacak hizmetlerden bahsedilmiştir. “Benzeri hizmetler” ibaresinden sağlanacak hizmetlerin tadedî olduğu anlaşılmakla, yasal şartları sağlayan geçici koruma statüsündeki yabancılara yargısal hizmetler kapsamında adli yardımın da sağlanacağı yönünde değerlendirilebilir. Yönetmelik m. 31’de ise *“Bu yönetmelik kapsamındaki iş ve işlemlerde yabancıyla tercüman olmaksızın istenilen düzeyde iletişim kurulamadığında tercümanlık hizmetleri ücretsiz olarak sağlanır.”* düzenlemesi ile ücretsiz tercüman hakkı tanınmıştır. Ancak Yönetmelik kapsamında bulunan geçici koruma statüsündeki kişilere yalnızca bu yönetmelik kapsamındaki iş ve işlemlerle ilgili olarak ücretsiz tercümanlık

³⁰⁷ Baran Çelik, s. 84-85.

³⁰⁸ Vural Çelenk, s. 100.

hizmeti verilebileceğinden, tercümanlık hizmetinin hangi iş ve işlemler için gerekli olduğu önemlidir. Dolayısıyla Yönetmelik m. 1'e göre bu Yönetmelik kapsamında yer almayan iş ve işlemler bakımından tercümanlık hizmeti ücretsiz olarak sağlanmayacaktır. Buradan hareketle, geçici koruma statüsündeki kişilerin Yönetmelik kapsamında olmayan kişisel nitelikteki iş ve işlemlerinde ücretsiz tercüman hakkı doğmamaktadır. Kişisel nitelikteki yargısal iş ve işlemlerde adli yardım talebinde bulunulması ve talebin kabul edilmesi halinde geçici koruma statüsündeki kişiye adli yardım kapsamında tercüman hizmeti sağlanabilir. Ancak adli yardıma ilişkin hukuki düzenlemeler gereğince kişinin dava ve icra takibi sonucunda haksız çıkması halinde diğer masraflar gibi tercüman masrafı da bu kişiye yükletilir.

Geçici koruma statüsündeki yabancıların adli yardımdan yararlanması YUKK'de düzenlenmemiş ise de Geçici Koruma Yönetmeliği m. 53'de bu kişilerin avukat tarafından temsiline ve adli yardımdan yararlanmasına değinilmiştir. Söz konusu maddede Yönetmelik kapsamındaki yabancıların idari işlemler sırasında ücretini kendilerinin karşılaması şartıyla avukat tarafından temsil edilebileceği kabul edilmiştir. Ancak 1136 sayılı Avukatlık Kanunu'nun adli yardım hükümleri saklı tutulmuş olup, Yönetmelik kapsamındaki yabancıların adli yardım kapsamında da avukatlık hizmetinden faydalanması mümkündür. Yönetmelikte Avukatlık Kanunu'nun adli yardım hükümlerine atıf yapılmasa dahi geçici koruma statüsündeki kişilerin genel hükümler çerçevesinde adli yardım talebinde bulunma hakkının bulunduğu söylenebilir.

3. Türkiye'de Bulunan Yabancılar Açısından Adli Yardım Şartlarının Değerlendirilmesi

Adli yardım talebinin değerlendirilmesi için yasada düzenlenen şartlara ilişkin çalışmamızın "Birinci Bölüm, İkinci Kısım, 1. Adli Yardımın Şartları" başlığında yapılan açıklamalar burada da geçerlidir. Yabancılar açısından adli yardımın şartlarının değerlendirilmesinde önemli noktalar bu başlık altında ayrıca açıklanacaktır.

3.1. Ödeme Gücünden Yoksunluk

İç hukukumuzda HMK, Avukatlık Kanunu ve TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5 gereğince, adli yardım talebiyle birlikte ödeme gücünden yoksunluğu gösterir belgelerin sunulması gerekmektedir. Ancak yabancıların birçoğu savaş ve zulüm korkusu gibi ağır

şartlarla karşı karşıya kalarak ülkemize sığınmıştır. Dolayısıyla söz konusu belgelere erişimlerinin güç olacağı kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye Barolar Birliği tarafından TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5'e *"Sığınmacılar, mülteciler, sığınma veya iltica talebi değerlendirilenler veya bu talepleri yetkili makamlarca ret edilen yabancı uyruklu kişiler, adli yardım başvurularının değerlendirilmesinde istenen ikametgâh, fakirlik belgesi, kimlik veya pasaport gibi belgelerden muaf tutulur. Bu kişilerce yapılmış olan başvurular, İçişleri Bakanlığı veya Valilik gibi resmî kurumlar veya Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından düzenlenen tanıtım belgeleri veya geçici ikamet tezkeresinde belirtilen bilgiler esas alınarak değerlendirilir ve buna göre atanan müdafine yetki belgesi verilir. Herhangi bir nedenden ötürü kolluk tarafından alıkonulan yabancı uyruklu kişilerin bulundukları/tutuldukları ilin Barosunun Adli Yardım Bürosuna bizzat ulaşabilmelerinin mümkün olmadığı hallerde adli yardım talepleri telefon, mektup, e-posta yoluyla veya varsa müdafisi tarafından baroya iletilir ve belgeleri daha sonra tamamlamak üzere başvurusu değerlendirilir. Geçerli kimlik belgesi, pasaport ve tanıtım belgesi bulunmayanlar için alıkonulduğu resmi birimin kayıtları esas alınır."* ibarelerinin eklenmesi tavsiye edilmiştir.³⁰⁹ Ancak 15.10.2024 tarihinde yayımlanan Yönetmelik ile TBB Adli Yardım Yönetmeliği'nde değişiklik yapılmış ise de bu tavsiyeye yönelik bir hüküm getirilmemiştir. Bu yönde bir düzenleme yapılmasıyla yabancıların içinde bulundukları durum ve koşullar itibarıyla adli yardım talebinde gerekli belgeleri sunamamaları sorununa her baronun kendi çözümünü getirmesi gerekliliği ortadan kaldırılarak, dezavantajlı gruptaki bu yabancıların adli yardım talepleri bu kişilerin dezavantajlı oldukları gözetilerek değerlendirilmiş olacaktır. Bununla birlikte, Göç İdaresi Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı tarafından 6458 sayılı YUKK ve geçici koruma statüsündeki yabancılar için Geçici Koruma Yönetmeliği çerçevesinde düzenlenen bütün kayıt, kimlik ve tanıtma belgelerinin resmi nitelikte olduğunu ve Türkiye genelinde tüm kurum ve kuruluşlarda tüm iş ve işlemlerde dayanak teşkil edeceğini içeren bir yönerge ya da genel yazı hazırlanarak ilgili kurumlara ulaştırılması, yabancıların kimliklerini ispat etmesi ve taleplerini ilgili kurum ve kuruluşlara bildirmesini kolaylaştıracaktır.³¹⁰

³⁰⁹ Altun/Görel, s. 54-55.

³¹⁰ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 24-25.

TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5’de yabancılara yönelik özel bir düzenleme yapılmasa da m. 5/3 hükmündeki düzenlemenin yabancılar bakımından önem arz ettiği söylenebilir. Yönetmelik m. 5/3’e göre, talep sahibinden adli yardım başvurusunda istenen belgelere e-Devlet üzerinden ulaşması hukuken mümkün olmayan başvuru sahiplerinin kapsamında yabancılar da bulunmaktadır. Dolayısıyla yabancılarının adli yardım taleplerinde istenecek belgeler konusunda baro yönetim kurulunun değişiklik yapması mümkün görünmektedir. Örneğin; Ankara Barosu Adli Yardım Çalışma Yönergesi Ek m. 22’de, yabancı uyruklu talepçinin adli yardım merkezine başvuru yapması ya da ihbar üzerine görevlendirme yapılması halinde, fiili durum sebebiyle yönergede yer alan zorunlu belgeleri sağlama imkânı yoksa, bu belgeler olmaksızın da adli yardımdan avukat ataması yapılabileceği düzenlenmiştir.

Mülteci, sığınmacı, uluslararası koruma statüsü sahibi veya başvuru sahibi gibi birtakım tehlikelerden kaçarak ülkemize sığınmış kişilerin mevcut durum ve koşulları göz önünde bulundurularak, adli yardım talepleri değerlendirilirken kendilerinden beklenmeyecek evrakların sunulmasının istenmemesi ve bazı karineler dikkate alınarak adli yardım taleplerinin değerlendirilmesi gerekir.³¹¹ Ankara Barosu ve Kırklareli Barosu gibi bazı barolar bu yönde bir çözüm getirerek YUKK’ye ilişkin adli yardım taleplerinde sığınmacı veya uluslararası koruma hukukuna tabi kişinin aksi durum açıkça anlaşılmıyorsa ekonomik yararının var sayılacağı karinesini uygulamaktadır.³¹² Ülkemizde henüz ikametgâhı olmayan, savaş ve zulüm tehlikesi nedeniyle ülkesini terk ederek ülkemize gelmiş ve ülkemizde de ivedi şekilde hukuki yardıma ihtiyaç duyan bir yabancının fakirlik belgesi, talebinin haklılığını gösterir belgeler sunmasını beklemek, kişinin içinde bulunduğu zor durumu daha da zorlaştırmak anlamına gelmektedir. Bu kişilerin zaten zor şartlar altında ülkemize gelmiş olması ve dava açma sürelerinin kısa olması, yasalarla korunan hakların fiili olarak korunamaması sebep olabilir.³¹³ Bu sebeple dezavantajlı grupta bulunan

³¹¹ Adli yardım talebini basit belgeler ve başvuru sahibinin beyanına göre değerlendiren barolar, ödeme gücünden yoksunluk ve talebin açıkça dayanaktan yoksun olup olmadığı şartlarında şüphe bulunması halinde ilgili kurum ve kuruluşlarla yazışma yaparak durum hakkında net ve doğru bilgiye ulaşabilmektedir. **Yaşar**, s. 2020. ; **Aras**, s. 51; İzmir Barosu Göç ve İltica Komisyonu (İBGİK) Raporu (2017), İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 4. <<https://www.izmirbarosu.org.tr/Yayin/752/izmir-geri-gonderme-merkezlerinde-adalet-erisim-hakki-cercevesinde-yasanan-sorunlar.aspx>> 21.09.2024. ; Refugee Solidarity Network(RSN) ve Mülteci Hakları Merkezi(2019), ‘The Potentials of Pro Bono Partnerships in Turkey for Securing Refugees’ Access to Rights: Observations and Recommendations from RSN-RRT’s Pilot Project’, s. 4. <https://refugeesolidaritynetwork.org/wp-content/uploads/2020/03/Probono-White-Paper-Nov-2019_compressed.pdf> s. e. t. 17.09.2024.

³¹² Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 16-17.

³¹³ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 15-16.

yabancıların taleplerinin açıkça dayanaktan yoksun olmaması ve ödeme gücünden yoksunluk koşullarının katı ve kesin şekilde değerlendirilmesi, telafisi mümkün olmayan hak kayıplarının meydana gelmesine yol açabilmektedir. Zira adli yardım kararı yargılama giderleri ve avukatlık ücretinden tam bir muafiyet değil, geçici bir muafiyet sağlamaktadır. Ayrıca mevcut şartların değişmesi ya da gerekli koşullar oluşmamasına rağmen adli yardım kararı verildiğinin anlaşılması halinde adli yardım kararının kaldırılması mümkündür. (HMK m. 338) Bu nedenle hem mahkemelerin hem de baroların bu koşulların değerlendirilmesinde daha esnek hareket etmesi, koşulları destekleyecek belgelerin tamamının olmaması halinde doğrudan adli yardım talebinin reddine karar verilmemesi, yabancıların tüm koşullarının dikkate alınması ve hukuki yardım alamaması halinde karşılaşılabilecek telafisi imkânsız zararların öngörülmesi gerekmektedir.³¹⁴

Anayasa Mahkemesi Nadali Agheli Kohne Shahri başvurusunda, hükümlü olarak ceza infaz kurumunda bulunan yabancı uyruklu başvurunun ödeme gücünden yoksun olup olmadığı değerlendirmesi yapılırken, adına kayıtlı aracı veya taşınmaz malı, sosyal güvenlik kapsamında bir gelirin tespiti edilemediği, mahkemeye sunulan belgede geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin yargılama giderlerini karşılama gücünden yoksun olduğunun anlaşıldığı, adli yardım başvurusunun açıkça dayanaktan yoksun olmadığı dikkate alınarak kabulüne karar verilmiştir.³¹⁵ Geçici muafiyet sağlamasına karar verilmesi başvurunun mağduriyetine sebep olacağından, HMK m. 339/2 gereğince yargılama giderlerinden tamamen muafiyet sağlanmasına karar verilmiştir. Mahkemenin, başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmadığı şeklinde daha esnek bir yaklaşımla hareket ettiği görülmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin A.J. başvurusunda, üçüncü ülkeye çıkışı nedeniyle geçici koruma statüsü kaldırılan ve Türkiye'de bulunan Suriye uyruklu başvuru, maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkin olarak Anayasa Mahkemesine adli yardım talepli bireysel başvuruda bulunmuştur. Ödeme gücünden yoksun olduğu anlaşılan başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmayan adli

³¹⁴ Anayasa Mahkemesi adli yardım başvurusuna ilişkin gerekli belgelerin sunulmasının somut olaya göre değerlendirilmesi gerektiği, belgelerin fiili imkânsızlık nedeniyle sunulamaması halinde adli yardım talebinin doğrudan reddedilmesinin mahkemeye erişim hakkının ihlali sebebiyle hüküm kurmuştur. T.C. Anayasa Mahkemesi İsmail Uğur Başvurusu, par. 65. ; Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 16.

³¹⁵ T.C. Anayasa Mahkemesi, Nadali Agheli Kohne Shahri Başvurusu, par. 20.

yardım talebinin kabulüne karar verilmiştir.³¹⁶ Mahkeme, ödeme gücünden yoksunluk şartına ilişkin karar metninde açık bir değerlendirme yapmamakla birlikte, eşinden şiddet gören başvurucunun devletin yardımı dışında bir geliri olmadığı ve çocuklarına bakmakta zorlandığı yönünde beyanı bulunduğu, mahkemece bu beyanlar ve başvurucunun yabancı uyruklu olduğu dikkate alınarak ödeme gücünden yoksun olduğunun bir nevi karine olarak kabul edildiği, başvurucunun ödeme gücünden yoksunluğunun aksinin tespit edilemediği gözetilerek adli yardım talebinin kabulüne karar verildiği anlaşılmaktadır.³¹⁷

Ödeme gücü bulunmayan kişiler bakımından yargılama makamlarına başvurma aşamasında getirilen mali kısıtlamalar Anayasa m. 13 uyarınca temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması bağlamında değerlendirilebilir mi sorusu da gündeme gelebilir. Buna ilişkin olarak AİHM, Anakomba Yula v. Belçika başvurusunda, mahkemeye erişim hakkına mali nitelikte bir kısıtlama getirilmesinin mümkün olduğunu, hukuk mahkemelerine bazı masrafların ödenmesinin başlı başına AİHS m. 6/1 hükmünü ihlal etmeyeceğini ifade etmiştir.³¹⁸ Ancak başvuranın ödeme gücü, söz konusu kısıtlamanın getirildiği yargılamanın aşaması, davanın kendine özgü koşulları ışığında değerlendirilecek masrafların miktarı gibi unsurların somut olay bağlamında değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Nihayetinde, ilgili kişinin mahkemeye erişim hakkından yararlanıp yararlanamadığı hususlarının dikkate alınması gerektiğini dile getirmiştir.

3.2. Talebin Açıkça Dayanaktan Yoksun Olmaması

HMK hükümleri kapsamında yapılan açıklamalar yabancıların adli yardım talepleri bakımından da geçerlidir. Yabancılar da uluslararası koruma iş ve işlemleri, sınır dışı etme kararları, idari gözetim kararları ve özel hukuka konu diğer hukuki ihtilaflarında adli yardım talebinde bulunurken taleplerinin açıkça dayanaktan yoksun olmadığını ellerindeki bilgi ve belgelerle ispatlamalıdır. Pek tabii, uluslararası koruma, sınır dışı etme gibi durumlar yabancıların doğrudan devletle arasındaki ilişkiden kaynaklı olduğundan bu hususların ispatı ve bunlara ilişkin bilgi ve belgelere ulaşmak ve ibraz etmek daha kolay olabilir. Yabancıların içinde bulunduğu koşullar gözetilerek, ödeme gücünden yoksunluk şartında olduğu gibi bu koşulun da barolar ve mahkemelerce daha esnek değerlendirilebileceği söylenebilir.

³¹⁶ T.C. Anayasa Mahkemesi, A.J. Başvurusu, Başvuru No: 2020/11939, K.T. 17.4.2024, RG: 7.6.2024- Sayı: 32569, par. 12-25.

³¹⁷ A.J. Başvurusu, par. 12.

³¹⁸ AİHM, Anakomba Yula v. Belçika Başvurusu, Başvuru No: 45413/07, K.T. 10.06.2009, par. 32.

3.3. Karşılıklılık Şartı (Mütekabiliyet-Karşılıklı İşlem Esası)

HMK'nin adli yardımdan yararlanılması için yabancılar bakımından karşılıklılık şartı öngördüğünü daha önce ifade etmiştik.³¹⁹ Adli yardım talebinde bulunan yabancı kişinin öncelikle yabancılar hukuku özelinde sahip olduğu statü bakımından karşılıklılık ilkesine tabi olup olmadığını, yani karşılıklılık şartından muaf olup olmadığını tespit etmek gerekir. Bu tespit neticesinde yabancının menşe devlet ülkesi ile Türkiye arasında bir karşılıklılık ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılamaması durumunda, diğer adli yardım şartlarının incelenmesine gerek duyulmayacaktır. Bu halde karşılıklılık şartının yabancıların adli yardım taleplerinin değerlendirilmesinde bir ön koşul olduğu kabul edilebilir.³²⁰

Karşılıklılık şartından muaf olmaksızın adli yardım mekanizmasından faydalanmak isteyen yabancılar, vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu devlette Türk vatandaşlarının fiili olarak adli yardımdan faydalanabildiğini ya da vatandaşı olduğu devlet ile Türkiye Cumhuriyeti arasında iki ya da çok taraflı adli yardım anlaşmasının bulunduğunu ispatlamalıdır.³²¹ Kanuni, fiili ya da uluslararası sözleşmeye dayalı karşılıklılık türlerinden birine dayalı olarak karşılıklılığın bulunduğu ispatlanması ve adli yardıma ilişkin diğer şartların da mevcut olduğunun anlaşılması halinde adli yardım talebinin kabulüne karar verilmesi gerekir. Adli yardım talebini değerlendiren Mahkeme, yabancının bağlı olduğu devlet ile Türkiye arasında karşılıklılık esası hakkında bir uluslararası sözleşme olup olmadığı hususunda Adalet Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü ile yazışma yaparak, bu konuda gerekli bilgi ve belgelerin gönderilmesini isteyebilir. Yabancı kişinin karşılıklılık ilkesinden muafiyet tanınan bir statüye sahip olması halinde, karşılıklılık esası değerlendirilmeksizin, adli yardımın diğer şartları yönünden bir değerlendirme yapılmalıdır.³²²

Karşılıklılık koşulunun uluslararası anlaşmalara dayalı olarak gerçekleşmesinin mümkün olduğundan bahisle, uluslararası anlaşmalarda güvence altına alınan hakların karşılıklılık koşuluna bağlanamayacağı günümüzde kabul görmektedir.³²³ Temel hak ve hürriyetleri teminat altına alması bakımından özellik arz eden AİHS m. 1'de, Sözleşme'nin birinci bölümünde yer verilen hak ve özgürlüklerden Sözleşme'ye taraf devletlerin yetki alanlarında bulunan herkesin yararlanabileceği kabul edilmiştir. AİHS'de haklardan

³¹⁹ Bu hususta çalışmamızın “Birinci Bölüm, Birinci Kısım, 2.2.2. 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda Adli Yardım” başlığında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

³²⁰ Demirkol, s. 39.

³²¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 383. ; Esendal, s. 188. ; Ruhi, s. 49.

³²² Vural Çelenk, s. 98.

³²³ Vural Çelenk, s. 97.

yararlanma bakımından karşılıklılık koşuluna yer verilmediği söylenmekte ise de³²⁴ , kanaatimizce maddenin Sözleşme'ye taraf devletleri bağladığı dikkate alındığında Sözleşme'ye taraf devletler bakımından uluslararası sözleşmeye dayalı karşılıklılık esasının Sözleşme çerçevesinde gerçekleştiği ve Sözleşme'ye taraf devletlerin vatandaşlarının diğer Sözleşmeci devlet ülkesinde karşılıklılık şartından muaf tutulması gerektiği söylenebilir.³²⁵

Anayasa Mahkemesi bazı kararlarında karşılıklılık esasını Türk yabancılar hukukunun genel esasları kapsamında değerlendirmektedir. Oysaki yürürlükteki pozitif hukuki düzenlemeler incelendiğinde karşılıklılık esasının yabancıların tüm haklardan yararlanması bakımından getirilen bir genel ilke değil, istisnai olarak bazı hakların kullanılmasında öngörülen bir şart olduğu görülmektedir.³²⁶ Hukukumuzda kural olarak yabancılar ve vatandaşların eşitliği, istisnai hallerde yabancıların haklarının sınırlandırılması kabul edilmiştir. Bu bağlamda yalnızca bazı haklar bakımından geçerli olan karşılıklılık ilkesinin Türk yabancılar hukukunun genel esaslarından biri olarak kabul edilmesi mümkün değildir.³²⁷ Bu husus dikkate alındığında karşılıklılık ilkesinin eşitlik ilkesine aykırı olmadığı, vatandaşlık statüsü ile eşit statüde olmayan yabancı kişiler bakımından istisnai bir düzenleme olduğu kabul edilmelidir.³²⁸ Kaldı ki uluslararası hukukun genel esaslarından da yabancıya vatandaş ile tam bir eşitlik sağlanması yönünde bir çıkarım yapılamaz.³²⁹

Doktrinde, HMK m. 334'de öngörülen karşılıklılık koşulunun, Anayasa m. 36 hak arama hürriyeti ve AİHS m. 6 adil yargılanma hakkına aykırılık teşkil ettiği, HMK m. 334/3 hükmünün AİHS m. 6'dan farklı bir hüküm içerdiği, Anayasa m. 90/5 gereğince AİHS m. 6'nın HMK m. 334/3'e göre öncelikli olarak uygulama alanı bulması gerektiği, HMK m. 334'ün vatandaşlar için geçerli olan birinci ve ikinci fıkralarındaki şartların mevcut olması halinde yabancıların da adli yardım taleplerinin kabul edilmesi gerektiği ileri

³²⁴ Doğan/İzmirli/Yılmaz (2023), s. 38-39.

³²⁵ Vural Çelenk, s. 99.

³²⁶ Doğan/İzmirli/Yılmaz (2023), s. 40.

³²⁷ Doğan/İzmirli/Yılmaz (2023), s. 40.

³²⁸ Anayasa Mahkemesinin bir kararında, "Kendi vatandaşına yabancı ülkede aynı hakkı sağlamadan, ülkesinde yabancıya hak tanınması kolaylıkla savunulamaz.... Karşılıklı muamele(mütekabiliyet) esası uluslararası ilişkilerde eşitliği sağlayan bir denge aracıdır." yönünde belirtilmiş olup, devletin vatandaş ile yabancı kişinin aynı statüde kabul edilerek tamamen aynı haklardan faydalanabilmesi kabul görmemiştir. T.C. Anayasa Mahkemesi, E: 1984/14- K: 1985/7, K.T. 13.06.1985, RG: 24.08.1985- Sayı: 18852.

³²⁹ Can (2023), s. 36. ; Erten, s. 5.

sürülmektedir.³³⁰ AİHS tarafından güvence altına alınan hakların devletlerin menfaatini korumak gibi bir hedefi olmadığından, yalnızca diğer ülkelerde kendi vatandaşlarına aynı hakların sağlanmasını teşvik etmek için karşılıklılık prensibine dayanılarak bir hakkın sınırlandırılabilmesi düşüncesi kabul görmemektedir.³³¹ Anayasa m. 90 gereğince, AİHS m. 6'nın HMK m. 334/3'e göre öncelikli olarak uygulama alanı bulacağı ve karşılıklılık şartı ile getirilen sınırlamanın mahkemeye erişim hakkının kısıtlanması nedeniyle AİHS m. 6'ya aykırı olduğu söylenmektedir.³³² Karşılıklılık koşulunun her halükarda adil yargılanma hakkına aykırı olduğunun değerlendirilemeyeceği, AİHM içtihatlarında da belirtildiği üzere bu koşulun adil yargılanma hakkının ihlaline sebep olup olmadığı somut olayın şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiği, yabancılara yapılan tüm farklı muamelelerin adil yargılanma hakkına aykırı olduğu değerlendirilirse Türk vatandaşlarının vatandaşlık statüsünün bir imtiyaz sağlamayacağı ve bu durumun devletle vatandaş arasındaki bağın zedelenmesine sebep olacağı gerekçesiyle³³³ bu görüşe katılmamaktayız. Aksi halde yabancılara konu edinen yabancılar hukuku adlı ayrı bir alanın oluşturulmaması, iç hukukta da uluslararası hukukta da yabancılara özel hukuki düzenlemelerin ve rejimlerin olmaması gerekirdi.³³⁴

AİHM, vatandaşlık statüsüne sahip olmayan yabancıların adli yardımdan yararlanma imkânının mutlak olmadığını kabul etmekle birlikte, davanın konusu ve niteliğini göz önünde bulundurarak adil yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediğine karar vermektedir.³³⁵ Anakomba Yula v. Belçika davasında Belçika'da yerleşim yeri bulunmayan yabancı uyruklu şahsın geçerli bir ikamet izninin olmadığı gerekçesiyle adli yardımdan yararlandırılmamasını AİHS m. 6'nın ihlali olarak değerlendirmiştir. Başvurucunun Belçika'daki ikamet iznini yenileme talebinin bulunduğu, Belçika Hukukuna göre somut olaya konu babalık davasının açılmasında bir yıllık zamanaşımı süresi olduğu, bu sebeple başvurucunun ikamet izni talebinin sonuçlandırılmasını beklemesinin mümkün olmadığı, somut olayın şartları değerlendirildiğinde geçerli bir ikamet izni olmamasının adli yardım

³³⁰ **Atalı, Murat/Ermenek, İbrahim/Erdoğan, Ersin** (2023), Medeni Usul Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 6. Bası, Ankara, Yetkin, s. 686. ; **Direnisa, Efe** (2019), 'Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvurularda Uyguladığı ve Yorumladığı Medeni Usul Hukuku Kuralları', Legal Hukuk Dergisi, C: 17, S: 198, s. 2472. ; Benzer şekilde **Kılınç**, adli yardımın adil yargılanma hakkının mütemmim cüzü olduğunu ve yabancı gerçek kişilerin adli yardımdan yararlanması için karşılıklılık şartının kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir. **Kılınç**, s. 322.

³³¹ **Erdoğan**, s. 158-159.

³³² **Erdoğan**, s. 158-159.

³³³ **Can** (2023), s. 59.

³³⁴ **Can** (2023), s. 50-51.

³³⁵ **Çelik, Özlem**, s.319.; AİHM, Anakomba Yula v. Belçika, par. 34-39.

talebinin reddedilmesini haklı çıkarmadığı şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca adli yardımın ikametgâh izni olan ve olmayan yabancı uyruklular açısından farklı uygulanmasının AİHS m. 14 ayrımcılık yasağına aykırı olduğuna karar verilmiştir.³³⁶

Hukukumuzda YUKK ve New York Sözleşmesi hükümleri çerçevesinde vatansız kişiler bakımından karşılıklılık şartının aranmayacağı kabul edilmiştir.³³⁷ Bu halde adli yardım başvurusunda bulunan vatansız kişiler Türk vatandaşı gibi muamele görecektir ve bu kişilerin adli yardım talepleri yalnızca ödeme gücünden yoksunluk ve talebin açıkça dayanaktan yoksun olmaması koşullarına göre değerlendirilecektir.

YUKK m. 88/1 gereğince, uluslararası koruma statüsünde bulunan yabancılar karşılıklılık şartından muaf tutulmuştur. Uluslararası koruma statüsü sahipleri, diğer yabancıların mütekabiliyet esasının sağlanması halinde yararlanabileceği haklardan, adli yardımın ödeme gücünden yoksunluk ve talebin açıkça dayanaktan yoksun olmaması şartlarının mevcut olduğunun ispat edilmesi halinde, mütekabiliyet koşulu aranmaksızın yararlanabilecektir. Ancak başvuru sahipleri, uluslararası koruma başvurusu reddedilenler, uluslararası koruma statüsü sahiplerine ve geçici koruma altındakilere tanınan hak ve imkanlar Türk vatandaşlarına sağlanan hak ve imkanlardan fazla olamaz.

Uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler için tanınan muafiyetin geçici koruma altındaki kişiler için de geçerli olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Ancak bu konuda ne YUKK’de ne de Geçici Koruma Yönetmeliği’nde açık bir hüküm bulunmamaktadır. YUKK m. 88/1’de “*Uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler, karşılıklılık şartından muafıdır.*” düzenlemesine göre karşılıklılık şartından muafiyet için uluslararası koruma statüsüne sahip olunması gerektiği gayet açıktır. Geçici koruma statüsündeki kişilerin uluslararası koruma kapsamında olduğu ancak Geçici Koruma Yönetmeliği m. 7/1 uyarınca doğrudan uluslararası koruma statüsü kazanmış sayılmayacakları düzenlemesi karşısında, YUKK m. 88/1’deki muafiyetin geçici koruma altındaki yabancıları da kapsadığının kabul edilmesine imkân yoktur.³³⁸

³³⁶ AİHM, Anakomba Yula v. Belçika, par. 23.; Çelik, Özlem, s.319-320. ; European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe (2018), Handbook on European non-discrimination law, Lüksemburg, s. 206 vd. <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-handbook-non-discrimination-law-2018_en.pdf > s. e. t. 21.09.2024.

³³⁷ Çalışmamızın “2.5.2.1954 Tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (New York Sözleşmesi)” başlığında bu konuda gerekli açıklamalar yapılmıştır.

³³⁸ Baran Çelik, s. 84.

Uluslararası koruma başvuru sahiplerinin adli yardımdan yararlanırken karşılıklılık ilkesine tabi olup olmayacağı hususu da bir diğer tartışma konusudur. Başvuru sahipleri, YUKK m. 81 ve HMK m. 334 kapsamında adli yardımdan faydalanabilmektedir.³³⁹ Ancak YUKK m. 88/1’de “uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler” ibaresiyle açık ve net bir sınırlama yapıldığından bu ibarenin genişletilmesinin mümkün olmadığı, statü sahibi kişilerin tabi tutulduğu hukuki duruma uluslararası koruma başvuru sahiplerinin de tabi tutulmasını gerektirir herhangi bir yasal düzenleme bulunmadığı, aksi halde uluslararası koruma başvuru sahipleri ile bu statüyü haiz kişiler arasında bir fark olmadığı şeklinde bir düşünceye mahal verilebileceği gerekçeleriyle henüz uluslararası koruma statüsünü kazanmamış, koruma talebi başvuru aşamasında olan başvuru sahipleri açısından ise karşılıklılık şartından muafiyet söz konusu olmayacaktır.³⁴⁰ Buna göre, başvuru sahiplerinin adli yardım talebinde bulunmaları halinde adli yardımdan faydalanılması için kanunda öngörülen diğer şartlarla birlikte karşılıklılık koşulunu da sağlayıp sağlamadıkları değerlendirilir. Ancak uluslararası koruma başvurularının değerlendirme süresinin uzun olması³⁴¹ da dikkate alındığında karşılıklılık şartı aranmadan adli yardım sağlanabileceği de söylenebilir. Türkiye’nin hem AIHS’ye hem de Cenevre Sözleşmesi’ne taraf olmasından kaynaklanan bir yükümlülük olarak, başvuru sahiplerinin adli yardımdan faydalanmasında karşılıklılık koşulunun aranmaması gerektiği kabul edilebilir.³⁴²

3.4. Yabancıların Temel Hak ve Özgürlüklerinin Sınırlandırılması Yönünden Karşılıklılık İlkesi

Anayasa m. 12’deki mevcut düzenleme ile vatandaş ve yabancı ayrımı olmaksızın herkesin temel hak ve hürriyetleri güvence altına alınmıştır. Bu hak ve hürriyetler ancak Anayasa’da öngörülen şartlara uygun olarak sınırlanabilir.³⁴³ “*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*” (Anayasa m. 13) Ancak yabancıların temel hak ve hürriyetlerinin milletlerarası

³³⁹ Vural Çelenk, s. 98-99.

³⁴⁰ Ekşi, s. 64. ; Vural Çelenk, s. 97.

³⁴¹ Uluslararası koruma başvuru sürecine ilişkin zorunlu adımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Asar, s. 255 vd.

³⁴² Vural Çelenk, s. 99.

³⁴³ Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, s. 135 vd.; Gözler, s. 124 vd.

hukuka uygun olarak ve kanunla sınırlandırılabilceğı kabul edilmiştir. (Anayasa m. 16) Adil yargılanma hakkı çerçevesinde adli yardımın da temel bir hak olduğı çalışmamızın önceki kısımlarında ifade edilmiştir. Bu sebeple adli yardımdan yararlanılmasına getirilecek sınırlamaların da Anayasada yer verilen şartlara uygun şekilde, kanuni bir düzenleme altında ve milletlerarası hukuk kurallarına aykırı olmayacak biçimde yapılması gerekir.³⁴⁴ Bu husus eşitlik esası ile birlikte değerlendirildiğinde, ancak milletlerarası hukuka uygun şekilde ve kanunla yapılan bir sınırlamanın olmadığı hallerde yabancılar vatandaşlarla eşit temel hak ve hürriyetlere sahip olacaktır.

Hukukumuzda yabancıların adli yardımdan yararlanması için getirilen karşılıklılık koşulunu temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması hususunda ele almak gerekir. Anayasal çerçevede değerlendirildiğinde karşılıklılık esasının kanunla getirilen bir sınırlama olduğu açıktır. Anayasa m. 16 gereğince, yabancıların temel hak ve hürriyetlerinin milletlerarası hukuka uygun olduğu müddetçe karşılıklılık şartına tabi tutulması mümkündür.³⁴⁵ Ancak bu koşulun milletlerarası hukuka uygunluğu tartışılabilir. Bu konuya güncel bir Anayasa Mahkemesi kararıyla değinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Ülkemizde yakın bir tarihte, yabancıların adli yardımdan yararlanması talebinin reddedilmesi sebebiyle eşitlik ilkesi, adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim hakkı, gerekçeli karar hakkı ile maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkının ihlal edildiğı iddiasıyla Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapılmıştır. Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem başvurusunda, şartlı mülteci olarak uluslararası koruma statüsü kazanmış Afganistan İslam Cumhuriyeti vatandaşı başvuruçuların adli yardım taleplerinin, Afganistan ve Türkiye arasında adli yardım anlaşması olmaması nedeniyle karşılıklılık şartının oluşmadığı gerekçesiyle reddedilmesi üzerine başvuruçular, adli yardım talebinin reddi kararına ilişkin bireysel başvuruda bulunmuşlardır.³⁴⁶ Anayasa Mahkemesi, ulusal ve uluslararası mevzuat ile birlikte karşılaştırmalı hukukta da yabancıların adli yardımdan faydalanması için öngörülen karşılıklılık şartını hem adil yargılanma hakkı, eşitlik ilkesi, ayrımcılık yasağı çerçevesinde hem de yabancıların temel hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması çerçevesinde incelemiştir. Anayasa m. 36'da hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkının vatandaş-yabancı ayırt edilmeksizin herkese

³⁴⁴ Temel hak ve hürriyetlerin yabancılar bakımından sınırlandırılmasına ilişkin detaylı bilgi için bkz. **Can** (2023), s. 66 vd.

³⁴⁵ **Can** (2023), s. 72.

³⁴⁶ T.C. Anayasa Mahkemesi, Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, par. 14-19.

tanınmış olması ve yabancıların temel hak ve hürriyetlerinin yalnızca Anayasa m. 16 uyarınca milletlerarası hukuka uygun ve kanunla sınırlanabileceği dikkate alınarak karşılıklılık şartının adil yargılanma hakkını sınırlayan bir unsur olup olmadığı değerlendirilmiştir. Kişilerin ödeme gücünden yoksun olmasına rağmen adli yardım taleplerinin reddedilmesi ve yargılama giderleri ve harçları ödemek zorunda bırakılmaları, adil yargılanma hakkının hak arama hürriyeti ve mahkemeye erişim unsuru ekseninde incelenmiştir.³⁴⁷ Kişinin mahkemeye başvurmasına engel oluşturan ya da mahkeme kararını önemli derecede etkisiz hale getiren sınırlamaların mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiği kabul görmektedir.³⁴⁸ Bu değerlendirmeler ışığında, başvuruçuların adli yardım talebinin reddedilmesi neticesinde yargılama harç ve giderlerini ödemek zorunda bırakılması, mahkemeye erişim hakkına müdahale olarak değerlendirilmiştir. Yabancıların temel hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması bağlamında ise, mütekabiliyet şartının milletlerarası hukuka uygun ve kanuni olup olmadığı hususuna dikkat çekilmiştir. Mahkemenin karşılıklılık ilişkisinin yokluğu nedeniyle ret kararı vermesi her ne kadar kanun lafzında yer alan karşılıklılık ibaresine dayanmaktaysa da kanunilik ilkesi yalnızca şekli anlamda bir yasaya dayanılmasını ifade etmemektedir. Aynı zamanda kanun hem lafzen hem de anlam itibarıyla bireylerin davranışlarının sonucunu öngörebileceği kadar hukuki belirlilik taşımalıdır. Bununla birlikte kanun hükmünün temel hak ve özgürlüklere yapılacak müdahale ile hukukun üstünlüğü ilkesini zedelememesi ve anayasal ilkelerle çatışmaması gerekir. Aksi halde kanunun belirsizliğinden kaynaklanan keyfi uygulamaların hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmaması ve temel hak ve hürriyetlerin ihlaline yol açması kaçınılmazdır. Bu sebeple Anayasa Mahkemesi, yabancıların adli yardımdan faydalanması için öngörülen karşılıklılık şartının hukukun üstünlüğü ilkesine aykırı uygulamalara yol açıp açmayacağını öncelikle değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir.

“Zira müdahaleye dayanak oluşturan 6100 sayılı Kanun'un 334. maddesinin (3) numaralı fıkrasındaki mütekabiliyet şartı kişilerin özel durumlarını (statü, ödeme gücü vs.) dikkate almadan kategorik bir yaklaşımla yabancıların adli yardımdan yararlanmalarına sınırlama getirmektedir. Söz konusu yaklaşımın sosyal ve ekonomik durumları itibarıyla ödeme gücü bulunmadığı açıkça anlaşılan yabancı kişilerin sırf karşılıklılık şartı yerine getirilmediği gerekçesiyle dava açma hakkından yoksun bırakılmaları sonucunu

³⁴⁷ T.C. Anayasa Mahkemesi, Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, par. 60-62.

³⁴⁸ T.C. Anayasa Mahkemesi, Özkan Şen Başvurusu, Başvuru No: 2012/791, K.T. 7.11.2013, RG: 5.12.2013-Sayı: 28842, par. 52.

doğuracaktır. Bu ise mahkemeye erişim hakkı bağlamında ciddi sorunlara yol açabilecektir.'³⁴⁹

‘‘Mütekabiliyet şartının kategorik olarak uygulanması zorunluluğu getirilmek suretiyle hâkime, dava açmak isteyen yabancıların her somut olay özelinde ekonomik ve sosyal durumlarını dikkate alarak gerçekten ödeme gücünden yoksun olup olmadığını değerlendirmesi konusunda herhangi bir takdir yetkisi tanınmamıştır. Bu durum herhangi bir geliri bulunmayan başvuruçuların ülke şartlarına göre oldukça yüksek olan mahkeme harç ve masraflarını ödemek zorunda bırakılmalarına, ayrıca devam eden yargılamada gider avansını aşan miktarlardaki masrafları ödeme zorluğuyla karşı karşıya kalmalarına yol açarak tazminat taleplerini yargı mercileri önünde dava konusu yapma ya da devam eden davayı sürdürme imkânlarının ortadan kaldırılması veya bunun ciddi ölçüde zorlaştırılması sonucunu doğurmuştur. Bu itibarla somut davada müdahaleye esas teşkil eden kanunun lafzında geçen mütekabiliyet şartının mutlak kural olarak uygulanması dava açan yabancıların durumlarının değerlendirilmesine fırsat vermeden adli yardımdan yararlandırılmalarını engellemesi kanunun bizatihi kendisinden kaynaklanan ve anayasal güvencelerle çatışan bir uygulamaya neden olmaktadır.'³⁵⁰

Tüm bu hususlarla birlikte, YUKK çerçevesinde karşılıklılık şartından muaf tutulan uluslararası koruma statüsüne sahip başvuruçular bakımından karşılıklılık şartının aranmasının yasaya aykırı olduğu açıktır. Mahkeme, başvuruçuların mahkemeye erişim hakkına yönelik müdahalenin milletlerarası hukuka uygunluk ve kanunilik ölçütleri yönünden yapılan değerlendirme sonucunda ihlale yol açtığı kanaatine ulaşmıştır. Ayrıca, Anayasa'ya aykırı olan kanun hükmünün iptali için Anayasa m. 152 uyarınca Anayasa Mahkemesine başvurulmasının ihlalin sonuçlarının giderilmesi için doğru bir yöntem olacağı kararda belirtilmiştir. Nitekim, karşılıklılık şartının hak arama hürriyeti, mahkemeye erişim hakkı ve adil yargılanma hakkı gibi temel Anayasal güvencelerle çatıştığı gerekçesiyle HMK m. 334/3 hükmünün iptali talebiyle Anayasa Mahkemesine başvurulması, bu şartın oluşturacağı yeni ihlallerin önüne geçmek bakımından önemlidir.³⁵¹

³⁴⁹ T.C. Anayasa Mahkemesi, Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, par. 75.

³⁵⁰ T.C. Anayasa Mahkemesi, Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, par. 78-79.

³⁵¹ T.C. Anayasa Mahkemesi, Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, par. 86.

4. Yabancıların Teminat Yükümlülüğünden Muafiyeti

Hukukumuzda eşitlik prensibi ve hukuk devleti ilkesi gereğince yargı mercilerine başvurma ve davada taraf olma bakımından yabancılar ve vatandaşlar arasında herhangi bir ayrım gözetilmemiştir. Ancak dava veya takip sürecinde karşı tarafın uğraması muhtemel olan zararların tazmin edilebilmesini güvence altına almak için yabancılar yönünden teminat gösterme yükümlülüğü (*cautio judicatum solvi*) getirilmiştir.³⁵² Teminat yükümlülüğü usul hukukuna dâhil olduğundan, yabancılık unsuru içeren ihtilaflarda lex fori uygulanarak Türk hukukunun usul hükümlerine göre teminat yükümlülüğü değerlendirilmelidir.

MÖHUK m. 48/2'ye göre ‘‘Türk mahkemelerinde dava açan, davaya katılan veya icra takibinde bulunan yabancı gerçek ve tüzel kişiler, yargılama ve takip giderleriyle karşı tarafın zarar ve ziyanını karşılamak üzere mahkemenin belirleyeceği teminatı göstermek zorundadır.’’ hükmü ile yabancıların yargı mercilerine başvurusu esnasında uygulanacak bir şarta yer verilmiştir.³⁵³ Ancak bu kişilerin karşılıklılık esasına göre mahkeme tarafından teminattan muaf tutulacağı maddenin ikinci fıkrasında düzenlenmiştir. Daha önce bahsi geçen karşılıklılık esası, teminattan muafiyet hususunda da istisnai bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Adli yardım konusunda açıklandığı gibi teminat bakımından da kanuni, fiili veya milletlerarası antlaşmalara dayalı olarak karşılıklılık esasının gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilir.

Bir kişinin hem Türk vatandaşı hem yabancı devlet vatandaşı olması halinde MÖHUK m. 4 açık hükmü gereğince, bu kişiler Türk vatandaşlığı sebebiyle MÖHUK m. 48'e göre teminat mükellefi olmayacaktır. Sahip oldukları bir veya birden fazla vatandaşlık arasında Türk vatandaşlığı yoksa veya hiç vatandaşlığı bulunmadığından vatansız kategorisinde ise bu kişiler yabancı statüsünde olduklarından milletlerarası usul hukukuna göre teminat yükümlülüğü altındadır.³⁵⁴

Hukukumuzda hem gerçek hem tüzel kişi yabancılar teminat şartına tabi tutulmuştur. Tüzel kişilerin yabancılığı esas idare merkezi kriteri dikkate alınarak tespit edileceğinden ve

³⁵² **Berki**, s. 190.

³⁵³ HMK'de de aynı mahiyette düzenlenen teminatın dava şartı olduğu kabul edilmektedir. Teminata ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Acun Mekengeç, Merve** (2017), ‘Türk Hukuku’nda Teminat Gösterme Yükümlülüğü’, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C: 37, S: 2, s. 17 vd.

³⁵⁴ Yabancıların teminat yükümlülüğüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Çalışkan**, s. 60. ; **Acun Mekengeç**, s. 15 vd.; **Tütüncübaşı, Uğur** (2010-Basım Yılı:2012), ‘Milletlerarası Usul Hukukunda Teminat Gösterme Yükümlülüğü’, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 12, S: 2, s. 200 vd.

statülerindeki idare merkezi Türkiye’de olmayan tüzel kişiler yabancı tüzel kişi olacağından, bu tüzel kişilerin teminat yatırma yükümlülüğü vardır.³⁵⁵ Bununla birlikte, ülkemizin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla kurulan uluslararası kuruluşlar da yabancı tüzel kişi olduğundan, bu kuruluşlara özel bir düzenleme ile muafiyet tanınmamış olması halinde, teminat yatırma zorunluluğu içindedirler.³⁵⁶

Teminattan muafiyet öngören uluslararası sözleşmelerden 1 Mart 1954 tarihli Hukuk Usulüne Dair La Haye Sözleşmesi ve 25 Ekim 1980 tarihli Adalet Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme³⁵⁷ önem arz etmektedir. Hukuk Usulüne Dair La Haye Sözleşmesi m. 17 gereğince, Sözleşme’ye taraf bir devlette ikamet eden akit devlet vatandaşının, diğer akit devletlerin mahkemeleri huzurunda davacı ya da müdahil olması durumunda, yabancı olmaları veya o memlekette ikametgâh veya meskenleri bulunmaması nedeniyle, herhangi bir teminat istenemeyeceği kabul edilmiştir. La Haye Sözleşmesi’nde teminattan muafiyeti düzenleyen maddede gerçek ve tüzel kişiler bakımından bir ayrım yapılmamıştır. Ancak Yargıtay 12. Hukuk Dairesi’nin 02.07.2013 tarihli ve 11.02.2016 tarihli kararlarında, yalnızca gerçek kişilerin La Haye Sözleşmesi m. 17’de öngörülen muafiyetten yararlanabileceği, bu hükmün tüzel kişiler bakımından geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yargıtay, 25.10.1980 tarihinde imzaya açılan ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından 07.07.2004 tarihinde imzalanan "Adalet Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme m. 14/1 hükmüne, *“Bir akit devlette mutat meskeni olup, diğer bir akit devletin mahkemelerinde açılmış davalarda, davacı veya müdahil olarak bulunan kişilerden (tüzel kişiler de dâhil), sırf yabancı uyruklu olmaları veya davaların açıldığı devlette ikamet etmemeleri ya da mutat meskenlerinin olmamaları sebebiyle her ne isim altında olursa olsun herhangi bir teminat, kefalet yada depozito istenemez.”* değişikliği yapıldığını, tüzel kişilerin bu değişiklikle teminattan muafiyete dahil edildiğini, bu eklemenin sonradan yapıldığı gerekçesiyle 1954 tarihli La Haye Sözleşmesi m. 17’nin tüzel kişileri kapsamadığını ifade etmiştir.³⁵⁸ Ancak Yargıtay 14.12.2017 tarihli kararında aksi yönde

³⁵⁵ Aygöl, s. 143 vd.

³⁵⁶ Acun Mekengeç, s. 16 vd.

³⁵⁷ Adalet Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı hazırlanmış ise de kanun tasarılarının yenilenmesine karar verilerek tasarı hükümsüz sayılmıştır. Türkiye, Sözleşme’ye henüz taraf değildir. Kanun tasarısının hükümsüz sayılmasına ilişkin Komisyon Raporu için bkz. <<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c003/tbmm24003011ss0025.pdf>> s. e. t. 22.09.2024. ; Sözleşme’nin İngilizce metni için bkz. <https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafliisoz/lahey/lahey29_ing.pdf> s. e. t. 22.09.2024.

³⁵⁸ T.C. Yargıtay 12. HD., E: 2013/17436- K: 2013/24686, K.T. 02.07.2013. ; T.C. Yargıtay 12. HD. E: 2015/26555- K: 2016/3489, K.T. 11.02.2016.

görüş belirterek, ‘‘Sözleşmenin ilk halinin tüzel kişileri kapsamadığına ilişkin Dairemizce kararlar verilmiş ise de, anılan kararlar maddi hataya müstenit olup, yabancılık muafiyetine ilişkin 1954 tarihli sözleşmenin 17. maddesinin uygulanmasında gerçek ya da tüzel kişi ayrımı bulunmamaktadır.’’ yönünde hüküm kurmuştur.³⁵⁹ Burada değerlendirilmesi gereken husus, 1954 tarihli La Haye Sözleşmesi’nin Türkçe çevirisindeki ‘‘vatandaşlık’’ tabiri ile ifade edilenin ne olduğudur. Çalışmamızın ‘‘İkinci Bölüm, Birinci Kısım, 1.1. Yabancı Kavramı’’ başlığında tabiiyet kavramı açıklanırken vatandaşlık kavramının tüzel kişileri kapsayıcı olup olmadığı hususunda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalarla birlikte, La Haye Sözleşmesi’nin İngilizce metnindeki³⁶⁰ ‘‘nationality’’ kavramının, Sözleşme’nin Türkçe tercümesinde kullanılan ‘‘vatandaşlık’’ tabirinin karşılığı olup olmadığını değerlendirmek gerekir. Esen, ‘‘nationality’’ tabirinin ‘‘tabiiyet, uyrukluk’’ kavramlarıyla da tercüme edildiğini³⁶¹ ve tüzel kişilerin veya gemilerin yahut hava araçlarının bir devlete bağlılığının da ‘‘nationality’’ tabiriyle ifade edildiğini, ayrıca bu tabirin uluslararası sözleşmelerde de tüzel kişi ve şeyleri kapsayıcı surette kullanıldığını ifade etmiştir.³⁶² Tüm bu açıklamalar ışığında, ‘‘nationality’’ tabirinin yalnızca gerçek kişileri ifade eden sınırlı bir anlamda kullanılmadığı ve tüzel kişileri de kapsadığı yönünde bir değerlendirme yapılmıştır.³⁶³ Hem lafzen hem de teminattan muafiyet tanınmasıyla yargıya erişim hakkı lehine yorum yapılarak, Sözleşme’nin özüne ve amacı itibarıyla, La Haye m. 17’nin tüzel kişileri de kapsadığı kabul edilmektedir.³⁶⁴ Yargıtay da önceki tarihli kararlarının maddi hataya müstenit olduğunu ifade ettiği 2017 tarihli kararında, Sözleşme m. 17’nin tüzel kişileri kapsadığı yönünde görüş belirterek Sözleşme’nin lafzına ve amacına uygun bir değerlendirme yapmıştır.

MÖHUK m. 48/2 gereğince; dava açan, davaya katılan veya icra takibi yapan yabancı gerçek ve tüzel kişiler, karşılıklılık ilkesinin sağlanması halinde mahkeme tarafından teminattan muaf tutulmaktadır. Pek tabi öncelikle yabancı kişinin teminattan muafiyet için karşılıklılık esasına tabi olup olmadığının mahkemece değerlendirilmesi gerekir. Yabancı gerçek kişinin yabancılar hukukuna göre sahip olduğu statünün karşılıklılık ilkesine tabi olup olmadığı hususu tespit edilmelidir. Yukarıda açıklandığı gibi YUKK

³⁵⁹ T.C. Yargıtay 12. HD., E: 2017/8463- K: 2017/15601, K.T. 14.12.2017.

³⁶⁰ 1 Mart 1954 tarihli Hukuk Usulüne Dair La Haye Sözleşmesi İngilizce metni için bkz. <<https://assets.hcch.net/docs/30f6092f-2a79-45f6-85a9-4f13c7c783c2.pdf>> s. e. t. 22.09.2024.

³⁶¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Tercüme Dairesi Başkanlığı Genel Hukuk Terminolojisi için bkz. <<https://www.mfa.gov.tr/data/Terminoloji/hukuk-terminoloji-110615.pdf>> s. e. t. 22.09.2024.

³⁶² Esen, s. 10.

³⁶³ Esen, s. 8-12.

³⁶⁴ Yabancı literatürdeki görüşler için bkz. Esen, s. 13 vd.

çerçevesinde uluslararası koruma statüsü sahibi olanlar ve vatansızlar karşılıklılık koşulundan muaf sayılır. Dolayısıyla teminat bakımından değerlendirme yapan mahkeme, uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ve vatansızların, karşılıklılık şartının sağlanıp sağlamadığını incelemeyecektir. Ancak karşılıklılık şartından muaf tutulmaları bu kişilere doğrudan teminatsız dava açma hakkı tanımamalıdır.

Ülkemizde mutad meskeni bulunan mülteci statüsü tanınmış yabancıların, Cenevre Sözleşmesi m. 16 uyarınca teminat yatırma yükümlülüğü bakımından Türk vatandaşları ile eşit muameleye tabi tutulacağı kabul edilmiştir. Bu çerçevede HMK m. 84 dikkate alındığında mutad meskeni Türkiye’de bulunan mültecinin dava açarken veya takip başlatırken teminat yatırma yükümlülüğü bulunmamaktadır. Diğer bir durum olarak, mutad meskeni Cenevre Sözleşmesi’ne taraf bir devlette bulunan mülteci statüsündeki kişi, Türkiye’de dava açarken ya da takip başlatırken, mutad meskeninin bulunduğu ülke vatandaşıyla aynı muameleyi görecektir. Bu halde MÖHUK m. 48’in devreye girmesiyle, mültecinin mutad meskeninin bulunduğu Sözleşme’ye taraf devlet ile Türkiye arasında karşılıklılık anlaşması mevcut ise bu mültecinin teminat yükümlülüğü bulunmayacak iken; aksi halde teminat göstermek yükümlülüğü ortaya çıkacaktır.³⁶⁵

Vatansızların teminattan muafiyeti ve karşılıklılık ilkesinin bu kişiler bakımından nasıl değerlendirileceği ve nasıl uygulanacağı hususu önemlidir. Doktrinde, hiçbir devletle vatandaşlık bağı bulunmayan vatansızlara karşılıklılık ilkesinin yerine getirilmesi halinde teminat şartından muafiyet tanınması istisnasının uygulanamayacağı, bunun aksinin hukuk devleti ilkesi ve eşitlik esası ile çelişeceği, bu sebeple vatansızların teminat şartından muaf tutulması gerektiği kabul edilmektedir.³⁶⁶ Çalışmamızın “İkinci Bölüm, Birinci Kısım, 2.5.2. 1954 Tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (New York Sözleşmesi)” başlığı altında Sözleşme m. 7 ile m. 16/2 arasındaki adli yardım ve karşılıklılık ilkesinden muafiyet hususundaki çelişkiye ilişkin açıklamalar burada da geçerlilik göstermektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda vatansızların daimî ikametgâhının bulunduğu Sözleşmecî devlette teminat yükümlülüğünden muaf tutulması hususunda karşılıklılık şartının gözetilmeyeceği ve vatansız kişilerin bu devletlerde teminat akçesinden muafiyet hususunda vatandaşla aynı muameleden faydalanacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

³⁶⁵ Aygül/Altıntaş, s. 717-718.

³⁶⁶ Doğan, Vahit/ Ayhan İzmirli, Lale/ Yılmaz, Alper Çağrı (2024), Milletlerarası Özel Hukuk, Güncellenmiş 10. Baskı, Ankara, Savaş, s. 83-84.

Geçici Koruma Yönetmeliği m. 7/1 ve YUKK m. 88/1 birlikte değerlendirildiğinde, geçici koruma sahiplerinin uluslararası koruma statüsü sahibi olmadığı ve karşılıklılık şartından muaf tutulması kabul edilemeyeceğinden, bu kişilerin teminat ödeme yükümlülüğünden muafiyeti ancak karşılıklılık ilkesinin sağlanması halinde söz konusu olacaktır.³⁶⁷ Bir diğer ifadeyle, karşılıklılık şartını sağlayamayan geçici koruma sahibinin mahkemece belirlenen teminatı yatırmaması gerekmektedir. Karşılıklılık esası bakımından adli yardım kapsamında değerlendirmeler yapılmış olduğundan bu hususlara yeniden değinilmeyecektir.

Koruma türü ve statüsü dikkate alınarak yabancıya karşılıklılık şartından muafiyet sağlansa dahi YUKK m. 88/2 çerçevesinde yabancılara tanınan hak ve imkânların Türk vatandaşlarına sağlanan hak ve imkânlardan fazla olacak şekilde yorumlanamayacağı akıldan çıkartılmamalıdır. Bu madde ile yabancılara tanınacak hak ve imkânların asgari ölçüsü belirlenmiştir. Buna göre karşılıklılık şartından muafiyet, bu yabancılara hiçbir koşul ve şarta bağlanmaksızın teminat yatırmama hakkı tanımamaktadır. Her ne kadar karşılıklılık şartı gözetilmeyecek olsa da Türk vatandaşlarının teminat yükümlülüğüne ilişkin HMK m. 84 hükümleri saklıdır. Nitekim karşılıklılık şartından muaf tutulan yabancının teminat yükümlülüğü, Türk vatandaşlarına yapılan muamele gibi, mutad meskenlerinin Türkiye’de olup olmasına göre değerlendirilebilir.³⁶⁸

Teminat yatırma yükümlülüğü ile adli yardım, adli yardımın kapsamı noktasında kesişmektedir. HMK m. 334 vd. hükümleri uyarınca adli yardım talebinde bulunmuş ve talepleri mahkeme tarafından kabul edilmiş olan yabancı gerçek kişilere, HMK m. 335/1 (b) bendi uyarınca MÖHUK m. 48’deki teminat şartından da muafiyet sağlanır. Dolayısıyla adli yardım talebi kabul edilen yabancı gerçek kişiler teminat ödeme yükümlülüğünden muaf olacağından, bu kişilerin teminat ödeyip ödemeyeceği MÖHUK m. 48’e göre değerlendirilmez. Ancak MÖHUK m. 48’de yabancı tüzel kişiler bakımından da teminat ödeme yükümlülüğü getirilmiş olup, adli yardım kural olarak yalnızca gerçek kişilere sağlanabilir. Bu bağlamda yabancı tüzel kişilerin adli yardımdan faydalanarak teminat ödeme yükümlülüğünden muaf tutulması mümkün görünmemektedir. Yabancı tüzel kişiler, yalnızca bağlı oldukları ülkede Türk vatandaşlarına ve tüzel kişilerine adli yardım sağlanarak

³⁶⁷ YUKK m. 88/1’e göre karşılıklılık şartından muafiyetin geçici koruma sahiplerini kapsamadığı yönünde bkz. **Baran Çelik**, s. 84.; Geçici koruma altında olanların uluslararası koruma altında olduğu gerekçesiyle karşılıklılık şartından muaf sayılması ve teminat yatırması gerekli hallerde teminattan muaf tutulması gerektiği yönündeki görüş için bkz. **Acun Mekengeç**, s. 22.

³⁶⁸ **Acun Mekengeç**, s. 27.

mütekabiliyet esasının bulunması halinde, Türk mahkemelerinde teminat ödeme yükümlülüğünden kurtulur.

Yabancılar bakımından bir diğer önemli konu ise diplomatik muafiyetli yabancılar, yabancı askeri personel, uluslararası örgütlerin çalışanları, konsoloslar gibi özel statülü yabancıların milletlerarası usul hukuku çerçevesinde teminat mükellefi olup olmadığıdır. Diplomatik ajanlar, 18 Nisan 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesi³⁶⁹ m. 31’de yer verilen istisnai haller dışındaki hukuki meselelerde kabul eden devlette yargı bağımsızlığına sahiptir. Yargı bağımsızlığı sebebiyle diplomatik ajanların teminat yükümlülüğü bulunmamaktadır.³⁷⁰

24 Nisan 1963 Tarihinde Viyana’da İmzalanan Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi’nin³⁷¹ m. 43/1 hükmü uyarınca, maddenin ikinci fıkrasındaki istisnai haller hariç tutulmak kaydıyla, “*Konsolosluk memurları ve Konsolosluk hizmetlileri, resmî görevlerinin yerine getirilmesi sırasında işledikleri fiillerden dolayı kabul eden Devletin adli ve idarî makamlarının yargısına tabi değildirler.*” Madde lafzından da anlaşılacağı üzere, konsoloslar, konsolosluk memurları ve hizmetlileri, yalnızca konsolosluk işlemlerinden kaynaklı fiillerden dolayı yargı muafiyetine sahiptir. Bunun dışındaki fiillerde yargı muafiyetine sahip olmadıklarından, MÖHUK m. 48 gereğince teminat yükümlülüğü altındadırlar.

5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu(TVK)³⁷²nda mavi kart sahipleri olarak kabul edilen çıkma izni almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybeden kişiler de yabancı statüsünde olmakla birlikte, bu kişiler imtiyazlı statüdeki yabancılardır.³⁷³ TVK m. 28/1 gereğince, doğumla Türk vatandaşı olup da çıkma izni alarak Türk vatandaşlığını kaybedenler ile bunların üçüncü dereceye kadar altsoylarının, milli güvenliğe ve kamu düzenine ilişkin hükümler saklı tutulmak kaydıyla, bu maddede belirtilen istisnai haller haricinde, Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynı şekilde faydalanmaya devam edeceği kabul edilmiştir.

³⁶⁹ 18 Nisan 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesi metni için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc068/kanuntbmmc068/kanuntbmmc06803042.pdf > s. e. t. 01.06.2024.

³⁷⁰ Çalışkan, s. 61.

³⁷¹ 24 Nisan 1963 Tarihinde Viyana’da İmzalanan Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi metni için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc058/kanuntbmmc058/kanuntbmmc05801901.pdf > s. e. t. 01.06.2024.

³⁷² RG: 12.6.2009- Sayı: 27256.

³⁷³ Çalışkan, s. 64.

Bu çerçevede mavi kartlıların milletlerarası usul hukuku kapsamında teminat yükümlülüğü bulunmamakta, HMK kapsamında Türk vatandaşlarının teminat yatırması gereken hallere göre değerlendirilmesi gerekmektedir.³⁷⁴

5. Anayasal Güvencelerin Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanma Hakkına Yansıması

Çalışmamızın başlarında da ifade edildiği üzere adli yardım, ekonomik bakımdan yetersiz durumda olan kişilerin adalete erişiminde maddi engellerin ortadan kaldırılması ve bu kişilerin maddi anlamda yeterli kişilerle eşit duruma getirilmesinde temel tedbirlerden birisidir. Adalete erişim hakkının hem Anayasa hem uluslararası sözleşmelerde herkese tanınan bir hak olması sebebiyle yabancıların da bu haktan yararlanması oldukça doğaldır. Eşitlik ilkesi gereğince de adalete erişim, hak arama hürriyeti, adil yargılanma hakkı kavramlarının herkes için eşit şekilde uygulanması gerekir. Böylece hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkının kullanılması yönünden de bireyler arasındaki eşitsizlik giderilecek ve herkese eşit bir şekilde adalete erişim imkânı tanınmış olacaktır.³⁷⁵ Herkese bu hakların eşit şekilde sağlanması için gerekli tedbirler alınmalı ve imkânlar sağlanmalıdır. Mahkemeye başvurmak için ekonomik anlamda yetersiz olan yabancıların da bu tedbirler ve imkânlar kapsamına dâhil edilmesi hukuk devleti olmanın ve kanun önünde eşitlik esasının gereğidir.

Anayasa ve taraf olduğumuz uluslararası sözleşmeler gereğince herkesin kanun önünde eşitliği esası hukukumuzda kabul görmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere maddi anlamda hukuki eşitlik ve şekli anlamda hukuki eşitlik kavramları doktrinde ortaya konulmaktadır.³⁷⁶ Bu bağlamda herkesin kanun önünde eşitliği ile ifade edilmek istenenin ne olduğu önemlidir. Kanun önünde eşitlik esasını yabancıların vatandaşlarla tamamen aynı kural ve imkânlara tabi olması şeklinde anlamamak gerekir. Şekli anlamda hukuki eşitlikte, yabancıların yabancı olduğu gözetilmeksizin vatandaşlarla her anlamda eşitliği kabul edilmiş olur. Bu durumda kişinin vatandaş veya yabancı olduğu fark etmeksizin tamamen aynı hukuk kurallarına tabi olması ve aynı hukuki imkânlara sahip olması gerekir. Oysa maddi anlamda hukuki eşitlik, yabancı ve vatandaş arasındaki statü farkının gözetilmesini

³⁷⁴ Acun Mekengeç, s. 23-24. ; Tütüncübaşı, s. 216.

³⁷⁵ Kılınç, s. 140.

³⁷⁶ Özbudun, s. 156-157. ; Gözler, s. 99. ; Çalışmamızın “Birinci Bölüm, Birinci Kısım, 1.3.3. Kanun Önünde Eşitlik İlkesi” başlığı altında bu konuya ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

gerektirmektedir. Böylece aynı statüde olmayan kişilerin aynı hukuki imkânlarla ve kurallara tabi olmamasının eşitlik ilkesinin ihlaline sebep olmayacağı sonucuna varılacaktır. Vatandaşlık statüsüne sahip olmayan bireylere yani yabancılara, vatandaştan farklı veya daha kısıtlı imkânlar sağlanması eşitlik ilkesini zedelemeyecektir.³⁷⁷ Aksi halde vatandaşın vatandaş olmasının bir ayrıcalık sağlamayacağı, bu durumda yabancı ile aynı durumda olmayan, o ülkeye vatandaşlık bağıyla bağlı olan kişi yönünden maddi anlamda eşitlik ilkesine halel gelmiş olacaktır.³⁷⁸

Modern hukuk sistemlerinde, eşitlik ilkesi ve adil yargılanma hakkı gereğince adalete erişimde taraflar arasındaki dengeyi bozan veya bozma ihtimali olan farklılıkların ortadan kaldırılması, böylece taraflar arasındaki eşitliğin ve adil şekilde yargılamanın sağlanabilmesi amaçlanmaktadır. Bireyler arasında adalete erişime engel oluşturabilecek hususların başında ise ekonomik etmenler gelmektedir. Zira devletlerin yargı hizmeti sunabilmesi için tarafların bu hizmetlere ekonomik anlamda katılması gerekmektedir. Günümüz ekonomik şartları dikkate alındığında devletlerin ücretsiz şekilde yargılama hizmeti sunması, bütün yargılama masraflarını karşılaması pek mümkün gözükmemektedir. Ancak yargılama masraflarına katılmakta ekonomik anlamda güçlük çeken bireyler mahkemeye ve adalete erişim konusunda sorunlarla karşılaşmaktadır. Hem vatandaşlar hem yabancılar bu sorunla karşı karşıya kalabilmektedir. Çalışmamızın önceki kısımlarında ayrıntılı olarak açıklanan adli yardımdan, vatandaşlar ile yabancılardan faydalanması hukukumuzda farklı şartlara tabi tutulmuştur. Bu hususun eşitlik ilkesine aykırılık teşkil edip etmediği sorusu akla gelmektedir. Kanaatimizce maddi anlamda hukuki eşitlik esasında farklı statüdeki bireylerin farklı hukuk kurallarına tabi tutulması, hukuki kurumlardan yararlanmakta farklı şartlara tabi tutulmaları eşitliği ortadan kaldırmayacaktır. Zira eşitlik kavramı aynı statüde bulunanların aynı kural ve işlemlere tabi olması, farklı statüde bulunanların farklı kural ve işlemlere tabi olabilmesidir. Aksi halde hiçbir farklılık gözetilmeksizin herkesin tamamen aynı muameleye tabi tutulması gerekir. Bu durum da hukuk sistemlerindeki ve toplumdaki farklı statülerin önemsiz olması anlamına gelir. Bu durumda devlete vatandaşlık bağıyla bağlı kişilerin vatandaşlık statüsüne sahip kişilerin o devlete karşı hissettiği manevi bağın azalmasına, devlet ve vatandaşlık kavramlarının değerini yitirmesine sebep olacaktır.

³⁷⁷ Devletler, farklılıkları göz önünde bulundurma yükümlülüğü olması halinde, bazı hallerde maddi anlamda eşitliği sağlanması için farklı muamelelerde bulunabilir. Göç ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Uygulayıcı Rehberi, s. 80-81.

³⁷⁸ Can (2023), s. 59.

Anayasa Mahkemesi bir kararında ‘‘Anayasada öngörülen eşitlik... herkesin aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olması anlamında değildir. Eşitlik her yönüyle aynı hukuki durumlarda olanlar arasında söz konusudur. Hukuk felsefesine girmiş bir deyimle ‘eşitlerin eşitliği’ anlamındadır. Farklı durumlarda olanlara, yani eşit olmayanlara, farklı kurallar uygulanması, yani ‘eşit olmayanların eşitsizliği’ eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaz.’’³⁷⁹ yönünde belirtilmiştir. İlgili karar metninde ‘‘her yönüyle aynı hukuki durumlarda olanlar’’ ibaresi ile çalışmamız açısından vatandaşlar ve yabancılar arasında adli yardımın etkisi, uygulanması, yabancılar açısından yasada yer verilen karşılıklılık şartının eşitlik ilkesine aykırılık teşkil ettiği söylenemeyecektir. Zira yabancılar, vatandaşlık statüsüne sahip olmadığından, vatandaşlar ile aynı hukuki durumda yer almamaktadır. Eşitlik kavramının maddi hukuki eşitlik yönü ile değerlendirilmesi sonucunda farklı hukuki statüde bulunan kişilere farklı kurallar uygulanması kanun önündeki eşitliği bozmayacaktır. Yabancıların vatandaşlık statüsüne sahip olmaması, vatandaş için uygulanabilir olan tüm yasa ve kuralların yabancı kişilere uygulanmamasının temel gerekçesini oluşturacaktır. Aksi düşünüldüğünde Türk vatandaşı olmanın yabancı bir birey olmaktan yasa önünde bir farkı ve ayrıcalığı kalmayacaktır. Oysa ki uluslararası hukukta vatandaşlarla yabancıların eşit olacağı yönünde bir kabul ya da düzenleme de bulunmamaktadır.³⁸⁰

Hukuk devleti ilkesi açısından bakıldığında ise, hukuk devleti hukuk kurallarına uygun yönetilen devlettir. Hukuk kurallarının vatandaşlar ve yabancılar için farklı düzenlenmesi devletin hukuk devleti niteliğini kaybetmesine neden olmaz. Hukuk devleti ilkesi daha çok keyfi uygulamaları önlemek ve devletin belli hukuki kurallara dayalı olarak işlemesini sağlamaktır.³⁸¹ Böylece bireylerin devlet karşısında korumasız kalması engellenmiş olacak ve bireyler hukuki düzenlemeler çerçevesinde devletten talepte bulunabilme hakkına sahip olacaktır. Hukuk devleti ilkesi gereği bireylere hukuka başvurma imkânı sağlanmalı ve bu husustaki mevcut engeller ortadan kaldırılmalıdır. Adli yardım da hukuki düzenlemeler gereği hukuk sistemine başvuru yapabilmek ve yargıya erişebilmek için ekonomik engellerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Yabancı bireylerin adli yardımdan faydalanması hususunda yasada öngörülen belli hukuki şartlar bulunmaktadır. Bu şartların adilane ve demokrasiye uygun olmasının hukuk devleti ilkesi ile ilgisi bulunmamaktadır.³⁸² Bu sebeple yabancı bireyler ile vatandaşlar bakımından ayrı hukuk

³⁷⁹ T.C. Anayasa Mahkemesi, E: 1988/7- K: 1988/27, K.T. 27.9.1988, RG: 26.12.1988- Sayı: 20031.

³⁸⁰ Doğan/İzmirli/Yılmaz (2023), s. 33.

³⁸¹ Atar, s. 103.

³⁸² Kılınç, s. 141.

kurallarının düzenlenmesi, vatandaşların adli yardımdan yararlanmasının yabancılara göre daha kolay olması hukuk devleti niteliğini ortadan kaldırmayacaktır. Ancak hak arama hürriyeti ve daha geniş anlamda adil yargılanma hakkı hukuk devletinin temelinde yer almaktadır.³⁸³ Adil yargılanma hakkının korunmadığı hukuk kuralları hukuk devleti ilkesinin çiğnenmesine yol açabilir. Bu halde yabancılara adli yardımdan faydalanması hususunda getirilen karşılıklılık şartının adil yargılanma hakkının önüne geçtiği kabul edilirse devletin hukuk devleti olma niteliği zedelenir. Dolayısıyla hukuk devleti, hukuki desteğe ihtiyaç duyan ancak ekonomik durumu hukuki yardım almaya ve yargılamaya giderlerini karşılamaya yeterli olmayan bireylere hukuki hizmetlerden faydalanabilmeleri için adli yardım sağlamalıdır.³⁸⁴

*‘‘Bir hak ve özgürlüğün, gerçekten böyle olabilmesi, onun kâğıt üzerinde kalmayarak fiilen gerçekleşebilmesine bağlıdır.’’*³⁸⁵ Sosyal devlet de kişilerin adalete erişimindeki sorunların çözülerek adalete erişimin fiili olarak sağlanması ve hukuki koruma ihtiyacının karşılanması yükümlülüğüne sahiptir.³⁸⁶ Bu sebeple sosyal devlette yaşayan bireylerin hak arama hürriyetini kullanabilmesi, böylece sosyal adaletin de sağlanması gerekir. Yabancı bireyler bakımından da sosyal adaletin sağlanması ve bu kimselerin hak arama hürriyeti kapsamında adalete erişebilmesi için bireyin ihtiyaç duyduğu noktada devletin desteği şarttır. Bu bağlamda ekonomik yetersizlikler nedeniyle mahkemeye başvurma, hukuki destek alma ve hukuk hizmetlerinden faydalanma imkanından yoksun kalan yabancı bireylerin adli yardımdan faydalanabilmesi gerekir. Sosyal devlet ilkesi de eşitlik esası ve hukuk devleti ilkesi gibi bireyin statüsüne göre değerlendirilmemeli, toplumda yer alan tüm bireyler genel anlamda bu ilke ve esaslara tabi olmalıdır.

³⁸³ Kılınç, s. 143.

³⁸⁴ Kılınç, s. 144. ; Karşılıklılık ilkesinin, adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim hakkına engel teşkil ettiği yönünde bkz. Yılmaztekin, s. 218.

³⁸⁵ Yılmaz (1984), s. 204.

³⁸⁶ Atar, s. 114.

İKİNCİ KISIM

ADLİ YARDIMIN PRATİĞE YANSIMASI

1. Yabancıların Adli Yardıma Erişiminde Uygulamadaki Sorunlar

Hukuki meselelere ilişkin yapılan hukuki düzenlemeler her zaman tüm sorunlara çözüm bulmamaktadır. Kâğıt üzerinde var olan düzenlemelerin gerçek hayatta uygulanmasında zaman zaman sorunlarla ve eksikliklerle karşılaşabilmektedir. Yabancıların adli yardımdan yararlanması her ne kadar belli şart ve durumlarda mümkün kılınmışsa da tüm hukuki düzenlemelerin tam ve eksiksiz uygulanabildiğini söylemek mümkün değildir. Bu çerçevede yabancıların adli yardımdan yararlanmasına ilişkin düzenlemelerin uygulanması aşamasında ortaya çıkan problemlere bu başlık altında değinilecektir.

1.1. Bütçe Sorunu

Ülkemizde yargılama harç ve masraflarının ve avukatlık ücretlerinin fazlalığı, günümüzde enflasyon oranlarının yüksekliği ve kişilerin ekonomik durumları dikkate alındığında kişiler haklarını aramak için yargılama makamlarına başvurmakta maddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu durum mahkemeye başvurma hakkının kullanılmasında adli yardımı gündeme getirmekte ve adli yardım ihtiyacının artmasına yol açmaktadır. Toplumda adli yardım ihtiyacının artması ise adli yardıma tahsis edilmesi gereken bütçenin yeterli olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Devletler, adli yardım mekanizmalarının iyi finanse edilmesini, yeterli mali kaynaklara ve personele sahip olmasını temin etmelidir.³⁸⁷

Adli yardımın pratikteki boyutuna ve baroların raporlarına göre adli yardıma ilişkin temel sorunlardan birinin, barolara tahsis edilen adli yardım bütçesinin azlığı sebebiyle kaynak yetersizliği olduğu söylenebilir.³⁸⁸ Hem Avukatlık Kanunu hem de TBB Adli Yardım Yönetmeliği çerçevesinde adli yardım kapsamında karşılanan masraf ve ücretler düzenlenmiştir. Bunların içinde zorunlu yol giderlerinin, gerektiğinde vekaletname, çeviri masrafları ve diğer giderlerin de bulunduğu yazılmış olsa da uygulamada barolara tahsis

³⁸⁷ Legal Aid in Europe, Minimum Requirements Under International Law, s. 13

³⁸⁸ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 22.

edilen adli yardım bütçesinin azlığı, bu masrafların adli yardım bütçesinden sağlanmasına izin vermemektedir. Oysa geri gönderme merkezlerinin ve idari gözetim sağlanan merkezlerin şehir merkezlerine uzak yerlerde olması sebebiyle ortaya çıkacak yol masrafı, yabancılarla iletişim kurmak için çoğu halde gerekli olan tercüman masrafı gibi masrafların adli yardım bütçesinden karşılanması gerekmektedir.³⁸⁹

TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 10 uyarınca, Maliye Bakanlığı tarafından TBB hesabına aktarılan adli yardım bütçesinin salt ildeki avukat sayısı ve ilin nüfusu dikkate alınarak puanlama sistemine göre barolara dağıtılması, adli yardım bütçesinin yetersizliğini tetiklemektedir. Türkiye’ye giren göçmenlerin illere göre dağılımının her ilin nüfusuyla ve o ildeki avukat sayısı ile orantılı olmadığı dikkate alındığında, adli yardım bütçesinin bu sayılara göre tahsis edilmesi bütçenin doğru dağıtılmasını engellemektedir. Nüfus yoğunluğunun, yabancı sayısının fazla olduğu şehirler, büyük geri gönderme merkezlerinin bulunduğu büyükşehirler³⁹⁰ için tahsis edilen adli yardım bütçesinin daha düşük olması, bu illerde adli yardımın yetersiz olması durumunu ortaya çıkarmaktadır. İllerde bulunan koruma arayan kişiler ve göçmenlerin sayısının da ayrıca tespit edilmesi ve bu sayıların adli yardım bütçesi tahsisinde bir unsur olarak rol oynaması, bu grupları da dikkate alan bir puanlama sistemiyle tahsisli bütçe çalışmaları yapılması yoluyla bu sorunun ortadan kaldırılması sağlanabilir.³⁹¹

Adli yardım bürosuna kayıtlı olarak adli yardımda görev alan avukatların vekâletname ve tercüman masrafları ile yol giderleri görevlendirmenin başında ödenmediği gibi³⁹², vekâlet ücretlerini alma süreleri uygulamada bir yıldan fazla zaman alabilmektedir. Bu sebeple adli yardım listesinde hizmet vermek avukatlar için külfet haline gelmekte ve uzun zaman sonra aldıkları ücret günümüzde enflasyon oranları karşısında erimektedir. Avukatların adli yardımda görev alma isteklerinin ve motivasyonlarının azalması adli yardımın kalitesini de düşürmektedir.³⁹³

³⁸⁹ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 22.

³⁹⁰ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 22- 23.

³⁹¹ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 23

³⁹² TBB’den “Mülteci Hukukunda Mesleki Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerileri” Çalıştayı, 8.11.2021.<<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tbb-den-multeci-hukukunda-mesleki-sorunlarin-tespiti-ve-cozum-onerileri-calistayi-82048> > s. e. t. 28.05.2024.

³⁹³ **İnce, Kadri/Çelik, Serap**(2020), Adalet Sistemini İzleme Derneği, Sivil Toplumun Adalet Erişimi Raporu, s. 16. < Sivil Toplumun Adalet Erişimi Raporu (adaletizleme.org)> s. e. t. 06.10.2024.

1.2. Yabancıların Adli Yardımdan Habersizliği

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik m. 103 uyarınca, “*Başvuru sahibi ile uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler, Kanunun 81 inci maddesinde düzenlenen hak ve hizmetlere erişim ve bunlardan faydalanmalarına ilişkin hususlarda yazılı olarak bilgilendirilir.*” Benzer şekilde düzenlenen Geçici Koruma Yönetmeliği m. 19/5 gereğince, “*Bu Yönetmelik kapsamındaki yabancılar, geçici korumayla ilgili süreç, hak ve yükümlülükleri ile diğer hususlarda anlayabilecekleri dilde bilgilendirilir. İhtiyaç duyulduğu takdirde bilgilendirmeye ilgili broşür ve doküman hazırlanabilir.*” Bu kapsamda doğru ve eksiksiz şekilde yapılacak bilgilendirme hem kişilere hem de iç hukuk ve uluslararası hukuk bakımından ülkemize teminat oluşturmaktadır. Ancak uygulamada özellikle idari gözetim altındaki kişiler ve geri gönderme merkezinde tutulan yabancıların erişebileceği hak ve hizmetlere ilişkin bilgilendirilmemesi ve bu kişilerin adli yardımdan habersizliği sorunu çalışmamızda değindiğimiz raporlarda da olduğu gibi Barolar ve STK’ler tarafından önemle dile getirilmektedir.³⁹⁴ Bu nevi sorunlar sebebiyle hukuki korumadan yararlanamayan kişilerin hak kaybına uğraması ve uluslararası koruma talebinin reddi, savaş ve zulümle karşılaşabileceği ülkeye geri gönderilmesi gibi telafisi mümkün olmayan zararlarla karşı karşıya kalması ihtimalleri artmaktadır.³⁹⁵

Ülkemizde bulunun sığınmacılar ve özellikle geri gönderme merkezlerinde idari gözetim altında olan yabancıların adli yardımdan faydalanmakta Türk vatandaşlarına göre dezavantajlı konumda olduğu ve daha ciddi zorluklarla karşı karşıya olduğu bir gerçektir. Yasal düzenlemede yabancıların adli yardımdan faydalanması için karşılıklılık şartının aranması bile yabancıların daha dezavantajlı konumda olduğunu göz önüne sermektedir. Adli yardım talep eden kişilerin normal şartlarda kendilerince adli yardım bürolarına başvurması gerekmekte ise de dezavantajlı olan bu kişilerin adli yardımın kendisine ulaştırılması gereken yardıma muhtaç kişiler olduğu kabul edilmelidir. Bu kişilerden yabancı

³⁹⁴ **Kılınç**, s. 331. ; Uluslararası Af Örgütü (2009), ‘İki Arada Bir Derede Türkiye’de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor’ Başlıklı Rapor, 1. Baskı, Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) Yayınları, s. 15. <<https://multeci.org.tr/wp-content/uploads/2021/09/Turkiyede-Multecilere-Koruma-Saglanmiyor-1.pdf>> s. e. t. 06.10.2024. ; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 5-6.

³⁹⁵ Refugee Solidarity Network(RSN) ve Mülteci Hakları Merkezi(2019), ‘The Potentials of Pro Bono Partnerships in Turkey for Securing Refugees’ Access to Rights: Observations and Recommendations from RSN-RRT’s Pilot Project’, s. 4. ; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve İşkencenin Önlenmesi Komitesi, sınır dışı tehdidi altına bulunan kişinin hukuki desteğe, gerektiği takdirde sağlanacak adli yardım vasıtasıyla, etkili erişim hakkına sahip olması gerektiğine hükmetmiştir. AİHM, M.S.S. v. Belçika ve Yunanistan Başvurusu, Başvuru No: 30696/09, K.T. 21.01.2011, par. 301. ; Göç ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Uygulayıcı Rehberi, s. 228.

bir ülkede adli yardımdan haberdar olması ve faydalanmayı talep etmesi beklenemeyebilir.³⁹⁶ Bu durum ülkemizde bulunan yabancıların adli yardıma erişiminde ve sahip olduğu haklara erişiminde birtakım sorunlar oluşturmaktadır. Devletin görevi bu sorunların oluşma ihtimalini mümkün olabildiğince düşük seviyeye indirmek ve mevcut sorunlara hızlı ve pratik çözümler getirmektir.

Yabancılar sahip oldukları haklar ve sunulan imkânlar hakkında açık ve sarîh şekilde, gerekli tüm dillerde tercüme sağlanarak yazılı olarak bilgi verilmesi hususunda ilgili kurum personelleri ve amirleri gerekli özeni göstermelidir. Ülkemize göç eden yabancıların kullandıkları dillerde ayrıntılı ve açık şekilde barolar, Göç İdaresi Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı'nın ortak çalışmasıyla hazırlanan ve özellikle Adalet Bakanlığı ve Göç İdaresi Başkanlığı'nın kontrolünde geri gönderme merkezi, idari gözetim merkezi gibi ilgili tüm kurumlara ulaştırılacak el kitapçıkları, broşürler ve kurumlar tarafından kişilere tebliği sağlanan evraklar hazırlanmalıdır.³⁹⁷ Bu evrak ve kitapçıkların bu kurumlarda tutulan yabancılar hangi personel tarafından hangi gün ve saatte teslim edildiğinin kurumsal sistem üzerinden kaydı ve takibi yapılmalıdır. Böylece görevli personelin sorumluluk bilincinin artırılması ve bilgilendirme görevinin ciddiyetle yerine getirilmesi sağlanır.

Yabancılar hakkında verilen sınır dışı kararı ya da uluslararası koruma talebinin reddi gibi kararlarının yabancılar 7201 sayılı Tebligat Kanunu³⁹⁸ hükümlerine uygun şekilde tebliğ edilmesi gerekir.³⁹⁹ (YUKK m. 100, YUKK Yönetmelik m. 120) Tebligat Kanunu m. 8 uyarınca tebliğ olunacak her evrakın biri dosyasına konularak diğeri tebliğ edilecek kimseye verilir. Ancak uygulamada bu kararların yabancılar tebligat değil bilgilendirme formu niteliğinde bir evrak ile bildirildiği, sınır dışı kararlarına karşı yabancıların sadece ücretli olarak bir avukattan hukuki yardım alma hakkı olduğunun bildirildiği, ancak adli yardımdan yararlanabileceklerinin yabancılar bildirilmediği avukatlar tarafından ifade edilmektedir.⁴⁰⁰

³⁹⁶ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 4.

³⁹⁷ **Kalem Berk**, s. 72.; T.C. Adalet Bakanlığı III. Yargı Reformu Stratejisi Eylem Planı 2019-2023 (2020) s. 76.<<https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/5102020133816eylemplani.pdf>> s. e. t. 06.10.2024.; Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 24.

³⁹⁸ RG: 19.2.1959- Sayı: 10139.

³⁹⁹ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 14.

⁴⁰⁰ 'İki Arada Bir Derede Türkiye'de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor' Başlıklı Rapor, s. 19. ; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 14.

Adli yardım başvurusunda bulunacak yabancıların adli yardım bürosuna gitmesi yerine, henüz ülkeye giriş ve uluslararası koruma talebi sırasında maddi imkânsızlık içinde bulunduğu anlaşılan yabancılara adli yardımın ulaştırılması veya bu kişilere en azından adli yardım hakkında gerekli bilgilendirme yapılarak adli yardıma yönlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle geri gönderme merkezlerinde bulunan yabancılar bakımından bu konuda barolar ile geri gönderme merkezi yöneticileri iletişim ve iş birliği içinde olmalı, bu merkezlerde bulunan yabancıların adli yardımdan yararlanabileceği ve adli yardım birimlerine ulaşabilmeleri için gerekli iletişim vb. bilgilerinin rahatlıkla görünüp okunabilecek ve sökülemez şekilde sabitlenmiş ilan vb. yollarla bu yabancılara anlayabilecekleri dilde tebliğ edilmelidir. Geri gönderme merkezi çalışanlarına yöneticiler tarafından gerekli görevlendirmeler ve ihtarlar yapılarak merkeze gelen yabancılara adli yardım ve avukata erişme hakları bulunduğu hususunda doğru ve eksiksiz şekilde bilgilendirme yapılması sağlanmalıdır. Yine yabancı kişilere yapılan tebligatlarda adli yardıma ve adli yardım bürolarına başvurma usulüne ilişkin açık ve anlaşılır şekilde bilgilendirme yapılmalıdır. Kanımızca, bu tebligat ve ilanların, ülkemizde bulunan yabancıların ağırlıklı olarak hangi uyruktan oldukları tespit edilerek ana dillerinde, ülkemizde Suriye ve Afganistan vatandaşının ağırlıklı bulunduğu dikkate alınarak Arapça, Farsça, dünya genelinde yaygınlığı sebebiyle İngilizce gibi yabancı dillerde ve tespiti halinde ihtiyaç duyulan diğer dillerde yapılması önemlidir.⁴⁰¹

Uygulamada geri gönderme merkezleri aracılığıyla ulaştırılan adli yardım taleplerinin bazı illerde hiç olmaması veya birçok ilde çok az sayıda olması, geri gönderme merkezinde bulunan yabancıların adli yardımdan haberdar olmadığı veya adli yardım birimleri ile iletişim kurmakta sorun yaşadığı ihtimallerini güçlendirmektedir.⁴⁰² Bu konuda AİHM, Melek Sima Yılmaz v. Türkiye başvurusunda, “...dosyada bulunan belge ve bilgilerden, başvuranın yargı organlarından adli yardım alma talebinde bulunmadığı ve hiçbir zaman idari yargı organları önünde bir avukat tarafından temsil edilmek istediğini bildirmediği anlaşılmaktadır.”⁴⁰³ ifadesiyle ücretsiz avukat yardımı sağlanmamasının adil yargılanma hakkının ihlaline sebep olması için öncelikle avukat yardımı talebinin yargı organlarına iletilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Yaşadığı hukuki sorunla ilgili bir avukatla görüşebileceğini, maddi imkânı olmasa bile adli yardımdan faydalanma hakkının

⁴⁰¹ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 15.

⁴⁰² İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 6.

⁴⁰³ AİHM, Melek Sima Yılmaz v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 37829/05, K.T. 30.09.2008, par. 33.

bulunduğunu bilmeyen yabancı kişilerin bu bilgisizlikten kaynaklı olarak hak kaybı yaşamasına ve sınır dışı edilme, idari gözetim, hatta ülkesine geri gönderilmesi halinde yaşam hakkının ihlali gibi insan hakkı ihlallerine yol açabilecek bu problemin ortadan kaldırılması önem arz etmektedir.⁴⁰⁴ Bu halde geri gönderme merkezinde, Göç İdaresi il ve ilçe müdürlüklerinde ve yabancılarla iletişim halinde olan diğer kurumlarda çalışan personellerin yabancılara adli yardım hususunda gerekli bilgilendirmeyi yapması, adli yardımın açıkça anlatıldığı ilan vb. bilgilendirme yollarının etkili şekilde kullanılması ve adli yardım talebi olan yabancıların isim, varsa iletişim numarası, bulunduğu yer gibi bilgilerinin barolara bildirilmesi gerekir.

Uygulamada yabancının ikamet izni talebi reddedildiğinde ret kararının altında borçlunun uyuğu olduğu ülke dilinde de ret kararı yazılmakta ancak herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin yalnızca devletin devlet olma gücünü ve otoritesini kullanarak verdiği karar ile ikamet talebi reddedilebilmektedir. Bu ret kararının altında mahkemeye başvurma süresi belirtilerek kanun maddesi yazılsa da adli yardımdan yararlanabileceği ve adli yardım için nereye başvurulacağı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla yabancı kişi aslında adli yardımdan haberdar olmaması sebebiyle adalete erişime ulaşma yolunu dahi bilmemektedir.

İdari gözetim altına alınan yabancılar her zaman geri gönderme merkezlerinde değil, sınır kapılarında, bazı durumlarda karakollarda ya da havalimanı transit bölgelerinde de tutulmaktadır. Buralarda tutulan yabancıların adli yardım mekanizmasına ulaşmasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu yerlerde idari gözetim altındaki kişilere, adli yardım ve avukata erişme talebinde bulunabilmeleri için telefon, bilgisayar, internet gibi gerekli araçların sağlanması gerekmektedir.⁴⁰⁵ Bununla birlikte baroların, göç ve iltica alanında çalışan STK'lerin ve bu alanda hizmet veren tüm kurumların telefon, elektronik posta adresi, sosyal medya hesapları gibi temel iletişim bilgileri yabancıların idari gözetim altında tutulduğu bütün yerlerde görünür şekilde yazılmalıdır. Türkiye Barolar Birliği'nin TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 5'e eklenmesini tavsiye ettiği *“Herhangi bir nedenden ötürü kolluk tarafından alıkonulan yabancı uyruklu kişilerin bulundukları/tutuldukları ilin Barosunun Adli Yardım Bürosuna bizzat ulaşabilmelerinin mümkün olmadığı hallerde adli yardım*

⁴⁰⁴ **Vural Çelenk, Belkıs** (2021), ‘Uluslararası Koruma Başvuru Sahipleri ve Statü Sahipleri İçin Adli Yardım İmkânı ve Karşılaşılan Pratik Sorunlara Genel Bakış’, Atılım Üniversitesi Göç ve Milletlerarası Özel Hukuk Sempozyumu, Ankara, s. 80. ; Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespitler ve Öneriler, s. 13.

⁴⁰⁵ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 17-18.

talepleri telefon, mektup, e-posta yoluyla veya varsa müdafisi tarafından baroya iletilir ve belgeleri daha sonra tamamlamak üzere başvurusu değerlendirilir.'' ibaresinden de yabancılara hangi araçla olduğu fark etmeksizin adli yardım talebinde bulunabilmesinin mümkün olduğu, baroların adli yardım ihtiyacı olduğunu öğrenmesi halinde adli yardım sağlamak için harekete geçeceği açıkça anlaşılmaktadır.⁴⁰⁶ Ancak bütün barolar bu minvalde hareket etmemekte⁴⁰⁷, bazıları adli yardım taleplerinin yazılı bildirilmesinin mecburi olduğunu kabul etmektedir.⁴⁰⁸ Oysaki önemli olan husus adli yardım talebinin hangi araçla ve nasıl bildirildiği değil, hukuki desteğe ihtiyaç duyan kişinin her ne şekilde olursa olsun bildirdiği adli yardım talebinin ivedilikle değerlendirilmesi⁴⁰⁹ ve hak kaybının önlenmesi olmalıdır. En azından yazılı olmayan talep ve ihbarların değerlendirilmesi ve adli yardım bürosunda görevli olan avukatlar tarafından kişi ile iletişime geçilmesi, adli yardım talebinin gerçekliğinin tespitine müteakiben talepte bulunan kişi ile fiilen görüşme sağlanarak adli yardım isteminin yazılı hale getirilmesi sağlanmalıdır.

Geri gönderme merkezlerinden barolara ve adli yardım bürosuna ulaşamayan yabancılara olduğundan haberdar olunması halinde, göç alanında görev alan STK'lerin bu konuda barolara bilgi verme ve ihbar etme yükümlülüğünü yerine getirmesi ve bu ihbarların barolar tarafından ciddiyetle dikkate alınması gerekir. Ancak kanaatimizce geri gönderme merkezine, diğer idari gözetim merkezlerinde bulunan ve buralar dışında bulunsada talebi ve ihtiyacı olduğu bilinen tüm yabancılara, İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı merkezli olarak, Göç İdaresi il ve ilçe müdürlükleri, Başkanlığın tüm merkez ve taşra teşkilatında bulunan avukatlar tarafından avukat yardımı ve adli yardım mekanizmasından yararlanabileceği yönünde bilgilendirme yapılması faydalı bir çözüm sağlayacaktır.

⁴⁰⁶ Altun/ Görel, s. 55.

⁴⁰⁷ Ankara Barosu Adli Yardım Çalışma Yönergesi Ek m. 22'de, YUKK'ye ilişkin adli yardım istemlerinde taleptenin bizzat başvurusunun aranmayacağı, ihbar üzerine de adli yardım görevlendirmesi yapılabileceği kabul edilmiştir.

⁴⁰⁸ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 18. ; Bursa Barosu ve Samsun Barosu tarafından adli yardım bürosuna bizzat başvuru yapılarak adli yardım talep formu ve gerekli evrakların teslim edilmesi talep edilmektedir. Bursa Barosuna adli yardım başvurusunun nasıl yapılacağına ilişkin bkz. <<https://bursabarosu.org.tr/tr/bilgi-bankasi-sikca-sorulan-sorular-adli-yardim-basvurusu-nasil-yapilir.html>> s. e. t. 16.09.2204. ; Samsun Barosuna adli yardım başvurusu hakkında bkz. <<https://www.samsunbarosu.org.tr/Detay/adli-yardim-basvuru-icin-gerekli-belgeler-130525>> s. e. t. 16.09.2024.

⁴⁰⁹ Ruhi, s. 35. ; Aşık, İbrahim (2012), Medeni Usul Hukukunda Bekletici Sorun, 1.Baskı, Ankara, Seçkin, s. 173. ; Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 15. ; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 4-5.

1.3. Dil ve Tercüme Sorunu

Yabancıların tercümanlık hizmetinden yararlanması YUKK m. 70/2’de ‘‘Başvuru sahibinin talep etmesi hâlinde, başvuru, kayıt ve mülakat aşamalarındaki kişisel görüşmelerde tercümanlık hizmetleri sağlanır.’’ hükmü ile düzenlenmiştir. Daha önce açıkladığımız Geçici Koruma Yönetmeliği’nde de bu Yönetmelik kapsamındaki yabancılara tercümanlık hizmeti sağlama imkânından söz edilmiştir. Yönetmelik m. 31 ‘‘yabancıyla tercüman olmaksızın istenilen düzeyde iletişim kurulamadığında’’ tercümanlık hizmeti sağlanacağı ifade edilmiş ise de tercümanlık hizmeti YUKK’de yabancıların talebine bağlı kılınmıştır. Oysa uluslararası koruma talep eden kişinin travma ve ağır psikolojik şartlar altında olabileceği, üstelik kişinin bu yabancı bir ülkede olduğu göz önünde bulundurulduğunda tercümanlık hizmetinin kişinin isteğine bağlı tutulması adil ve etkin bir koruma sağlanmasına engel olabilecektir. Devletin uluslararası yükümlülüğü gereği himayesinde bulunduracağı kişiyle doğru ve etkili bir iletişim kurulabilmesi için ihtiyaç duyulması halinde kişinin talebine bağlı olmaksızın tercümanlık hizmeti sunulmalıdır.⁴¹⁰

Yabancılar sunulan adli yardımın etkili olması için yabancılarla avukatların doğru, etkili ve iyi bir iletişim kurması önemlidir.⁴¹¹ Yabancıların avukatla görüşmesi sırasında gerekli hallerde tercüme desteğinin sağlanması ve avukat ile müvekkil arasındaki gizliliğe saygı duyularak avukat görüşme yerleri oluşturulmalıdır.⁴¹² Ancak tercüman sorunu, yabancı ile iletişim kurma aşamasında temel problemlerden birisidir.⁴¹³ Bulundukları yabancı ülkede iletişim kurmakta ve taleplerini açıkça ifade etmekte dil ve tercüme sorunu nedeniyle zorlanan yabancılar, mahkemeye erişim ve adli yardım talebi sırasında da zorluk yaşamaktadırlar.⁴¹⁴ Bu sebeple yabancılarla sürekli iletişim halinde olan geri gönderme merkezleri, adliyeler, barolar gibi tüm kurum ve kuruluşlarda ülkemizde bulunan yabancı kitlesinin uyruğu gözetilerek tercüman bulundurulması önemlidir. Ancak tüm kurumlarda her dilde tercüman bulundurulması mümkün olmayacağından bu kurum ve kuruluşların arasında koordinasyon artırılarak gerekli hallerde kurumlar arasında tercüman desteği sağlanmalıdır. Adli yardım bürolarında yabancılar yabancı dil bilen avukatların adli yardım konusunda bilgilendirme yapması ve adli yardım kapsamında görevlendirilmesi, adli yardımın daha faydalı olmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede Adalet Bakanlığı ve baroların

⁴¹⁰ Öztürk, Neva Ö., s. 458.

⁴¹¹ Öztürk, Neva Ö., s. 457. ; Kalem Berk, s. 51.

⁴¹² Göç ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Uygulayıcı Rehberi, s. 284.

⁴¹³ Çakın, s. 237. ; Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 18.

⁴¹⁴ Kalem Berk, s. 58.

ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde olması ve yabancılara adli yardım sağlanmasında görev alan baro personelleri ve avukatlara gerekli durumlarda tercüme desteği verilmesi mümkün olabilir.⁴¹⁵

Türkiye Barolar Birliği ve BMMYK arasında Aralık 2017’de yapılan iş birliği ile Arapça ve Farsça dillerinde tercüme hizmeti sağlayan Adli Yardım Tercüme Destek Hattı açılmış olup, adli yardım talebiyle baro ile iletişime geçen yabancılarla iletişim kurulabilmesi için baro personellerine ve avukatlara tercüme desteği verilmektedir.⁴¹⁶ 2018 yılında faaliyete başlayan projede, mültecilerin adalete erişimde karşı karşıya oldukları en büyük güçlüğün dil engeli olduğu bulgusundan hareketle, barolara adli yardım başvurusu yapmak isteyen sığınmacı, mülteci ve geçici koruma altındaki kişilerin başvuru işlemlerini kolaylaştırmak, avukat ve müvekkil görüşmelerinde destek sağlamak gayesiyle hareket edilmiştir.⁴¹⁷ Ancak Adli Yardım Tercüme Hattına erişim aşamasında da birtakım sıkıntılar yaşanmaktadır. Geri gönderme merkezlerinde bulunan yabancılardan Adli Yardım Tercüme Destek Hattına erişiminin olmadığı, avukatların geri gönderme merkezlerine telefonlarıyla birlikte giremediği, avukat görüşme odalarında da telefon bulunmadığı dikkate alındığında bu merkezlerde bulunan yabancı ile avukatın tercüme hattına ulaşması ve bu hattan faydalanması imkânsızlaşmaktadır.⁴¹⁸ Bu durumda da tercüme hattının oluşturulmasının gerçek hayatta büyük ölçüde bir faydası bulunmamaktadır. Tercüman sıkıntısının en çok yaşanacağı ve tercüme hattına en çok ihtiyaç duyulacağı yerin geri gönderme merkezleri ve idari gözetim altında tutulan diğer yerler olduğu söylenebilir. Bu yerlerde bulunan yabancı ile görüşme sağlamak bile oldukça zorlaştırılmakta iken, avukatın görüşme odasına kadar tüm engelleri aşması ancak tercüme hattından faydalanılamadığı için ayrıca bir tercümana

⁴¹⁵ **Kalem Berk**, s. 79.

⁴¹⁶ Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Barolar Birliği ve Birleşmiş Milletlerden Tercüme Destek Hattı, 21.12.2017. <<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/turkiye-barolar-birligi-ve-birlesmis-milletlerden-tercume-destek-hatti-79769>>s. e. t. 13.05.2024. ; Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespitler ve Öneriler, s. 13.

⁴¹⁷ Tercüme Destek Hattı Arapça, Farsça, Fransızca ve Dari dilinde faaliyet göstermektedir. Tercüme Destek Hattının çalışma sistemine ilişkin bkz. <<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tercume-destek-hatti-82438>> s. e. t. 13.10.2024.; Göç İdaresi Başkanlığı tarafından Yabancılar İletişim Merkezi (YİMER) ismiyle hizmet veren çağrı merkezi, yabancılardan acil durum ve ihbar hattı olarak hizmet sağlamaktadır. YİMER 157, 1 Ocak 2024 itibarıyla Türkçe, İngilizce, Arapça, Rusça, Farsça dillerinde sesli hizmet ve Almanca ve Peştuca dillerinde mail adresi aracılığıyla yazılı hizmet sunmaktadır. Tercüme Destek Hattında destek verilen dil sayısının da YİMER 157 hattındaki gibi artırılması, tercüme destek hattından ve dolayısıyla hukuki imkanlardan yararlanabilen yabancı sayısının da artmasını sağlayacaktır. Yabancılar İletişim Merkezi (YİMER) hakkında bilgi için bkz. <<https://yimer.gov.tr/>> s. e. t. 13.10.2024.

⁴¹⁸ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19.

ihtiyaç duyulması, aksi takdirde yabancı ile yeterli veya hiç iletişim kurulamaması uygulama bakımından büyük eksikliklerdir.

Tercüman sorununun temel taşı tercümanlık masrafının karşılanması meselesidir. Tercüman ihtiyacı olan yabancının bulunduğu zor koşullar sebebiyle yeterli ekonomik güce sahip olmaması ve adli yardım kapsamında tercüman masrafının karşılanmaması tercüme sorununu kuvvetlendirmektedir.⁴¹⁹ Bu hususta tercümanlık masrafını karşılayacak bir bütçe tahsis edilerek tercüman sorununa çözüm getirilebilir. Böylece adli yardım kapsamında adli yardım bütçesinden avukatlık ücreti ödenmesi gibi, tercümanın verdiği hizmet karşılığında bu hizmete ayrılan bütçeden tercüme ücreti ödenecektir. Bunun için barolara ya da adliyelere tercüme bürosu kurulması, yabancılara adli yardım sağlamak için görevlendirilen avukatın tercümanlık bürosuna başvurması halinde avukatın müvekkili ile iletişimde tercüman desteği sağlanması şeklinde bir uygulama geliştirilebilir.⁴²⁰ Tercüme bürolarının Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak kurulması, bu büroların hem mahkemelerin hem baroların tercüman ihtiyacını karşılaması mümkün olabilir. Adli yardım bürosunun giderleri kapsamına tercüman masrafının da dâhil edilmesi tercüman problemine bir diğer çözüm olarak öngörülmüştür. Her ne kadar Avukatlık Kanunu m. 180'de "diğer giderler" ibaresine yer verilmiş ise de TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 9'a açıkça "tercüme masrafları" ibaresinin eklenmesiyle tercümanlık masrafının adli yardım bütçesinden karşılanmasının yolunun açılacağı düşünülmüştür.⁴²¹ Yönetmelikte 15.10.2024 tarihinde bu yönde bir değişiklik yapılmış ve m. 9'da düzenlenen adli yardım bürosu giderleri arasına "çeviri masrafları" da dahil edilmiştir. Bu düzenleme ile tercüman masrafının adli yardım kapsamına alınmasına çözüm getirilmiş olsa da ayrı bir tercüme bürosu kurulmasının tercüme hizmetlerini daha sistemli ve kaliteli hale getireceğini düşünmekteyiz. Ancak pratik anlamda düşünüldüğünde tercüme bürosu için ayrı bir bütçe tahsis edilmesi ve bu büronun kurularak düzenli şekilde işler hale getirilmesi vakit alacaktır. Bu sebeple tercüme masraflarının adli yardım bürosunun giderlerine kalem olarak eklenmesi ve adli yardım bütçesinden karşılanması pratikte daha hızlı bir çözüm olmuştur.

YUKK m. 70/2'de uluslararası koruma başvurusu sahiplerine talebi halinde tercümanlık hizmeti sağlanacağı düzenlenmiştir. Ayrıca yabancının adli yardım talebinin kabulü ile adli yardım bürosundan avukat görevlendirilmesinin ardından avukatın yabancı

⁴¹⁹ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19.

⁴²⁰ Altun/ Görel, s. 35.

⁴²¹ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19.

kişi ile iletişim kurabilmesi için bağımsız, ehil ve sır saklama yükümlülüğü gereğince güvenilir bir tercüman bulma ihtiyacı doğmaktadır.⁴²² Uygulamada adli yardımdan görevlendirilen avukatlara tamamen gönüllülük esasıyla sivil toplum kuruluşlarında bulunan tercümanlar tarafından tercümanlık hizmeti verilmektedir. Barolar tarafından tercümanlara objektiflik, tarafsızlık ve sır saklama yükümlülüğü gibi etik ilkelere uygun şekilde görevlerini ifa etmeleri gerektiğini de içerir şekilde adli yardımda verecekleri tercümanlık hizmeti için bir eğitim verilmelidir.⁴²³

1.4. Yabancıların Vekâletname Çıkarması Sorunu

Adli yardım talebi kabul edilen yabancıların adli yardımdan görevlendirilen avukata vekâletname çıkarması gerekmektedir. (Avukatlık Kanunu m. 179/2) 1512 sayılı Noterlik Kanunu⁴²⁴ m. 72/3 uyarınca, ‘‘*Noter, iş yaptıracak kimselerin kimlik, adres ve yeteneğini ve gerçek isteklerini tamamen öğrenmekle yükümlüdür.*’’ Yabancıların noterde vekâletname çıkarabilmesi için Türkiye Noterler Birliği’nin 1 sayılı Birleştirilmiş Genelgesi’nde⁴²⁵ kabul edilen kimlik belgeleri, ikamet izin belgesi, uluslararası koruma başvuru sahibi kayıt belgesi gibi yabancıların kimliğinin tespitini sağlayan belgeler gerekmektedir. Ancak uygulamada uluslararası koruma talepleri olumsuz sonuçlanan ya da başvurusunu geri çekmiş sayıldığı için kimlikleri ellerinden alınan veya hiçbir belgesi olmayan yabancıların vekâletname çıkarması sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır.⁴²⁶ Uluslararası koruma başvurularına ilişkin olumsuz kararın kesinleşmesine veya karara karşı yasal yargıya başvurma sürelerinin bitmesine kadar yabancıya verilen kimliklerinin yabancılardan alınmaması bu kişilerin vekâletname çıkarması sorununun önüne geçecektir.⁴²⁷

Ülkeye yasa dışı yollardan giriş yapmış ancak henüz iltica prosedürüne girerek Türkiye Cumhuriyeti yabancı kimlik numarası almamış veya pasaportu olmayan kişiler kimlik bilgilerini ispat edemedikleri için vekâletname çıkarmakta fiili ve hukuki olarak

⁴²² ‘İki Arada Bir Derede Türkiye’de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor’ Başlıklı Rapor, s. 40. ; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 11.

⁴²³ **Kalem Berk**, s. 55 vd. ; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 11-12. ; Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19.

⁴²⁴ RG: 5.2.1972- Sayı: 14090.

⁴²⁵ Noterlik işlemlerinde kullanılacak kimliklerle ilgili 12.06.2019 tarih ve 1 sayılı Birleştirilmiş Genelge için bkz. <<https://portal.tnb.org.tr/Lists/BirlestirilmisGenelgelerListesi/Attachments/1/Birlestirilmis%20Genelge%201.pdf>> s. e. t. 16.09.2024.

⁴²⁶ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 17.

⁴²⁷ **Aras**, s. 52. ; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 17.

problem yaşamaktadırlar.⁴²⁸ Oysa bu kişiler hakkında idari gözetim, sınır dışı veya geri gönderme kararı gibi yargısal yollara başvurulabilecek kararlar verilebilmektedir. Bu kararlara karşı yabancıların YUKK m. 81/1 uyarınca ücretli olarak avukat yardımı alma ve m. 81/2 uyarınca adli yardım büroları tarafından sağlanan avukatlık hizmetinden faydalanma hakkı bulunmaktadır. Kaldı ki yargı yollarına başvururken avukat yardımı almak ve avukat tarafından temsil edilmek, adil yargılanma hakkı temelinde yabancıların da temel hakkıdır.⁴²⁹ Ancak kimliğini tespit edebilecek hiçbir belgesi olmayan yabancı, adli yardım talebi kabul edilse dahi adli yardım için görevlendirilen avukata vekâletname çıkarmakta problem yaşamaktadır. Kimliği olmadığı halde kişi hakkında idari gözetim, sınır dışı, geri gönderme gibi kişiyi doğrudan etkileyen kararlar verilebilmesine rağmen, kişinin kendini temsil ettirmek üzere vekil tayin ederek vekâletname çıkaramaması ciddi bir çelişki doğurmaktadır. Bu durum adli yardım prosedürünün işleminin de önünü kapatmaktadır. Uygulamada adli yardım görevlendirme evrakı idare mahkemeleri tarafından vekâletname yerine kullanılabilmekte, ancak hukuk mahkemeleri, idare ve bankalar dâhil sair kurumlar tarafından kabul edilmemektedir.⁴³⁰ Bu halde adli yardımdan görevlendirilen avukatlar vekâletname ile vekil tayin edilemedikleri bazı durumlarda HMK m. 77’ye dayanarak yetki belgesi dava dilekçesinin altına yabancı asilin imzasını alarak ya da asil tarafından verilmiş bir yetki belgesini dilekçeye ekleyerek dava açmaktadırlar.⁴³¹ Ancak hâkimin vekâletnamenin tamamlanması için verdiği süre içinde vekâletname çıkarılarak mahkemeye sunulmaması halinde mahkemece avukatın vekilliği düşürülerek davanın yabancı asil üzerinden devam edilmesine karar verilmektedir. Ayrıca bu karar, menfaatlerin çatışması hususu gözetilmeksizin davalı kurum aracılığıyla davacı asile tebliğ edilmeye çalışılmaktadır.⁴³² Özellikle geri gönderme merkezlerinde bulunan yabancıların haklarının merkez tarafından tanınmadığı ve yabancının avukatıyla dahi görüşmesinin engellenmeye çalışıldığı bir sistemde, davacıyla ilgili bir hususun davalı aracılığıyla tebliğ edilmesinin hukuk mantığıyla bağdaştığı kabul edilemez. Bu hususlar gözetilerek noterlerin bu yabancılar adına vekâletname çıkarmama keyfiyetine son verilerek avukatla temsil hakkının önündeki engelin kaldırılması ihtiyacı doğmuştur.

⁴²⁸ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 18-19.

⁴²⁹ **Vural Çelenk** (2021), s. 83.

⁴³⁰ TBB’den “Mülteci Hukukunda Mesleki Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerileri” Çalıştayı, 8.11.2021. <<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tbb-den-multeci-hukukunda-mesleki-sorunlarin-tespiti-ve-cozum-onerileri-calistayi-82048> > s. e. t. 28.05.2024.

⁴³¹ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 19.

⁴³² İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 19.

Türkiye Noterler Birliği'nin 8945 sayılı yazısı⁴³³ ile “Yasal yollar dışında ülkemize giriş yapan kişilerin yakalanmalarını müteakip, zabıta makamlarınca gözaltına alınmaları, tutuklanmaları ya da geri gönderme merkezlerinde toplanmaları sırasında herhangi bir kimliklerinin bulunmaması halinde, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 69 uncu maddesi hükmüne göre kimlik tespitinin yapılması gerektiği, kimlikleri bulunmayan kişilerin, araştırmalar sonucunda kimliklerinin tespitine dair bilgi elde edilememesi hâlinde, beyanlarına istinaden düzenlenen sorgu tutanağı, tutuklama müzekkeresi gibi belgelerde yer alan veya göç idaresi birimleri ya da geri gönderme merkezlerince belirlenen ve kayıt altına alınan kimlik bilgileriyle, bulundukları yerde avukatlara vekâletname vermelerinin mümkün bulunduğu, yurdumuzda bulunan yabancı uyruklu kişilerin, kendi ülkelerinden aldıkları kimliklerini ya da kimliklerini doğrulayacak hiçbir belge sunamamaları halinde yapacakları işlemlerde, potansiyel vergi numarası almaları da sağlanarak Türkiye Noterler Birliği'ne ait (1) sayılı birleştirilmiş genelgedeki açıklamalar doğrultusunda işlem yapılabileceği ” yönünde karar verilerek ülkemizde bulunan yabancı uyruklu kişilerin, kendi ülkelerinden aldıkları kimliklerini ya da kimliklerini doğrulayacak hiçbir belge sunamamaları halinde vekâletname düzenlenebilmesine çözüm getirilmiştir. Böylece yukarıda bahsedilen vekâletname çıkarma sorununa çözüm sunularak bu yabancıların da ücretli olarak veya adli yardım çerçevesinde avukat yardımı alabilmesine olanak sağlanmıştır. Ancak bu durumun tam anlamıyla çözülebilmesi için noterler arasında uygulama birliği sağlanması ve yabancılara vekâletname çıkarma işleminde yukarıda bahsi geçen sorunların ileri sürülmemesi gerekir. Özellikle, adli yardım bürosundan görevlendirilen avukatın adli yardım görevlendirme yazısı vekâletname çıkarılmasına dayanak kabul edilebilir.⁴³⁴ Nitekim gerçek bir kişi olduğu tespit edilen yabancıya adli yardım sağlanması yönünde bir karar verilerek bu kişiyi temsil etmek üzere bir avukat görevlendirilmesi, zaten bu kişinin varlığını ve haklarının korunması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

⁴³³ Türkiye Noterler Birliği'nin 16.03.2021 tarih ve 8945 sayılı yazısı için bkz. <<https://d.barobirlik.org.tr/2021/20210331100632716.pdf>> s. e. t. 16.09.2024.

⁴³⁴ Yaşar, s. 2024. ; Aras, s. 53.

1.5. Dilekçe Hakkının Kullanılması ve Adli Yardım Talebinin İletilmesi Sorunu

Anayasa m. 40 ile temel hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkese, yetkili makama başvurma hakkı tanınmıştır. Maddede belirtilen “herkes” ibaresi gereğince yabancılar da bu haktan yararlanabilmektedir. Anayasa m. 74 gereğince, dilekçe hakkı vatandaşlara ve karşılıklılık prensibi gözetilerek yabancılara tanınmıştır. 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun⁴³⁵ m. 3 uyarınca, “*Türk vatandaşları kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve yetkili makamlara yazı ile başvurma hakkına sahiptirler. Türkiye’de ikamet eden yabancılar karşılıklılık esası gözetilmek ve dilekçelerinin Türkçe yazılması kaydıyla bu haktan yararlanabilirler.*” Anayasa’daki mevcut düzenleme gereğince çalışmamızda karşılıklılık ilkesine ilişkin yapılan açıklamalar ışığında statülerine göre karşılıklılık ilkesine tabi olan yabancılar karşılıklılık şartının saplanması halinde dilekçe hakkını kullanabilmektedir.⁴³⁶ Karşılıklılık koşulundan muaf olan yabancılar, dilekçe hakkını Türk vatandaşları gibi başka şart aranmaksızın kullanabilir.

İdarenin, dilekçe hakkının kullanılması için gerekli ortamı, kâğıt ve kalemi sağlama hususunda yasal sorumluluğu bulunmaktadır. Ancak özellikle geri gönderme merkezlerinde bulunan yabancılara kâğıt kalem verilmediği, dilekçelerini bir şekilde yazıp sunmak isteseler dahi evrak kayıt sistemi bulunmadığı, verilen dilekçelerin işleme alınmadığı, yok edildiği ya da kaybolduğu avukatlar tarafından uygulama hakkında aktarılan tecrübeler arasındadır.⁴³⁷ Geri gönderme merkezi çalışanlarının adli yardım talepli dilekçesini mahkemeye ya da barolara ulaştırmak isteyen yabancının karşılıklılık ilkesini sağlamadığı gerekçesiyle dilekçe hakkını kullanmasına izin vermemesi olası bir durumdur. Ancak kanaatimizce bu dilekçedeki muhatap merci tarafından karşılıklılık ilkesinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, karşılıklılık ilkesini sağlamadığı için dilekçe hakkını kullanamayan yabancının talepte bulunması halinde Anayasa m. 40 gereğince yetkili makamlara ulaşmasına imkân sağlanmalıdır.

Uluslararası koruma başvurusunun yasa gereği bizzat talep eden yabancı tarafından yapılması gerektiği, vekâletname ile vekil tayin edilen avukatın dahi vekâlet veren yabancı

⁴³⁵ RG: 10.11.1984- Sayı: 18571.

⁴³⁶ Yetim, s. 100.

⁴³⁷ ‘İki Arada Bir Derede Türkiye’de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor’ Başlıklı Rapor, s. 16.; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 6-7.

adına uluslararası koruma talep edememesi dikkate alındığında, dilekçe hakkının kullanılamaması ciddi sorunlara yol açmaktadır. Belki dilekçe hakkını kullanamadığı için uluslararası koruma talep edemeyen yabancı, yaşam hakkının tehlike altında olduğu ülkesine geri gönderilecek ve kişinin en temel hakkı olan yaşam hakkı ihlal edilecektir. Yine uluslararası koruma talebi veya hakkındaki geri gönderme kararına ilişkin yasal yollara başvurmak isteyen yabancı, avukata erişim ve adli yardım talebini de baroya dilekçe ile bildirebilir. Ancak adli yardım talebinden haberdar olsa ve dilekçe ile bu talebini iletmek istese dahi geri gönderme merkezindeki yabancılardan dilekçelerini ilgili baroya ya da kurumlara ulaştırması uygulamada pek mümkün olmadığından, dilekçeyi almakla ve işleme koymakla görevli personelin görevini gereği gibi yerine getirmemesi hak kayıplarını doğurmaktadır. Oluşacak ciddi hak kayıplarının önüne geçilebilmesi için ilgili birimlerdeki personellerin görevlerinin gereğini yapması, aksi halde yasal sorumluluklarının doğacağı hususunda gerekli ihtarlar yapılarak bu durumun sorumlular tarafından takibinin sağlanması gerekir.⁴³⁸

1.6. Adli Yardım Görevinde Avukatın Konuya Yeterince Hakim Olmaması

Adli yardım, avukatın para kazanma aracı olmaktan ziyade, hukuki yardıma ihtiyaç duyan ancak yeterli ekonomik imkânâna sahip olmayan bireyler için bir kamu görevini ifa etmesini ifade etmektedir. Özellikle yabancı uyruklu kişilerin bulundukları dezavantajlı konum gereğince avukatın bu kişilere daha dikkat ve özenle yardım etmesi, bu kişilerle gerektiği hallerde tercüman aracılığıyla tam anlamı ile iletişim kurma çabasında olması, yabancılara adli yardım kapsamında hukuki yardımda bulunacak avukatın yeterli düzeyde yabancılar hukuku bilgisine sahip olması gerekmektedir.⁴³⁹ Her ne kadar AİHM içtihatlarında⁴⁴⁰ devletin adli yardım ile atanmış müdafinin bütün ihmalleri nedeniyle sorumlu tutulmayacağı kabul edilmiş ise de adli yardımı daha nitelikli ve faydalı bir konuma getirmek devletin asli görevlerindendir. Gerekirse bu konuda baroların, Adalet Bakanlığının, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı gibi yabancılarla etkileşim halinde bulunan kurumların ortak çalışmalar yapması ve bu konuda gerekli mesleki eğitimlerin verilmesi üzerinde durulmalıdır.

⁴³⁸ ‘İki Arada Bir Derede Türkiye’de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor’ Başlıklı Rapor, s. 32.

⁴³⁹ Kılınç, s. 335.

⁴⁴⁰ AİHM, Imbroscia v. Switzerland Başvurusu, Başvuru No: 13972/88, K.T. 24.11.1993, par. 41. ; AİHM, Czekalla v. Portugal Başvurusu, Başvuru No: 38830/97, K.T. 10.10.2002, par. 60-71.

Uygulama açısından bakıldığında mülteci ve göçmenlerin sayıca az olduğu illerin barolarında mülteci hukuku ve yabancılar hukukuna ilişkin bilgi ve farkındalığın daha az olduğu, hatta adli yardım talebiyle baroya başvuru yapan yabancıların adli yardım talebinin geri çevrildiği söylenmektedir.⁴⁴¹ Ülkemize giren düzenli ve düzensiz göçmen sayısının fazlalığı nedeniyle adalete erişim ve adli yardım ihtiyacının artması, TBB'nin ve baroların mülteci, sığınmacı, geçici koruma altında olanlar gibi dezavantajlı gruptaki yabancıların haklarının korunması çabasının artmasına zemin hazırlamıştır. Uygulamada barolar yabancıların adli yardım ve diğer haklarını koruma gayesiyle mülteci ve göçmen hakları merkezleri gibi merkezler, kurullar ve komisyonlar kurmakla birlikte, Uluslararası Af Örgütü, BMMYK gibi bu alanda çalışan uluslararası kuruluşlar ve Mülteci Hakları Merkezi gibi sivil toplum kuruluşları ile de iş birliği içindedir.⁴⁴² Bu kurum ve kuruluşlarla ortak yürütülen projeler, seminer ve eğitim çalışmaları gibi faaliyetler sayesinde yabancıların adalete erişim ve adli yardım bakımından sacayağının savunma mekanizması olan avukatlara bilgi, tecrübe ve destek sağlanmaktadır.

Avukatların yabancılar hukuku ve mülteci hukuku alanında uzmanlaşmasına yönelik eğitimler yalnızca barolar tarafından verilmemektedir. Barolar, mülteci hukuku ve yabancılar hukuku alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleriyle iş birliği içinde çalışmalar yapmakta ve bu alanlarda eğitimler, seminerler, kongreler düzenleyerek avukatların bu alanlarda uzmanlaşmasını sağlamaya yönelik adımlar atmaktadır. Baroların ve STK'lerin bu eğitim ve seminerleri tek seferlik değil periyodik olarak düzenlemeleri bu alanda çalışan avukatların mevzuat değişikliklerinden ve güncel içtihatlardan daha sık haberdar olmaları, uygulamada yaşanan sorunların ve tecrübelerin bu topluluklar sayesinde meslektaşlar arasında daha hızlı paylaşılması açısından önem arz etmektedir.⁴⁴³

İstanbul merkezli bir dernek statüsünde faaliyet gösteren Mülteci Hakları Merkezi, savaş ve zulüm sebeplerinden ülkelerini terk etmek zorunda kalmış ve Türkiye'de sığınma başvurusu yapan ya da yapmak isteyen bütün yabancılara yönelik kapsamlı ve ücretsiz hukuki danışma ve destek hizmetleri yürütmektedir. Çeşitli illerde barolarla iş birliği içinde, avukatların sığınma hukuku alanında uzmanlaşmasını ve faaliyetlerini desteklemeye yönelik eğitim ve seminer çalışmaları gerçekleştirmekte; avukatlara yönelik çeşitli referans kaynakları hazırlamakta ve uzmanlık destek hizmetleri sunmakta; ayrıca sığınmacılar ile

⁴⁴¹ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespitler ve Öneriler, s. 12.

⁴⁴² Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespitler ve Öneriler, s. 12.

⁴⁴³ Altun/ Görel, s. 34.

idari gözetim altındaki yabancıların adli yardım sisteminden yararlandırılmasını teşvik etmeye yönelik gayretle yürütmektedir.⁴⁴⁴ Mülteci Hakları Merkezi gibi sivil toplum örgütleri, yabancıların baroların adli yardım merkezlerine yönlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmekte ve baroların mülteciler, sığınmacılar alanında yaptıkları çalışmalara ciddi katkı sağlamaktadır.⁴⁴⁵

Adli yardımın en etkili ve en kısa sürede sağlanması makul sürede yargılama yapılması ve bireylerin herhangi bir hak kaybına uğramadan mahkemeye erişim hakkını kullanması bakımından önemlidir. Uygulamada adli yardım talebinin ivedi şekilde sonuçlandırılması mevcut iş yoğunluğunda her zaman mümkün olmamaktadır. Bu konuda devletin ve adli makamların gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Yine adli yardım kapsamında bireylere, çalışmamız dâhilinde yabancılar hukuki yardım sağlayacak avukatın işini hem mesleki hem de vicdani yükümlülüğü gereğince özenle takip etmesi önemlidir.⁴⁴⁶

1.7. Adli Yardım Görevlendirmesinde ve Görevlendirilen Avukatın Yabancıyla Görüşmesinde Yaşanılan Zorluklar

YUKK kapsamında yapılacak adli yardım görevlendirmelerinin ivedi yapılacak görevlendirmeler kapsamında olduğu Ankara, Antalya, Kırklareli Barosu gibi bazı baroların adli yardım çalışma yönergeleri ile düzenlenmiştir. Yine bazı barolar, adli yardım talebinde bulunan kişinin hakkının ortadan kalkmasına yol açacak bir olgunun ya da telafisi mümkün olmayan bir zararın meydana gelmesi olasılığının olduğu hallerde, özellikle geri gönderme merkezlerinde bulunan kişilerle ilgili iş ve işlemlerde adli yardım talebinin ivedilikle sonuca bağlanmasına ve ivedi şekilde avukat görevlendirilmesine özen göstermektedir.⁴⁴⁷ Böylece sınır dışı kararı, uluslararası koruma talebinin reddi gibi kişinin savaş, zulüm, işkence ve kötü muamele gibi fiillerle karşı karşıya kalacağı ülkeye geri gönderilmesi ve telafisi mümkün olmayacak sonuçların ortaya çıkmasına karşı önlem alınmaya çalışılmaktadır. Bu

⁴⁴⁴ Mülteci Hakları Merkezi'nin faaliyetlerine ilişkin daha fazla bilgi için bkz. <<https://www.mhd.org.tr/tr/>> s. e. t. 13.05.2024.

⁴⁴⁵ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 13.

⁴⁴⁶ Avukatlık Kanunu m. 34 “Avukatlar, yüklendikleri görevleri bu görevin kutsallığına yakışır bir şekilde özen, doğruluk ve onur içinde yerine getirmek ve avukatlık unvanının gerektirdiği saygı ve güvene uygun biçimde davranmak ve Türkiye Barolar Birliğince belirlenen meslek kurallarına uymakla yükümlüdürler.” hükmü ile avukata objektif özen yükümlülüğü yüklenmiştir. Özen yükümlülüğü gereğince adli yardımdan görevlendirilen avukatın da işini titizlik ve özenle yerine getirmesi gerekmektedir. Avukatın özen yükümlülüğüne ilişkin bkz. **Akil, Cenk** (2012), ‘Türkiye Barolar Birliği Disiplin Kurulu Kararları Işığında Avukatın Görevini Özenle Yerine Getirme Yükümlülüğü’, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 2, S: 1, s. 11-26.

⁴⁴⁷ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 15.

bağlamda uluslararası koruma, geçici koruma hakkındaki iş ve işlemlerde, sınır dışı etme ve geri gönderme kararları hakkındaki adli yardım taleplerinin ivedi şekilde değerlendirilmesi hususunda TBB Adli Yardım Yönetmeliği'nde düzenleme yapılması gerektiği düşünülmektedir.⁴⁴⁸ 15.10.2024 tarihli Yönetmelik değişikliğinde yabancıların adli yardımdan yararlanmasına ilişkin özel bir düzenleme getirilmemiş olsa da m. 6/a (3.) bendinde ivedi görevlendirme kavramına yer verilmiştir. Buna göre, adli yardım görevlendirmesi süreci için gerekli sürenin, talep sahibinin hak kaybına sebep olacağı veya telafisi imkânsız zararların oluşmasına yol açabileceği anlaşılan başvuruların ivedi görevlendirme kapsamında olacağı kabul edilmiştir. İvedi görevlendirmeyi gerekli kılan bir durum olduğunda, adli yardım hizmeti sağlanması için gerekli iş ve işlemlerin Yönetmelikte öngörülen sürelerle tabi olmaksızın derhal yerine getirileceği düzenlenmiştir. Bu çerçevede, yabancıların adli yardımdan yararlanmasında örneğin yaşam hakkı tehlikede olan bir yabancıнын sınır dışı edilmesi veya ülkesine geri gönderilmesi gibi telafisi imkânsız zararların doğabileceği durumlar gözetilerek ivedi görevlendirme yapılabilir. Adli yardım kapsamında yapılacak masrafların geri kazanılması mümkünken, yaşam hakkının ihlali sonucunun ortadan kaldırılması imkânsızdır. TBB Adli Yardım Yönetmeliği'ne getirilen ivedi görevlendirme düzenlemesiyle yabancıların taleplerinin de ivedi şekilde değerlendirilmesi mümkün hale getirilmiştir. Bu düzenlemenin uygulamada önemle ve doğru şekilde uygulanması halinde yabancıların taleplerinin ivedilikle değerlendirilmesi hususunda özel bir düzenleme getirilmesine gerek kalmayacaktır.

Hukuk sistemlerindeki kısa dava açma süreleri içerisinde hem adli yardım talebinin sonuçlanması hem de davanın açılması ihtimali oldukça düşüktür. Dava açma sürelerinin kaçırılmaması için adli yardım talebinde bulunan yabancıların dezavantajlı durumları dikkate alınarak talepleri ivedilikle sonuçlandırılmalı ve mevcut duruma göre ivedi olarak avukat görevlendirmesi yapılmalıdır. Adli yardım görevlendirmesi aşamasında baroların birbirleriyle yeknesak bir uygulamaya sahip olmaması, bazı baroların yabancı başvuruçulara avukat ataması yapmaması⁴⁴⁹ gibi sorunlarla karşılaşılabilir. ⁴⁵⁰ Ancak TBB Adli Yardım Yönetmeliği'nde yapılan ivedi görevlendirme düzenlemesiyle bundan sonra tüm

⁴⁴⁸ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 24.

⁴⁴⁹ Adli yardım organlarının avukatları adil bir şekilde ve keyfilik olmaksızın atama kararı verme yükümlülüğü, Avrupa standartları ve uluslararası standartlara göre adli yardımın asgari standartları arasında kabul edilmektedir. Legal Aid in Europe, Minimum Requirements Under International Law, s. 4

⁴⁵⁰ **Kalem Berk**, s. 32. ; TBB'den "Mülteci Hukukunda Mesleki Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerileri" Çalıştayı, 8.11.2021. <<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tbb-den-multeci-hukukunda-mesleki-sorunlarin-tespiti-ve-cozum-onerileri-calistayi-82048> > s. e. t. 28.05.2024.

baroların ivedi görevlendirme yapabilmesinin önü açılmıştır. Bu hususta tüm baroların ve avukatların azami ölçüde hassasiyet göstermesi ve hak kaybını en aza indirgeyecek yaklaşımlarla hareket etmesi önemlidir.

Adli yardım kapsamında avukat yardımı sağlanması talebi kabul edilse dahi geri gönderme merkezlerinde bulunan yabancıların avukatlarıyla görüşmesinde uygulama açısından engeller mevcuttur.⁴⁵¹ Mülteci Hakları Merkezi'nin 2019 tarihli raporunda⁴⁵² ele alınan sorunlar genel olarak şöyledir: Geri gönderme merkezlerinin her ilde bulunmaması ve ulaşımının zor olması bu engellerin başında gelmektedir. Yabancıyla görüşmek için saatlerce yol giden avukat, merkezin güvenlik birimi olan nizamiye kısmındaki turnikeli demir kapının içerisine dahi alınmadan, görüşme talebini güvenlik görevlilerine iletmektedir. Talebi sonuçlanana kadar avukat nizamiyeden içeri alınmadan dışarıda bekletilmekte ve genelde yabancının kurumda olmadığı cevabıyla karşı karşıya kalmaktadır.⁴⁵³ Merkez çalışanları yabancının ismindeki harf değişikliğini dahi yabancının kurumda olmadığı şeklinde yorumlayarak avukatın görüşme talebini reddetmektedir.⁴⁵⁴ Avukat, görüşme talebi kabul edildiğinde ise iki farklı aramadan geçirilerek, görüşmek istediği kişiye ilişkin üç farklı tutanak doldurmak mecburiyetinde bırakılmaktadır. Bununla birlikte Avukatlık Kanunu'nda ve YUKK'de bir avukatın bir günde en fazla kaç yabancı ile görüşebileceği ya da her biriyle görüşme süresine ilişkin herhangi bir sınırlama bulunmamasına rağmen, bir avukatın günde en fazla üç yabancıyla ve yarım saat süreyle görüşebileceği yönünde yasaya aykırı sınırlamalar yapılmaktadır.⁴⁵⁵ Ayrıca avukatın tutanağa ismini yazdığı yabancılardan birisinin uzman tarafından orada olmadığı ya da görüştürme yapılamayacağı bildirilmiş olsa dahi bu kişiyle görüşme sağlanmış kabul edilmektedir.⁴⁵⁶ Geri gönderme merkezlerinde çalışan uzman sayısının azlığı ve gözetim altında bulunan yabancı sayısının çokluğu avukatların uzmanlara ulaşması ve iletişim kurmasını zorlaştırmaktadır.⁴⁵⁷ Uzmanlar iş yoğunluklarını da gerekçe göstererek, avukatlarla doğrudan iletişim kurmak yerine güvenlik görevlilerini aracı kullanmakta ya da

⁴⁵¹ Altun/ Görel, s. 35-36.

⁴⁵² Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19-20.

⁴⁵³ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 9.

⁴⁵⁴ Golder v. Birleşik Krallık davasında AİHM, cezaevinde bulunan bir mahkûmun, bir cezaevi yetkilisine iftira davası açmak için avukatı ile görüşmesine izin verilmemesi durumunda, AİHS m. 6'nın ihlal edildiğine karar vermiştir. AİHM, Golder v. Birleşik Krallık Başvurusu, par. 26-36. ; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 9.

⁴⁵⁵ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19.

⁴⁵⁶ Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19.

⁴⁵⁷ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 11.

çok kısa süre görüşme sağlamaktadırlar.⁴⁵⁸ Cezaevlerinde dahi haftanın her günü ve istediği saatte tutuklu ve hükümlülerle görüşme imkânı olan avukatların yalnızca misafirhane statüsündeki geri gönderme merkezlerinde uzmanların iş yoğunluğu gibi basit gerekçelerle belli saatlerde ve yarım saatle sınırlı olarak görüşme imkânı tanınması hukuka uygun değildir. Çalışanların keyfiyetine bağlı bu gibi durumlar, yasaların uygulanabilirliğini ortadan kaldırmakta ve kişilerin işini zorlaştırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Kaldı ki görüşülen kişinin hem dil hem de kültür olarak zaten yabancı olduğu dikkate alındığında avukatın bu kişiyle iletişim kurmakta zorlanması, tercüman ile görüşme yapılması halinde de tercümenin zaman kaybına neden olması ve görüşme süresinin yeterli olmaması yabancının hak ve menfaatlerinin tam anlamıyla korunmasının önüne geçmektedir.

Geri gönderme merkezinde gözetim altında bulunan yabancının avukatla görüşme veya görüşmeme beyanı yazılı olarak değil şifahen avukata iletilmekte olup, kişinin gerçekten böyle bir beyan verip vermediği ya da bu beyanın gerçek iradesini yansıtıp yansıtmadığının tespiti mümkün olmamaktadır.⁴⁵⁹ Oysaki tüm kurumlarda olduğu gibi geri gönderme merkezlerinde yapılan işlemlerin ve alınan beyanların da ispatının sağlanabilmesi için kurumdaki ilgililerin imzası ve kurumun mührünün bulunduğu şekilde yazılı olması gerekmektedir.

Yine Mülteci Hakları Merkezi raporunda bahsedildiği üzere, geri gönderme merkezlerinde bulunan hakkında tahdit kodu olan yabancılarla görüşmek ise daha zor hale getirilmektedir.⁴⁶⁰ Bu kişilerle vekâletname olmaksızın görüşme talebi kabul edilmemekte⁴⁶¹, barodan görevlendirilen avukatın görüşmesi için görevlendirme yazısının uygun bulunması halinde görüşme yapılabileceği bildirilerek avukatın iki üç gün sonra merkeze tekrar gelmesi gerektiği bildirilmektedir.⁴⁶² Hem avukatın emek ve mesaisi çalınmakta hem de yabancının en doğal hakkı olan avukata erişim hakkı engellenmeye çalışılmaktadır. Dava açma sürelerinin adli yardımdan faydalananarak avukata erişmek için yeterince kısa olmasının yanı sıra, kurum yasaya aykırı şekilde onay sürecini bekletmektedir. Avukatın yabancı ile görüşmesi ve gözetim altındaki yabancının evraklarını incelemesi kanunen vekâletname ibraz edilmesini gerektirmese de kurum vekâletname olmaksızın bu

⁴⁵⁸ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 10.

⁴⁵⁹ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 10.

⁴⁶⁰ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19-20.

⁴⁶¹ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 9.

⁴⁶² Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19. ; İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 10.

işlemleri yaptırmamaktadır.⁴⁶³ Ayrıca vekâletname çıkartmak için dayanak belgenin verilmesi de talep dilekçesi yazılması ve kurum tarafından onaylanmasına bağlıdır.⁴⁶⁴ Kurum tarafından değerlendirilmeksizin bu belgenin alınması ve noterle merkeze giderek vekâletname alma imkânı bulunmamaktadır. Hem yasada öngörülmemesine rağmen uygulamada vekâletname sunulmasının zorunlu tutulması hem de vekâletname çıkartılması aşamasında zorluk çıkartılması geri gönderme merkezlerinde bulunan yabancıların avukata ulaşma ve adli yardımdan faydalanma hakkını ciddi şekilde sınırlandırmaktadır.⁴⁶⁵ YUKK öncesi dönemde AİHM’ye konu olan D.B. v. Türkiye davasında, idari gözetim altında tutulan başvuranın, temsilcisi olduğunu kanıtlayan noter tasdikli bir vekâletnameyi ulusal makamlara sunmaması nedeniyle avukatıyla görüştürülmemesi AİHS m. 34’ün ihlali olarak değerlendirilmiş ve Türkiye aleyhine tazminata karar verilmiştir.⁴⁶⁶ Görüldüğü üzere, geri gönderme merkezi personellerinin tecrübesizlikleri ve yasada olmayan keyfi uygulamalara göre hareket etmesi ülkemiz aleyhine de sonuçlar doğurmaktadır.⁴⁶⁷ Tüm bu hususlar gözetilerek geri gönderme merkezlerindeki keyfiliğin önlenmesi için merkez çalışanlarının görevlerini gereği gibi yerine getirmesi konusunda kurum yöneticilerince hassasiyet gösterilmesi gerekir.

YUKK’nin yürürlük tarihinden sonra, Ankara 1. İdare Mahkemesi de yukarıda bahsi geçen AİHM kararına benzer bir değerlendirme yapmıştır. İdare Mahkemesi kararına konu olayda, ikamet izni başvurusu yapan yabancı müvekkilinin yanında bulunmak ve müvekkiline sözlü hukuki yardım yapmak isteyen İzmir Barosuna kayıtlı bir avukatın vekâletnamesini sunmadığı gerekçe gösterilerek başvuru esnasında müvekkilinin yanında olmasına izin verilmemesi üzerine, İzmir Barosu tarafından yasaya aykırı bu uygulamanın sonlandırılması isteminin reddedilmesine müteakiben durum yargıya taşınmıştır.⁴⁶⁸ Yargılamayı yapan Mahkeme, “6458 sayılı Kanuna muhatap olanların, vatandaşlara nazaran hukuki vasıtalarla erişim noktasında dezavantajlı konumda bulunduklarını” kabul etmekle birlikte, “vekâletnamenin geçerlilik şartı değil ispat şartına ilişkin bir belge olduğunu” ve “ispat şartı niteliğindeki noter tarafından düzenlenmiş bir vekâletname sunulmadığından bahisle hak arama özgürlüğünün kısıtlanması sonucu doğuran dava

⁴⁶³ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 19-20.

⁴⁶⁴ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalete Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 10.

⁴⁶⁵ İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalete Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar, s. 10.

⁴⁶⁶ AİHM, D.B. v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 33526/08, K.T. 13.10.2010, par. 67.

⁴⁶⁷ Altun/ Görel, s. 32.

⁴⁶⁸ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler, s. 20.

konusu işlemlerde hukuka uyarlık''⁴⁶⁹ olmadığı yönünde hüküm kurarak idarenin vekâletname ibraz edilmesi yönündeki taleplerinin hukuka aykırı olduğunu destekler nitelikte bir karar vermiştir.

Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye davasında, Türkiye'ye yasa dışı yollardan giriş yapmaya çalışan başvurular açıkça avukat talep etmelerine rağmen adli yardımdan faydalandırılmamış ve avukata erişme imkânı da sunulmayarak sınır dışı edilmiştir.⁴⁷⁰ Bir hukuk yolunun AİHS m. 13'ün gereklerini yerine getirmesi için hem kanuni olarak hem de uygulamada etkili olması zorunludur.⁴⁷¹ Somut davada ulusal makamlar, başvuranların geçici sığınma taleplerini değerlendirmemiş, söz konusu taleplerin değerlendirilmeme nedenlerini başvuranlara tebliğ etmemiş ve başvuranların Hasköy Emniyet Müdürlüğü'nde bulunmaları sırasında adli yardım almalarına ve avukata erişmelerine izin vermeyerek başvuranların geçici sığınma taleplerini ve AİHS m. 3 çerçevesindeki iddialarını dile getirmelerini engellediği kanaatine varılmıştır.⁴⁷² Bu incelemeler ışığında AİHM, somut olayda başvuranlara etkili ve erişilebilir bir hukuk yolu tanınmadığına karar vermiş ve bu nedenle AİHS m. 13'ün ihlal edildiğine hükmetmiştir.

Yabancıların uluslararası korumaya, adalete ve adli yardıma erişimi aşamasında yabancılarla iletişim halinde olan geri gönderme merkezi çalışanları, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü personelleri, tercümanlar gibi aracı konumdaki personellere yabancı kişilerin haklarının da insan hakkı olduğu, aksinin düşünülmesinin ayrımcılık yasağına ve eşitlik prensibine aykırı olacağı, yardıma ihtiyacı olan yabancılara da özenli ve özverili şekilde destek sağlanması gerektiği hususları ile yabancıların sahip olduğu hak ve özgürlüklere ilişkin temel hukuki bilgiyi de kapsayan eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Hâkimler, savcılar ve avukatlar için insan hakları alanında bir e-öğrenme platformu olan Hukukçular İçin İnsan Hakları Eğitimi Avrupa Programı (HELP) yabancıların adli yardımdan faydalanmasına yönelik eğitimlerde de aktif olarak kullanılabilir. Bu platform Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerde AİHS'nin ulusal düzeyde uygulanmasını destekler nitelikte Avrupa'daki tüm hukukçulara yüksek kaliteli ve özel eğitim araçları sunmayı hedeflemektedir. Ülkemizde bulunan sığınmacı ve diğer hassas gruptaki

⁴⁶⁹ Ankara 1. İdare Mahkemesi, E: 2016/2121- K: 2017/86, K.T. 25.01.2017.

⁴⁷⁰ AİHM, Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 30471/08, K.T. 22.09.2009, par. 114.

⁴⁷¹ AİHM, Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye, par. 107.

⁴⁷² AİHM, Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye, par. 112-114.

yabancıların adalete erişimi ve adli yardımdan faydalanması, AİHS hükümleri ile güvence altına alınmış olduğundan, HELP ağının amacıyla uyumaktadır.⁴⁷³

2. Adli Yardıma Katkı Amaçlı Oluşturulan Projeler

AB Komisyonu tarafından 2012 yılında açıklanan 2012 Türkiye İlerleme Raporu'nda⁴⁷⁴ “Adalet, Özgürlük ve Güvenlik” başlığı altında göçmenlerin adli yardıma erişimlerinin sınırlı olduğu, baroların adli yardım desteğini bağımsız şekilde yapmak için yeterli kurumsal kapasiteye sahip olmadığı vurgulanmıştır. Yine “İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması” başlığında ise adli yardım için yeterli mali kaynak tahsis edilmediği, adli yardım karşılığında ödenen avukatlık ücretinin benzer davalarda ödenen avukatlık ücretine kıyasen düşük olduğu, bu durumun adli yardımın kalitesinin düşmesine zemin hazırladığı raporlanmıştır.⁴⁷⁵ Bu sorunların çözümü için hem teorik hem de uygulamada atılacak adımlar oldukça önemlidir.

Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar tarafından finanse edilen projeler örnek alınarak yabancılar için adli yardım projesi geliştirilmesi, alanında uzman avukatların projede istihdamı ve yabancı kişilerin adli yardım ihtiyacının proje kapsamında karşılanması özellikle mali kaynak sorununun çözülmesinde önemli bir adım olabilir.⁴⁷⁶ 2016 yılında yirmi dört aylık bir süre için başlatılan “Türkiye’de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi” Avrupa Birliği Eşleştirme Projesi ve 2015 yılında üç yıllık uygulama süresi için faaliyete geçen BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yürütülen, İsveç

⁴⁷³ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespitler ve Öneriler, s. 13.

⁴⁷⁴ AB Komisyonu, 2012 Türkiye İlerleme Raporu için bkz. <<http://madde14.org/images/b/bf/2012turip.pdf>> s. e. t. 13.03.2024.

⁴⁷⁵ Kılınc, s. 334-335.

⁴⁷⁶ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) tarafından başlatılan ve Avrupa Birliği tarafından finanse edilen Türkiye’deki Mülteciler için Mali Yardım Programı(FRIT Programı) çerçevesinde TBB ile iş birliği yapılarak, mültecilerin adli yardıma erişiminin kolaylaştırılması ve güçlendirilmesi amaçlanmıştır. UNHCR ve TBB’nin Türkiye’deki Mülteciler için Mali Yardım Programı(FRIT Programı) çerçevesinde yaptığı iş birliği hakkında bkz. <<https://www.unhcr.org/tr/18504-multeciler-ve-siginmacilara-koruma-saglamak-uzere-turkiyenin-desteklenmesi-icin-25-milyon-avro-destek.html>> s. e. t. 05.10.2024. ; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Aracı Fonu kapsamında finanse edilen ve Eşit Haklar İçin İzleme Derneği tarafından 2021-2024 yılları arasında üç yıl süreyle uygulanmak üzere başlatılan “Dezavantajlı Grupların Adalete Erişiminin Güçlendirilmesi Projesi” çerçevesinde, adli yardım mekanizmasının daha etkili hale getirilmesi ve dezavantajlı grupların adalete erişiminin kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Proje hakkında bkz. <<https://adaleteerisim.org/tr/sayfa/proje-hakkinda>> s. e. t. 06.10.2024. ; Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilen proje örnekleri; Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (Women Up) hakkında bkz. <<https://www.sgkkadinistihdaminindesteklenmesi.org/ab-kadin-girisimciligi-iyi-uygulama-orneklere-toplanti-tarihleri/>> s. e. t. 04.05.2024. ; Sosyal Girişimcilik, Güçlendirme ve Uyum (SEECO) Projesi hakkında bkz. <<https://seeco.gov.tr/>> s. e. t. 04.05.2024.

Uluslararası Kalkınma ve İş birliği Ajansı tarafından fonlanan “Türkiye’de Adalete Erişim için Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek (SILA) Projesi” bu öneriye yakın birer örnek teşkil etmektedir. “Türkiye’de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi” Avrupa Birliği Eşleştirme Projesi, fiili olarak adli yardım uygulanması bakımından adli yardım başvurusunun tüm barolar için tek tip hale getirilmesi, başvuruçuların mali durumunun değerlendirilmesinde başvuruçuların bilgilerine ulaşılabilmesi için bilişim sistemlerinde entegrasyon sağlanması, Adalet Bakanlığında adli yardım çalışmalarını yürütmek üzere adli yardım birimi kurulması, adli yardıma ayrılan mali kaynağın artırılması gibi hedeflerle oluşturulmuştur.⁴⁷⁷ Projenin stratejik planında adli yardıma ayrılan mali kaynağın artırılması hedeflenmiş ise de proje kapsamında adli yardıma doğrudan bir mali kaynak tahsis edilmesinden söz edilmemektedir. Proje, teorik bakımdan Türkiye’deki adli yardım sistemini iyileştirmeyi hedefleyen ve adli yardım mevzuatında çeşitli yasal değişiklikler öngören bir stratejik plan ortaya koymaktadır.⁴⁷⁸ SILA Projesi ise, Türkiye’de adli yardım hizmetlerinin iyileştirilmesini ve özellikle dezavantajlı gruplar ile Suriyeli göçmenlere hizmet verecek avukatların mesleki kapasitelerinin arttırılmasını hedefleyen, aynı zamanda baroların etkin bir adli yardım sistemine yönelik kurumsal ihtiyaçlarını karşılamayı da amaçlayan bir projedir.⁴⁷⁹ SILA projesi kapsamında da pilot barolarla görüşmeler gerçekleştirilerek, otomasyon sistemlerindeki ihtiyaçların tespiti ve dezavantajlı gruplara adli yardım sağlayan avukatlara eğitim verilmesi gibi bileşenlerle yola çıkılmıştır. Görüldüğü üzere, her iki proje de adli yardım bütçesine mali bir kaynak sağlamamakta, dolayısıyla adli yardımın yetersiz olmasının temel sebeplerinden olan bütçe yetersizliğine fiilen bir çözüm getirmemektedir. Bu bağlamda bizim öngördüğümüz çözüm, devlet tarafından sağlanan adli yardım bütçesinin artırılması, ekonomik imkânsızlık nedeniyle avukatlık ücretini ve yargılama giderini karşılayamayan daha çok kişinin adli yardımdan faydalanmasını sağlayacak nitelikte projelerin hayata geçirilmesidir. Burada geliştirilen projenin yalnızca teorik anlamda faydalı olması değil, yargılama gideri ve

⁴⁷⁷ Türkiye’de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi Avrupa Birliği Eşleştirme Projesi Stratejik Plan ve Eylem Planı, s. 18 vd. <<https://adliyordim.adalet.gov.tr/files/stratejik-plan-turkce.pdf>> s. e. t. 05.10.2024.

⁴⁷⁸ “Türkiye’de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi AB Eşleştirme Projesi” ile “Türkiye’de Adalete Erişim için Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek (SILA) Projesi” Ortak Çalışma Grubu Toplantıları hakkında bkz. <"Türkiye’de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi AB Eşleştirme Projesi" ile "Türkiye’de Adalete Erişim için Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek (SILA) Projesi" Ortak Çalışma Grubu Toplantıları> s. e. t. 04.05.2024.

⁴⁷⁹ SILA Projesi’nin amacı ve bileşenleri hakkında bkz. <<https://www.sinopbarosu.org.tr/Detay/amps220turkiyeamps217de-adalete-erisim-icin-adli-yardim-uygulamalarinin-gelistirilmesine-deste-64718>> s. e. t. 05.04.2024.

avukatlık ücretinin ödenebileceği bir adli yardım bütçe desteği içermesi gibi pratiğe yansıyan yönlerinin olması gerekir.

Adli yardımın özel bir uygulaması olarak Ankara Barosu tarafından 2011 yılında Gelincik Projesi hayata geçirilmiştir.⁴⁸⁰ Proje kapsamında çalışan merkez; fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddete maruz kalan kadın ve çocuklara hizmet vermek gayesiyle, bu konuda özel eğitim almış uzman rehber avukatlar ve gönüllü avukatlardan oluşmaktadır.⁴⁸¹ İhtiyacı olan başvuranlara sosyal hizmet uzmanları ve psikologlar tarafından da yardım sağlanmaktadır. Gelincik Projesinden faydalanmak için Gelincik Merkezi'ne telefon yoluyla ulaşılabilen iken, başvuru yapabilmek için talepte bulunanın merkeze bizzat başvurması gerekmekte, ancak durumun ihbar edilmesi halinde de uzman avukatlar tarafından hukuki süreç ivedilikle başlatılmaktadır. Merkeze başvuru yaparken götürülmesi gereken başvuru belgeleri şu şekilde sayılmıştır:⁴⁸²

- 1- İkametgâh İlmühaberi (Muhtardan)
- 2- Fakirlik İlmühaberi (Muhtardan – Aza imzalı olacak)
- 3- Nüfus Cüzdanı fotokopisi
- 4- İkamet ettiği yer Tapu Sicil Müdürlüğü'nden, üzerinde kayıtlı taşınmaz olmadığına dair belge
- 5- Çalışıyor ise maaş bordrosu-Gelir Belgesi (Çalışmıyor ise SGK'dan alınacak 4A-4B-4C Gelir Belgesi)
- 6- (Açılmış bir dava var ise) Belge fotokopileri
- 7- Kirada oturduğunu gösteren Kira Kontratı veya ödeme makbuzu, Kira vermeksizin oturuyor ise taşınmaza ait tapu kaydı fotokopisi.

Yukarıda belirtilen belgelerle birlikte başvurulması halinde, rehber avukat ile yapılacak görüşmeye müteakiben başvuran kişi için hukuki bir yol belirlenerek hukuki yardım sağlanmaktadır.

Projede görev almak isteyen avukatların öncelikle CMK ve Adli Yardım Sertifikası olması şartıyla, “Gelincik Merkezi Gönüllü Avukat Sertifika Eğitimi”ne katılarak sertifika

⁴⁸⁰ **Ruhi**, s. 119 vd.; Ankara Barosu Başkanlığı Gelincik Projesi hakkında bkz. <<http://www.gelincikprojesi.org.tr/sayfa.php?x=proje-hakkinda>> s. e. t. 01.06.2024.

⁴⁸¹ **Ruhi**, s. 119.

⁴⁸² Gelincik Projesi hakkında bilgi ve projeden faydalanmak için şartlar için bkz. <<http://www.gelincikprojesi.org.tr/sayfa.php?x=proje-hakkinda>> s. e. t. 16.09.2024.

alması gerekmektedir.⁴⁸³ Böylece alanında uzman avukatlar tarafından bir hukuki yardım sağlanmaktadır.

Avukatlık Kanunu çerçevesinde sunulan adli yardımın daha özel ve nitelikli hale getirildiği, kadın ve çocuklara özel bir hukuki yardım mekanizması kurulmuştur. Kadın ve çocuğun yabancı olmasının projeden yararlanmasına engel bir durum olup olmadığı hususunda bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak Gelincik Merkezi'nde görevli avukatın mülteci haklarına ilişkin eğitimleri alma zorunluluğu bulunmadığından, mülteci ve yabancılar hukuku alanında uzmanlığı bulunmayabilir. Yabancı çocuk ve kadınların, bu alanda uzmanlık kazanmış avukatlar tarafından temsil edilmesi daha sağlıklı görünmektedir. Bu sebeple yabancı çocuk ve kadınlara Mülteci Hakları Merkezi tarafından düzenlenen sertifika eğitimini almış avukatların adli yardımda görevlendirilmesi, adli yardımın amacına daha uygun olacaktır.

3. Yabancıların Adli Yardıma Erişiminde Farklı Modeller

Adil yargılanma hakkının temel bir hak olması adli yardımın mukayeseli hukukta da karşımıza çıkmasında etkilidir. Bireylerin temel bir hakkına kavuşmasının önündeki engellerin hukuki ve fiili olarak kaldırılması ve etkili yolların oluşturulması devletlerin görevidir. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, adli yardım ile aynı veya benzer nitelikteki kurum ve modeller başka hukuk sistemlerinde de mevcuttur.⁴⁸⁴

Uluslararası hukukta AİHS gibi uluslararası sözleşmeler ve belgelerle temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmış olması, bu sözleşmelere taraf olan devletlere adalete erişim hakkının kullanılmasını sağlama ve bu hakkın önündeki engelleri aşma yükümlülüğü getirmiştir. Adalete erişimin önündeki maddi güçlükleri kaldırmanın en önemli araçlarından birisi de adli yardım ve benzeri kurumlardır. Mukayeseli hukukta adli yardım adı altında olmasa da bu kuruma benzer nitelikte başka sistemler de kurulmuştur. Hukuk klinikleri, pro bono hukuk hizmetleri, paralegal danışma merkezleri, avukat referans sistemi, hukuki

⁴⁸³ Gelincik Merkezi Gönüllü Avukat Sertifika Eğitimi hakkında bkz. <<http://www.gelincikprojesi.org.tr/haber-detay.php?x=gelincik-merkezi-gonullu-avukat-sertifika-egitimi>> s. e. t. 16.09.2024.

⁴⁸⁴ Farklı ülkelerde adli yardım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çakın, s. 208 vd. ; Kılınç, s. 107 vd.

himaye sigortası, avukat stajyerlerin adli yardımda istihdam edilmesi farklı hukuk sistemlerindeki bazı adalete erişim modelleridir.⁴⁸⁵

Hukuk klinikleri, hukuk fakültesi öğrencilerinin fakültede öğrendikleri teorik bilgilerin pratikte uygulanması, bu bilgilerin soyuttan somuta aktarılarak gerçek hayattaki olaylarla sentezlenmesi ve karşılaştıkları hukuki uyuşmazlıkları hukuk kuralları çerçevesinde nasıl çözüme kavuşturabileceklerini öğrenmelerini sağlayan bir sistemdir.⁴⁸⁶ Öğrencilerin henüz mesleğe başlamadan önce bu tecrübeye sahip olmaları, mesleğe başladıklarında kişilerle iletişim kurarken hukuki dili daha etkili kullanmalarında ve hukuk bilgilerini teorikten pratiğe uygulamalarında oldukça etkili olacaktır. Ülkemizde bazı hukuk fakülteleri aracılığıyla “Mülteci Hukuku Kliniği” adıyla kurulmuş hukuk kliniklerinde, sığınmacılara ve mültecilere hukuki yardım sağlanmış ve bu kişilerin adalete erişiminin kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Ancak TBB, henüz üçüncü ve dördüncü sınıf hukuk fakültesi öğrencilerinin bu kliniklere başvuran kişilere hukuki yardımda bulunmasının başvuran kişileri yanlış sürükleyebileceğini, üniversitelerce kurulan bu kliniklerin Avukatlık Kanunu’na aykırı olduğunu, bu sebeplerle hukuk kliniklerinde yeterli mesleki bilgi ve tecrübeye sahip avukatlar tarafından hizmet verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴⁸⁷ Henüz avukatlık stajı dahi yapmamış olan üçüncü ve dördüncü sınıf hukuk fakültesi öğrencilerinin Türk hukukuna tamamen yabancı sığınmacı ve mültecilere hukuki danışmanlık yapması, bu kişilere yanlış ya da eksik bilgi verilmesine, zaten zor durumda olan ve hukuki sorunlarına çözüm arayan yabancıların daha zor ve içinden çıkılmaz sorunlarla karşılaşmasına sebep olabilecektir. Dolayısıyla hukuk kliniği uygulaması öğrencilerin meslek öncesi tecrübe sahibi olmasını sağlayacak olsa bile kişilerin hak kaybına yol açması olasıdır. Ancak hukuk kliniklerinin hem hukuk fakültesi öğrencilerinin meslek öncesi yetiştirilmesi hem de sığınmacı ve mültecilere hukuki danışmanlık sağlanması yönünde uygulanmak üzere geliştirilmesi mümkündür. TBB ve barolar tarafından yeterli mesleki bilgi ve tecrübeye sahip avukatlar tarafından hizmet vermek üzere kurulan mülteci hukuku kliniklerinde, hukuk fakültesi öğrencilerinin de eğitim veya staj gibi çalışmalar altında yer alarak mesleki tecrübe kazanmasıyla bu kliniklerin her iki açıdan da amacına ulaşması sağlanabilir.

⁴⁸⁵ Yetim, s. 86 vd.; Bu yöntemler hakkında geniş bilgi için bkz. Çakın, s. 279 vd.

⁴⁸⁶ Kılınç, s. 344.

⁴⁸⁷ Şanlıurfa Hukuk Kliniği’nin açılışına ilişkin bkz. <<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/suriyeli-siginmacilar-icin-hukuk-klinigi-acildi-80143> > s. e. t. 28.03.2024.

Ülkemizde hem üniversiteler hem de barolar tarafından çeşitli alanlarda hukuk kliniği uygulaması yapılmıştır.⁴⁸⁸ Çalışmamızın konusuna ilişkin ise 2018 yılında TBB ve BMMYK (UNHCR) tarafından yürütülen “Türkiye’de Mülteci, Sığınmacı, Geçici Koruma Altındaki Kişilerin Adalete Erişimlerinin Desteklenmesi Projesi” kapsamında Türkiye’de ilk olan Şanlıurfa Hukuk Kliniği açılmıştır. Şanlıurfa Hukuk Kliniği, Türkiye’de bulunan hangi ülkeden gelmiş olursa olsun tüm göçmen, sığınmacı, mülteci ve geçici koruma altındaki kişilerin karşılaştıkları hukuki sorunlarda adalete erişim sağlayabilmeleri için, ihtiyaç duydukları bütün konularda gerekli danışmanlığı, bilgilendirmeyi, gerektiğinde hak savunuculuğu yapmayı gaye edinmiştir.⁴⁸⁹ Kliniğin açıldığı tarihte ülkemizde yaklaşık dört milyon mülteci ve geçici sığınmacı bulunması ve dezavantajlı gruptaki mülteci, sığınmacı ve geçici koruma statüsündeki yabancıların potansiyel suç faili ya da suç mağduru olmaları bu kişilerin hukuki yardıma en kolay şekilde ulaşması, böylece oluşabilecek hukuki ve toplumsal sorunların önüne geçilmesi ihtiyacını doğurmuştur.⁴⁹⁰ Yabancı oldukları bir ülkenin yasal ve idari prosedürünü bilmeyen sığınmacıların, hiçbir hukuki yardım ve destek almaksızın uluslararası koruma ve diğer taleplerini doğru ve eksiksiz şekilde sunmasının beklenmesi mümkün değildir. Klinikten hukuki yardım talep eden yabancıların yaşadığı sorunlar ve travmalar nedeniyle bu kişilere psikolojik destek de sağlanmaktadır. Ancak adli yardımdaki benzer sorunlarla hukuk kliniği uygulamasında da karşılaşılmaktadır. Hukuki olaylarda mültecilerin vekâleten temsil edilmesi gerekse de bunun için yeterli mali ödeneğin olmaması, klinikte görevlendirilen avukatlara ödeneğin geç ödenmesi, mültecilerin sabit ikametgâhının bulunmaması başlıca sorunlardır. Mülteciler, sığınmacılar ve geçici koruma statüsündeki yabancılar bilhassa çok büyük göç hareketlerinde, adalete erişimde çok sayıda engelle ve sorunla karşılaşmaktadır. Bulundukları ülkede konuşulan dili bilmemek ve tercüme sorunu, kendi hakları ve yükümlülükleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamak⁴⁹¹, seyahat hürriyetindeki kısıtlılık, hukukçulara/avukatlara ve tercümanlara erişimde zorluk ve adli yardımdan yararlanamama hem bu yabancılar hem de göç alan ülke bakımından olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Mülteci ve sığınmacıların güvenilir hukuki bilgiye, etkili

⁴⁸⁸ Ülkemizde hukuk klinikleri hakkında bkz. **Şimşek A. Aslı/Aygün, M. Yağız** (2020), ‘İnsan Hakları Temelli Hukuk Kliniği Modeli: Yasama Kliniği Uygulaması’, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 10, S: 1, s. 51 vd.

⁴⁸⁹ TBB & UNHCR’nin “Mültecilerin Adalete Erişimi, Hukuki Ve Adli Yardım” Konulu Uluslararası Konferansı, 12-13 Kasım 2018, Antalya. <<https://www.kirikkalebarosu.org.tr/Detay/tbb-unhcr-nin-multecilerin-adalete-erisimi-hukuki-ve-adli-yardim-konulu-uluslararasi-konferans-105033>> s. e. t. 04.05.2024.

⁴⁹⁰ Şanlıurfa Hukuk Kliniği hakkında bkz. <<https://www.sanliurfabarosu.org.tr/Detay/siginmacilar-icin-hukuk-klinigi-acildi-103935>> s. e. t. 04.05.2024.

⁴⁹¹ Türkiye’de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespitler ve Öneriler, s. 13.

adli yardıma, etkin ve mali olarak erişilebilir tercüme hizmeti ile yasal temsile eşit şekilde erişimin mümkün kılınması, mülteci ve sığınmacılarla adalete erişim bağlamında karşılaşılan hâkim, savcı ve kolluk görevlileri ile diğer görevlilerin bu kişilere uluslararası insan hakları hukuku uyarınca tanınan haklar ve öngörülen standartlar konusunda farkındalıkların artırılması, adalete erişimin kolaylaştırılması amacıyla danışma merkezlerinin kurulması, bu danışma ve bilgi servislerinin çok dilli olması, baroların internet sayfalarında yabancı dil seçeneğinin artırılması ve bilgilendirmelerin farklı dillerde de yayınlanması gibi çözümler geliştirilerek yabancıların adli yardıma ve adalete erişiminin önündeki engeller kaldırılabilir.

Ukrayna’da devlet tarafından işletilen bölgesel nitelikteki ücretsiz hukuki yardım merkezleri tarafından sığınmacılara hukuki yardım sağlanmaktadır.⁴⁹² Ücretsiz hukuki yardım merkezlerinde idari personeller, hukuk görevlilerinin çalıştığı komisyon benzeri bölümler bulunmaktadır.⁴⁹³ Devletin adli yardım sistemi için de bir bütçe oluşturması gerektiği ve bu bütçenin yetersiz olması sebebiyle adli yardımın ihtiyacı olan herkese yeterli şekilde sağlanamadığı dikkate alındığında, devlet tarafından bölgesel nitelikte hukuki yardım merkezleri oluşturulması fikri de değerlendirilmeye değerdir. Kamu kurumlarında avukat istihdam edilmesinde olduğu gibi, avukatlık ücretini ve yargılama giderlerini karşılama imkânı bulunmayanlara avukatlık hizmeti sağlamak üzere bölgesel merkezler kurulması ve bu merkezlerde bölgeye göre ihtiyaç duyulan sayıda avukat istihdam edilmesi mümkün olabilir. Adli yardım için ayrılan bütçenin bu merkezlerin işleyişi ve bu merkezlerde hukuki hizmet verilmesi için harcanması ve bu merkezlerde çalışan avukatların kamu kurumlarındaki avukatlarla benzer şartlarda istihdamı sağlanabilir. Böylece adli yardım karşılığında verilen avukatlık ücretlerinin düşük olması ve uzun zaman sonra ödenmesi sebebiyle adli yardımın kalitesiz ve yetersiz olması sorunu da ortadan kaldırılabilir. Devletin ve Adalet Bakanlığının denetiminde adli yardım sağlayan hukuki yardım merkezleri avukatlarının Göç İdaresi Müdürlükleri, Dış İşleri Bakanlığı gibi ilgili kurumlarla daha hızlı ve kolay irtibat sağlamasıyla, talepte bulunan yabancıların hukuki statüleriyle ilgili bilgi ve belgelere daha hızlı erişilerek adli yardım talepleri daha hızlı sonuçlandırılabilir.⁴⁹⁴

⁴⁹² Legal Aid System in Ukraine: An Overview, 2014, Kyiv, s. 26-27. < <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/legal-aid-system-in-ukraine-an-overview-eng.pdf> > s. e. t. 18.09.2024.

⁴⁹³ Ücretsiz bölgesel hukuki yardım merkezlerinin yönetimine ilişkin bkz. Legal Aid System in Ukraine: An Overview, 2014, Kyiv, s. 22 vd.

⁴⁹⁴ BM İlke ve Yönergeleri, adli yardımın tüm müdahalelerden uzak ve mali sınırlamaya tabi olmaksızın adli yardımı koordine eden ulusal bir organ kurulmasını tavsiye etmektedir. Legal Aid in Europe, Minimum Requirements Under International Law, s. 13.

Güney Afrika’da uygulanan avukat stajyerlerin tecrübeli avukatların gözetiminde adli yardım bürolarında istihdam edilmesi sistemi hukuk klinikleri uygulamasına benzemektedir.⁴⁹⁵ Hukuk klinikleri uygulamasında üniversite öğrencileri tarafından hukuki bilgi verilmekte iken, adli yardım bürolarında henüz staj döneminde olsa dahi avukatlık mesleğinin sorumluluğu altında olan stajyer avukatlar tarafından hizmet verilmesi söz konusudur. TBB’nin hukuk kliniklerinde üniversite öğrencilerinin hizmet vermesine getirdiği eleştiriler dikkate alındığında, ülkemizde fazla sayıda olan stajyer avukatların isteğe bağlı olarak adli yardım bürolarında veya mülteci hukuku kliniklerinde istihdam edilmesi hem adli yardımın niteliğinin hem de avukatların adli yardıma ilişkin bilgi ve tecrübelerinin artmasını sağlayacaktır.

Adli yardım benzeri bir diğer hukuki kurum ise pro bono hukuk hizmetidir. ABD’de oldukça yaygın bir uygulaması olan pro bono usulü, ekonomik bakımdan güçsüz kişilere ya da kamu yararına faaliyet gösteren kuruluşlara, cüzi bir miktarda avukatlık ücreti alınarak veya hiç ücret alınmaksızın gönüllülük esasına dayanan hukuki hizmet verilmesidir.⁴⁹⁶ Pro bono hukuk hizmetinde yapılan hukuki yardım, vekâlet ile ücret müteakibinde verilen hukuki hizmetle aynı seviyede olmalıdır.⁴⁹⁷ Ülkemizde de Mülteci Hakları Merkezi, pro bono usulü ile sığınmacılara ve göçmenlere yönelik ücretsiz hukuki destek hizmeti kapasitesini artırmaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Amerikalı partner kuruluş The Refugee Solidarity Network(RSN) tarafından verilen destekle, Mülteci Hakları Merkezi ve İstanbul’da faaliyet gösteren iki avukatlık bürosu tarafından “Pilot Pro Bono İş birliği Projesi” 2019 yılında hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında adli yardım sistemi ve STK’lerin Türkiye’deki sığınmacı ve mültecilere verdiği hukuki hizmetin, kâr amacı gütmeyen avukatlık büroları tarafından desteklenmesi potansiyelinin değerlendirilmesi ve

⁴⁹⁵ Yetim, s. 89-90.

⁴⁹⁶ Rhode, Deborah L. (2005), Pro Bono in Principle and in Practice: Public Service and the Professions, 1. edition, California, Stanford University Press, s. 1. <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=DpYTNJZGloAC&oi=fnd&pg=PP11&dq=pro+bono&ots=hqLT-YiTWe&sig=PFPfl19CbrL8qy_LeRN6sNSbBSE&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false> s. e. t. 17.09.2024.

⁴⁹⁷ Yetim, s. 87. ; Pro bono uygulamasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Elveriş, İdil (2014), ‘Adalet Erişimde Yeni Bir Yol: Pro Bono Mesleki Sorumluluk Olarak Ücretsiz Hukuki Hizmet’ Başlıklı Rapor, s. 2. <https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Adalet_Erisimde_Yeni_Bir_Yol_Pro_Bono.pdf> s. e. t. 10.06.2024. ; Kılınç, s. 75.

artırılması amaçlanmıştır.⁴⁹⁸ Pro bono ortaklıkların, devlet tarafından sağlanan adli yardımın tamamlanması için ek bir dayanak olabileceği düşüncesinden hareket edilmektedir.⁴⁹⁹

Paralegal danışma merkezleri ise hukuk kliniklerinden bir seviye daha ileri sayılabilecek şekilde, henüz hukukçu kimliğine sahip olmasa da temel hukuk eğitimi olarak hukuki bilgi verebilecek seviyedeki paralegal kişilerin bilgi verdikleri merkezler olarak kurulmuştur.⁵⁰⁰

ABD’de baroların kurduğu bir sistem olan avukat referans sisteminde ise barodan avukat talep eden kişiye baro tarafından mesleki eğitim verilmiş avukatlar listesinden sıradaki ilk avukat atanır ve kişi ücret tarifesindeki ücretten daha cüzi bir ücret ödeyerek gerekli hukuki yardımı bu avukattan alır.⁵⁰¹

Hukuki himaye sigortası, yargılama giderlerinin ödenmesi, avukatlık hizmeti verilmesi ve davanın yürütülmesi aşamalarını sigortalamak üzerine kurulmuş bir sigorta sistemidir. Ancak sigorta ettirenin uğradığı zarar sigorta kapsamında değildir. Sigorta ettiren yalnızca hukuki bir uyuşmazlıkla karşı karşıya geldiğinde, sigorta şirketine ödediği prim karşılığında avukatlık ve hukuki danışma hizmeti alabilmektedir.⁵⁰² Adli yardımın yetersizliği, hukuki himaye sigortası fikrinin ortaya çıkmasına ve geliştirilmesine yol açmıştır.⁵⁰³ Adli yardımdan faydalanamayan bireylerin az miktarda ödediği prim karşılığında avukatlık hizmeti alması, yargılama masraflarının sigorta şirketi tarafından karşılanarak dava açılması ve yürütülmesi konusunda güvenceye sahip olması yoluyla adli yardıma olan ihtiyacın azaltılması mümkün olabilir. Hukuki himaye sigortasının, özel bir sigortacılık türü olarak geliştirilmesi ve yasalarla desteklenmesi hem sigorta hukukuna hem de Avukatlık Kanunu’na katkı sağlayacak bir sistem ortaya koyabilir.

⁴⁹⁸ Refugee Solidarity Network(RSN) ve Mülteci Hakları Merkezi(2019), ‘The Potentials of Pro Bono Partnerships in Turkey for Securing Refugees’ Access to Rights: Observations and Recommendations from RSN-RRT’s Pilot Project’, s. 1.

⁴⁹⁹ Refugee Solidarity Network(RSN) ve Mülteci Hakları Merkezi(2019), ‘The Potentials of Pro Bono Partnerships in Turkey for Securing Refugees’ Access to Rights: Observations and Recommendations from RSN-RRT’s Pilot Project’, s. 5.

⁵⁰⁰ Yetim, s. 87-88.

⁵⁰¹ Elveriş, İdil, ‘Avukatlığa İlişkin Mevcut Düzenlemeler ve Yarattığı Adalet Erişim Sorunları’: Hatemi, Hüseyin(Editör) (2006), Prof. Dr. Özer Seliçi’ye Armağan, 1. Baskı, Ankara, Seçkin. s. 200.

⁵⁰² Kılınç, s. 341.

⁵⁰³ Yetim, s. 88-89.

SONUÇ

Adil yargılanma hakkı; insanın dili, ırkı, rengi, uyruğu fark etmeksizin herkesin sahip olduğu temel bir haktır. Hukuk devletinde yaşayan herkesin hukuka ve hukuk kurallarına uygun şekilde yaşaması ve bu kurallar çerçevesinde haklarını arayabilmesi gerekir. Hak arama hürriyeti ve mahkemeye erişim hakkını da kapsayan adil yargılanma hakkı, ulusal ve uluslararası hukuk bağlamında hem vatandaşlar hem de yabancılar açısından korunmaktadır. Ancak bireylerin yargılama makamlarına başvuru aşamasında bu hakkı kullanmasında yargılama giderleri ve avukatlık ücreti gibi ekonomik engeller bulunmaktadır. Yargılama masraflarını ve avukatlık ücretini karşılamak için mali imkânsızlık yaşayan bireylerin adil yargılanma hakkının güvencesi olarak adli yardım ortaya çıkmıştır. Anayasa m. 65 gereğince, devletin sosyal ve ekonomik alanlardaki görevlerini mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceğinden hareketle, talep eden ve yasada öngörülen şartları taşıyan kişilere adli yardım çerçevesinde ekonomik destek sağlanmalıdır. Aksi halde maddi imkansızlıklar sebebiyle gerekli yargılama harç ve masraflarını, avukatlık ücretini karşılayamayacak durumda olan bireylerin haklı olduğu durumda hakkını arayamaması, yargı mercilerine başvuramaması, başvursa dahi avukat yardımını alamaması sebebiyle kazanabileceği bir davayı kaybetmesi gibi durumlarla karşılaşılması kaçınılmaz olmaktadır. Bu gibi durumlar eşitlik ilkesine dayalı sosyal bir hukuk devletinin ilkelerine aykırı olacağı gibi, kişilerin güvencesi altında olduğu devlete olan güvenini de sarsacaktır. Bu bağlamda adli yardım, teorik anlamda sağlam temelli bir yasal düzenlemeye dayandırılarak, nitelikli ve iyi işleyen bir uygulamaya dönüştürülmelidir.

Adli yardımın işlevini tam olarak yerine getirmesi halinde ekonomik imkânsızlık içindeki bireylerin hak arama hürriyetini kullanmalarının önü açılmış olacak ve adaletin eşit biçimde dağıtılması sağlanacaktır.⁵⁰⁴ Herkesin adil yargılanma hakkı çerçevesinde mahkemeye erişim hakkına sahip olması, mahkemeye erişimin önündeki ekonomik engelleri ortadan kaldıran adli yardımdan da herkesin yararlanabilmesi anlamına gelmektedir. Herkes kavramı hem Türk vatandaşlarını hem yabancıları kapsamaktadır. Çalışmamızda adli yardımın yabancılara nasıl uygulandığı ulusal ve uluslararası hukuk bağlamında ele alınmıştır. Bu kapsamda birinci bölümde adli yardım kavramı ve adli yardımın hukuki çerçevesine ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise

⁵⁰⁴ Gençcan, s. 128.

Türkiye’deki yabancıların adli yardımdan yararlanması hem hukuki düzenlemeler hem de bu düzenlemelerin pratiğe yansması bağlamında ele alınmıştır.

Adli yardım, gerekli yargılama giderlerini ve avukatlık ücretini ödeme gücü bulunmayanların bunlardan geçici olarak muaf tutulmasıdır. Adli yardımdan yararlanmak isteyen vatandaşların iç hukukumuzda göre, ödeme gücünden yoksunluğunu ve taleplerinin açıkça dayanaktan yoksun olmadığını ispatlaması gerekir. Adli yardım ihtiyacı bulunan yabancılar ise bu şartlara ek olarak karşılıklılık ilkesine tabi tutulmaktadır.

Adli yardım şartlarının yabancılar bakımından değerlendirilmesinde birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Birçoğu savaş, zulüm gibi tehlikelerden kaçarak ülkemize sığınan yabancılardan ödeme gücünden yoksunluğu ve taleplerinin açıkça dayanaktan yoksun olmadığını gösterir belgelerin sunulmasını beklemek her zaman mümkün görünmemektedir. Bu şartların katı şekilde uygulanması nedeniyle adli yardım taleplerinin reddedilmesi, gerçek anlamda adli yardıma ihtiyacı olan ancak içinde bulunduğu olumsuz koşullar nedeniyle gerekli belgeleri tam anlamıyla sağlayamayan yabancılar bakımından geri dönülmez sonuçlara yol açabilmektedir. Bu nedenle TBB’nin bu şartlara ilişkin belgeleri göstermekten yabancıların muaf tutulması yönünde Adli Yardım Yönetmeliği m. 5’e ekleme yapılmasına ilişkin tavsiye kararı bulunmaktadır. Yönetmelikteki güncel değişiklikte bu tavsiye kararına yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak Yönetmelik m. 5/3’e göre, e-Devlet üzerinden gerekli belgelere ulaşması hukuken mümkün olmayan kişilerden istenecek belgelerin baro yönetim kurullarınca belirlenebilmesine imkân tanınmıştır. Bu çerçevede baroların yabancılardan talep ettiği belgelerde esneklik sağlaması ve yabancının mevcut durumuna göre sunması mümkün olmayan belgeleri talep etmemesi söz konusu olabilir. Ayrıca TBB Adli Yardım Yönetmeliği’ne getirilen ivedi görevlendirme düzenlemesi çerçevesinde, hak kaybına uğraması ve telafisi mümkün olmayan zararlarla karşılaşma ihtimali bulunan yabancılar bakımından ivedilikle adli yardım görevlendirmesi yapılmalıdır. İvedi görevlendirme gereken durumlarda gerekli belgelerin sunulmasının beklenmemesi ve bu konuda esneklik sağlanması gerektiği söylenebilir. Uygulamada da bazı barolar bu şartların uygulanmasında esneklik sağlamakta ve ivedi durumlarda belgeler aranmaksızın yabancıya adli yardım sağlamaktadır. Ancak Türk vatandaşının tabi olduğu bir şarttan yabancıların tamamen muaf tutulması, yabancılara vatandaşlardan daha fazla imkân ve imtiyaz sağlanmasına sebep olabilecektir. Bu nedenle Adli Yardım Yönetmeliği’ndeki düzenlenen ivedi görevlendirme kapsamında barolar tarafından somut durum

değerlendirilerek, yabancılara bu şartların değerlendirmesinde ve gerekli belgeler konusunda esneklik sağlanabilir.

Ülkemize savaş ve zulüm gibi zorunlu sebeplerle göç ederek uluslararası koruma statüsü sahibi, geçici koruma sahibi veya vatansız olanlar dışında kalan tüm yabancıların adli yardım taleplerinde karşılıklılık ilkesine tabi tutulması gerekmektedir. Bu yabancıların ülkemizde bulunması zorunlu sebeplere dayanmıyor ve vatandaşı oldukları ülke tarafından hukuki koruması bulunuyor ise, diğer şartlarla birlikte karşılıklılık şartının sağlanması halinde ülkemizde adli yardımdan faydalanabilmelerinin önünde hukuki bir engel bulunmamaktadır. Adli yardım taleplerinin karşılıklılık şartının sağlanmaması nedeniyle reddedilmesinde, devletin kendi vatandaşlarının diğer ülkelerde adli yardım taleplerinin karşılanmasındaki motivasyonu sağlama ve diğer ülkeleri buna teşvik etme gayreti ön plana çıkmaktadır. Ancak yalnızca karşılıklılık şartının sağlanmadığı gerekçesiyle adli yardım talebinin reddedilmesi, sınır dışı etme, idari gözetim ya da geri gönderme kararlarıyla karşı karşıya olan yabancılar aleyhine geri dönülmez sonuçlar doğurabilecektir. Bu sebeple karşılıklılık şartının adil yargılanma temel hakkını sınırlayan nitelikte olup olmadığı, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına aykırılık oluşturup oluşturmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Hem iç hukukumuzda hem de uluslararası hukukta vatandaşlık ve yabancılık statülerinin mutlak bir eşitliği söz konusu olamayacağından karşılıklılık şartının hukuk devleti, sosyal devlet ve eşitlik prensiplerine aykırı olduğu söylenemez. Bununla birlikte, karşılıklılık ilkesi ile temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması hususunda mahkemeye erişim hakkına yönelik müdahalenin, milletlerarası hukuka uygunluk ve kanunilik ölçütleri yönünden somut olaya göre değerlendirilmesinin yerinde olacağını düşünmekteyiz.

Adli yardım, iç hukukumuzda hem HMK hem de Avukatlık Kanunu hükümleri çerçevesinde sağlanmaktadır. HMK çerçevesinde hem yargılama giderleri hem avukatlık ücreti adli yardıma konu olabilirken; Avukatlık Kanununa göre kural olarak yalnızca avukatlık ücreti adli yardım kapsamına alınmıştır. Uygulamada ücretsiz avukatlık hizmeti alabilmek için hem mahkemeye hem de baroların adli yardım bürolarına başvurma imkânı bulunmaktadır. Ancak adli yardım kapsamında yargılama giderlerinden muafiyet için yalnızca mahkemeden talepte bulunulabilmektedir. Hukukumuzda her iki kanunda da adli yardıma ilişkin düzenlemeler bulunması ve bu düzenlemelerde adli yardımın kapsamının, adli yardıma başvurma usulünün farklı olması uygulamada ikiliğe yol açmaktadır. Ayrıca barolarca sağlanacak adli yardım ve mahkeme tarafından sağlanacak adli yardım için iki

farklı bütçe oluşturulması gerekmektedir. Bununla birlikte, yargılama makamı olan mahkemelerin ve savunma ayağı olan baroların adli yardım taleplerine ilişkin değerlendirmeleri birbirinden farklı olabilecek ve yapılan değerlendirmelerde yeknesaklık sağlanamayacaktır. Nitekim, adli yardıma ilişkin tek bir kanuni düzenleme yapılarak bu ikiliğin giderilmesiyle adli yardım uygulaması yeknesaklığa kavuşacaktır.⁵⁰⁵ Böylelikle adli yardımın şartları, adli yardımın hangi giderlerden muafiyeti kapsadığı, adli yardım talebinin hangi usulde, hangi makama yapılacağı ve hangi makam tarafından değerlendirileceği hususlarında uygulamada oluşacak tereddütler de ortadan kaldırılmış olacaktır. Nasıl ki ceza yargılamasında yalnızca CMK sistemi adli yardımın bir görünümü ise, medeni yargılamada da adli yardımın tek bir sistem altında toplanması adli yardımın uygulamasını daha pratik hale getirebilir.

Yabancıların adli yardımdan faydalanması için pratikte avukatlar ve barolar tarafından aktarılan sorunlar da bulunmaktadır. Temel sorunun adli yardım bütçesinin kısıtlı olması sebebiyle adli yardım şartlarının katı kurallar çerçevesinde değerlendirilmesi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, yabancıların avukat yardımı alma ve adli yardım haklarından habersiz olması, bu haklarının geri gönderme merkezleri ve diğer idari gözetim merkezlerinde yabancılar anlayacakları dilde ve yazılı olarak bildirilmemesi, yabancılarla avukatların arasında iletişimi sağlayacak tercüman sorunu, geri gönderme merkezlerinde avukatların yabancılarla görüşmesinde çıkartılan zorluklar, yabancıların vekâletname çıkarmasındaki problemler de baro raporlarında aktarılan temel sorunlardır. Bu sorunların çözüme kavuşturulması, adli yardımın amacına ulaşmasını sağlayacaktır.

Devletin mali gücü ölçüsünde adli yardıma sağladığı bütçenin yetersizliği sorununa da çözüm getirmek gerekmektedir. Ülkemizde yabancıların sayısının fazlalığı yabancıların adli yardım ihtiyacının ve adli yardım bütçesinin artırılmasına duyulan ihtiyacın artmasına yol açmaktadır. Uluslararası koruma ihtiyacı içindeki yabancılar karşı uluslararası hukuk çerçevesinde devletlerin sorumluluğu, yabancıların adil yargılanma hakkını korumak gayesiyle adli yardım sağlanmasının desteklenmesini de gerektirmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları ile Avrupa Birliği tarafından finanse edilen projeler bu desteğin sağlanmasında

⁵⁰⁵ Kılınç, adli yardımın iki farklı kanunda düzenlenmesinin ekonomik bakımdan yetersiz olan kişilerin hukuki korunma taleplerine cevap veremediğini göstermediği, bu kanunlardaki adli yardım taleplerinin birbirini engelleyici nitelikte olmadığı ve kişilerin taleplerinin kanunlardan birine göre reddedilmesi halinde diğerine göre talepte bulunabilme imkanının devam ettiği gerekçesiyle herhangi bir hak kaybı oluşmadığını ifade ederek tek bir kanuni düzenleme yapılmasının ivedi bir ihtiyaç olmadığı kanaatine varmıştır. **Kılınç**, s. 318-319.

örnek alınabilir. Bu doğrultuda Adalet Bakanlığı, TBB ve baroların Avrupa Birliği ile iş birliği yapması ve oluşturulan projeler çerçevesinde adli yardım finansmanı oluşturularak, adli yardım kapsamındaki yargılama giderleri ve avukatlık ücretinin proje bütçesinden ödenmesi yönünde bir çözüm öngörmektediriz.

Adli yardım talebi olumlu sonuçlanan yabancının avukatla iletişim kurması noktasında tercüme sorunu ile karşılaşilmektedir. Bu konuda hem yabancıyla doğru ve etkili iletişim kuracak tercüman bulabilme sorunu hem de tercüman masrafının adli yardım bütçesinden karşılanıp karşılanmayacağı hususları önemlidir. Öncelikle, yabancı kişi ile iletişim kuracak tercümanın objektif ve tarafsız, bağımsız, ehil ve sır saklama yükümlülüğü gereğince güvenilir olması gerekmektedir. Yabancının doğru ve etkili şekilde hukuki yardımdan faydalanabilmesi için, bu şartları taşıyan bir tercüman aracılığıyla iletişim kurması ihtiyacı doğabilmektedir. Hukuki yardım alabilmek için yeterli mali güce sahip olmayan yabancının tercüman ücretini karşılaması da bu kişiden beklenemeyebilir. Tercümanlık masrafını karşılayacak ayrı bir bütçe tahsis edilerek bu konuya çözüm getirilebilir. Böylece tercümanın verdiği hizmet karşılığında bu hizmete ayrılan bütçeden tercüme ücreti ödenecektir. Bunun için barolara ya da adliyelere tercüme bürosu kurulması, yabancılara adli yardım sağlamak için görevlendirilen avukatın tercümanlık bürosuna başvurması halinde avukatın müvekkili ile iletişimde tercüman desteği sağlanması şeklinde bir uygulama geliştirilebilir. Tercüme bürolarının Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak kurulması, bu büroların hem mahkemelerin hem baroların tercüman ihtiyacını karşılaması mümkün olabilir. Adli yardım bürosunun giderleri kapsamına tercüman masrafının da dâhil edilmesi, tercüme bütçesi sorununa bir diğer çözüm olarak öngörülmüştür. Her ne kadar Avukatlık Kanunu m. 180'de "diğer giderler" ibaresine yer verilmiş ise de TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 9'a açıkça "tercümanlık masrafları" ibaresinin eklenmesiyle tercümanlık masrafının adli yardım bütçesinden karşılanması sağlanabileceği düşünülmüştür. Yönetmelikte 15.10.2024 tarihinde bu yönde bir değişiklik yapılmış ve m. 9'da düzenlenen adli yardım bürosu giderleri arasına "çeviri masrafları" da dahil edilmiştir. Bu düzenleme ile tercüman masrafının adli yardım kapsamına alınmasına çözüm getirilmiş olsa da ayrı bir tercüme bürosu kurulmasının tercüme hizmetlerini daha sistemli ve kaliteli hale getireceğini düşünmekteyiz. Ancak tercüme bürosu için ayrı bir bütçe tahsis edilmesi ve bu büronun kurularak düzenli şekilde işler hale getirilmesinin vakit alması pratik anlamda ivedi bir çözüm sağlamayacaktır. Bu sebeple tercüme masraflarının adli yardım bürosunun

giderlerine kalem olarak eklenmesi ve adli yardım bütçesinden karşılanması pratikte daha hızlı bir çözüm olmuştur.

Bir diğer temel sorun, yabancıların vekâletname çıkarmasında ortaya çıkmaktadır. Uygulamada uluslararası koruma talepleri olumsuz sonuçlanan ya da başvurusunu geri çekmiş sayıldığı için kimlikleri ellerinden alınan veya hiçbir belgesi olmayan yabancıların vekâletname çıkarmasında problemler yaşanmaktadır. Bu sorunun ortadan kaldırılması için uluslararası koruma başvurularına ilişkin olumsuz kararın kesinleşmesine veya karara karşı yasal yargıya başvurma sürelerinin bitmesine kadar, yabancıya verilen kimliklerinin yabancılardan alınmaması şeklinde bir çözüm getirilebilir. Kimliği olmadığı halde hakkında sınır dışı, idari gözetim ya da geri gönderme kararları verilebilen yabancılara, kimlikleri olmadığı gerekçesiyle vekâletname çıkarılmaması mahkemeye ve avukata erişim hakkını doğrudan ihlal etmektedir. Hakkında sınır dışı, idari gözetim, geri gönderme gibi kararlar verilebilen yabancıların bu kararlara karşı yargılama yoluna başvurma haklarını kullanabilmesi için, bu kararlarda yer alan kişisel bilgileri kullanılarak bu kişiler adına vekâletname düzenlenebilmesi gerekir. Bu yabancıların adli yardım taleplerinin kabulü ve adli yardım için avukat görevlendirilmesi halinde ise, adli yardım görevlendirme evrakının vekâletname çıkarılmasında dayanak belge olarak kabul edilmesi veya vekâletname yerine kullanılabilmesi bu soruna çözüm sağlayacaktır. Vekâletname masrafının da adli yardım kapsamında karşılanabileceği TBB Adli Yardım Yönetmeliği m. 6/e’de düzenlenmiştir. Bu konuda uygulamada yaşanacak sorunların önüne geçebilmek için, mahkeme kararlarında vekaletname masrafının da adli yardım kapsamında olduğu hususunun açıkça belirtilmesi yerinde olacaktır.

Karşılaştırmalı hukukta adli yardıma benzer nitelikte bazı sistemler oluşturulmuş olup, ülkemizde adli yardımın daha nitelikli hale getirilmesi ve yeterli bütçe sağlanması halinde bu kurumlardan daha faydalı ve pratik uygulanabileceği görülmektedir. Adli yardımın niteliğinin artırılması için Adalet Bakanlığı, TBB ve barolar ve İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı’nın koordinasyon içinde çalışması ve mevcut sorunlar göz önüne alınarak sorunlara pratik çözümler üretilmesi gerekmektedir.⁵⁰⁶ Böylece ülkemizdeki yabancıların hak kayıplarının en aza indirgenmesi, yabancıların hak kayıpları sebebiyle yaşadığı zorlukların topluma sirayet etmesinin ve toplum düzeninin bozulmasının önlenmesi sağlanabilecektir. Bu konuda, öncelikle adli yardım aşamasında görev alan personel ve

⁵⁰⁶ ‘İki Arada Bir Derede Türkiye’de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor’ Başlıklı Rapor, s. 32.

avukata, yabancılarla iletişim halinde olan Göç İdaresi Müdürlükleri, geri gönderme merkezleri, idari gözetim merkezleri, karakollar vb. kurum ve kuruluşlardaki personellere yabancının adli yardım ve avukata erişim haklarını konu alan eğitimler verilmelidir. Bu personellerin yabancılarla doğru ve hukuka uygun iletişim kurması konusunda sorumluluklarının bulunduğu hatırlatılmalı ve yabancılarla ilgili tüm iş ve işlemlerin elektronik ortama kaydedilerek yapılması sağlanmalıdır. Ayrıca yabancılarla temas halinde olan kişilerin yabancı dil bilmesi hususunda hassasiyet gösterilmelidir.

KAYNAKLAR

Kitap/Kitap Bölümü

Akbulut, Merve (2020) Türk Yabancılar Hukukunda İdari Gözetim, 1.Baskı, İstanbul, On iki levha.

Aktepe Artık, Sezin (2014) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı, 1. Baskı, Ankara, Seçkin.

Akyılmaz, Bahtiyar/ Sezginer, Murat/ Kaya, Cemil (2023) Türk İdare Hukuku, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 17. Baskı, Ankara, Seçkin.

Akyılmaz, Bahtiyar/ Sezginer, Murat/ Kaya, Cemil (2024) Türk İdari Yargılama Hukuku, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 10. Baskı, Ankara, Seçkin.

Anayurt, Ömer (2022) Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku), Güncellenmiş 4. Baskı, Ankara, Seçkin.

Aristoteles, Nicomachean Ethics (Çeviri: Babür, Saffet (2020) Nikomakhos'a Etik, 10. Baskı, Ankara, Bilgesu Yayıncılık).

Asar, Aydoğan (2023) Yabancılar Hukuku (Temel Konular), Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara, Seçkin.

Aşık, İbrahim (2012) Medeni Usul Hukukunda Bekletici Sorun, 1. Baskı, Ankara, Seçkin.

Atalı, Murat/ Ermenek, İbrahim (2023) Medeni Usul Hukuku Temel Hukuk Dizisi, Güncellenmiş 5. Baskı, Ankara, Seçkin,

Atalı, Murat/Ermenek, İbrahim/Erdoğan, Ersin (2023) Medeni Usul Hukuku, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 6. Bası, Ankara, Yetkin.

Atar, Yavuz (2023) Türk Anayasa Hukuku, Güncellenmiş 16. Baskı, Ankara, Seçkin.

Aybay, Rona (2006) Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 1. Baskı, TBB Yayınları, Ankara, Şen Matbaa.

Aybay, Rona/ Özbek, Nimet/ Ersen Perçin, Gizem (2019) Vatandaşlık Hukuku, 1. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Aygül, Musa (2007) Milletlerarası Özel Hukukta Şirketlere Uygulanacak Hukukun Tespiti, 1. Baskı, Ankara, Seçkin.

Büyükçalık, Mürvet Ece (2015) Mülteci Hukuku'nun Gelişimi ve Türkiye'de Mültecilerin Sosyal Hakları, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Çakın, Akın (2016) Adalet Erişim, 1. Baskı, Ankara, Seçkin.

Çalışkan, Zeynep (2013) Milletlerarası Usul Hukukunda Teminat, 1. Baskı, İstanbul, Vedat.

Çavuşoğlu, Naz (1994) 'İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine', Özel Dizi No.1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, İmaj Yayınevi.

Çeçen, Anıl (2020) Adalet Kavramı (Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme), Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara, Astana.

Çelik, Adem (2007) Adil Yargılanma Hakkı (Avrupa İnsan Haklar Sözleşmesi ve Türk Hukuku), 1. Baskı, Ankara, Adalet.

Çelikel, Aysel/ Gelgel (Öztekin), Günseli (2022) Yabancılar Hukuku, Yenilenmiş 27. Bası, İstanbul, Beta.

Çiçekli, Bülent (2016) Yabancılar ve Mülteci Hukuku, 6. Baskı, Ankara, Seçkin.

Çolaker, Mustafa (2010) Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Uluslararası Antlaşmaların İç Hukukta Doğrudan Uygulanması, 1. Baskı, Ankara, Adalet.

Demircioğlu, Yaşar (2007) Medeni Usul hukukunda İnsan hakları ve Adil Yargılanma Güvenceleri, 1.Baskı, Ankara. Yetkin.

Demirkol, Özüm (2017) Yabancı Mahkeme Kararlarının Tenfizinde Karşılıklılık Esası, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha.

Doğan, Vahit/ Ayhan İzmirli, Lale/ Yılmaz, Alper Çağrı (2024) Milletlerarası Özel Hukuk, Güncellenmiş 10. Baskı, Ankara, Savaş.

Doğan, Vahit/İzmirli, Lale Ayhan/Yılmaz, Alper Çağrı (2023) Türk Yabancılar Hukuku, 7. Baskı, Ankara, Savaş. (**Doğan/İzmirli/Yılmaz**, 2023)

Dönmezer, Sulhi (2000) ‘İzmir Barosu Yargı Reformu 2000 Sempozyumu’, 1. Basım, İzmir Barosu Yayınları.

Ekşi, Nuray (2018) Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku, KHK-703 ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine Göre Hazırlanmış 5. Baskı, İstanbul, Beta.

Elveriş, İdil, ‘Avukatlığa İlişkin Mevcut Düzenlemeler ve Yarattığı Adalet Erişim Sorunları’: Hatemi, Hüseyin(Editor) (2006) Prof. Dr. Özer Seliçi’ye Armağan, 1. Baskı, Ankara, Seçkin.

Erdoğan, Ersin (2020) Medenî Usûl Hukuku Kurallarının Yer Bakımından Uygulanması, 2. Baskı, Ankara, Yetkin.

Fendoğlu, Hasan Tahsin (2023) Anayasa Hukuku, 2023 Değişikliği Yapılmış 11. Basım, Ankara, Yetkin.

Göğer, Erdoğan (1979) Yabancılar Hukuku, 3. Baskı, Ankara, Sevinç Matbaası.

Gözler, Kemal (2023) Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Güncellenmiş 28. Baskı, Bursa, Ekin.

Gözübüyük, Şeref (2023) Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 41. Baskı, Ankara, Turhan.

Güzel, Başak (2020) Türkiye’de İdari Gözetim, 1. Baskı, Ankara, Seçkin.

İnceoğlu, Sibel (2013) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler, 4. Bası, İstanbul, Beta.

Jellinek, Georg (1892) System Der Subjektiven Öffentlichen Rechte, Freiburg I.B., Akademische Verlagsbuchhandlung Von Jcb Mohr(Paul Siebeck).

Kalabalık, Halil (2023) İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Güncellenmiş 5. Baskı, Ankara, Seçkin.

Kaplan, Gürsel (2023) İdari Yargılama Hukuku, 9. Baskı, Bursa, Ekin.

Kaşıkkara, Serhat (2009) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye, 1. Baskı, Ankara, Adalet.

Kılınç, Ayşe (2013) Medeni Usul Hukukunda Adli Yardım, 1. Baskı, Ankara, Adalet.

Nomer, Ergin (2024) Türk Vatandaşlık Hukuku, Yenilenmiş 32. Baskı, İstanbul, Filiz.

Özbudun, Ergun (2024) Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 24. Baskı, Ankara, Yetkin.

Özekes, Muhammet (2023) Temel Hukuk Bilgisi, 13. Bası, İstanbul, On iki levha.

Özkan, Işıl (2023) Göç-İltica ve Sığınma Hukuku, Güncellenmiş 5. Baskı, Ankara, Seçkin. (Özkan, 2023.)

Öztan, Bilge/Gürpınar, Damla (2022) Medeni Hukukun Temel Kavramları, 47. Baskı, Ankara, Yetkin.

Öztürk, Namık Kemal (2021) Anayasa Hukuku, Güncellenmiş 3. Baskı, Ankara, Seçkin.

Öztürk, Neva Övünç (2015) Mültecinin Hukuki Statüsünün Belirlenmesi, 1. Baskı, Ankara, Seçkin. (Öztürk, Neva Ö.)

Pazarcı, Hüseyin/Denk, Erdem (2024) Uluslararası Hukuk, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 23. Bası, Ankara, Turhan.

Pekcanitez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet (2024) Medeni Usul Hukuku Temel Bilgiler, 18. Bası, On İki Levha, İstanbul.

Platon, Politeía (Çeviri: Demirhan, Hüseyin (2002) Devlet, 1. Baskı, İstanbul, Sosyal Yayınlar).

Reform Serisi Yayın Kurulu (2020) Anayasa Hukuku (Genel Esaslar, Türk Anayasa Hukuku, Anayasa Yargısı), 1. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi.

Ruhi, Ahmet Cemal (2016) Adli Yardım, Tebligat ve İstinabe, Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara, Seçkin.

Sarıöz Büyükalp, A. İpek (2018) AİHS ve AİHM Kararlarının da İncelenmesi Suretiyle Adil Yargılanma Hakkının Türk Milletlerarası Usûl Hukuku Üzerindeki Etkileri, 1. Basım, İstanbul, On İki Levha.

Tanör, Bülent/ Yüzbaşıoğlu, Necmi (2023) 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Güncelleştirilmiş 21. Baskı, İstanbul, Beta.

Tekinalp, Gülören (1973) ‘Türk Hukukunda Ortaklıkların Vatandaşlığı’, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 50. Yıl Armağanı, Cumhuriyet Döneminde Hukuk, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1888, Fakülteler Matbaası, s. 551-579.

Yılmaz, Dilşat (2022) İdari Yargılama Hukukunda İstinabe, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, Adalet.

Yılmaz Eren, Esra (2021) Mülteci Hukukunda Geçici Koruma, Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara, Seçkin.

Makale, Tez, Tebliğ ve Bildiriler

Acun Mekengeç, Merve (2017) ‘Türk Hukuku’nda Teminat Gösterme Yükümlülüğü’, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C: 37, S: 2, s.1-41.

Akbal, Mehmet (2011) ‘Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi S: 93, s. 147-173.

Akil, Cenk (2012) ‘Türkiye Barolar Birliği Disiplin Kurulu Kararları Işığında Avukatın Görevini Özenle Yerine Getirme Yükümlülüğü’, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 2, S: 1, s. 11-26.

Akyol Aslan, Leyla (2018) ‘Adli Yardım Kurumunun Arabuluculukta Uygulanması-HUAK m. 13/3’, Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 4, S: 1, s. 79-134.

Aras, Aslı (2021) ‘Mültecilerin ve Sığınmacıların Adalete Erişiminde Adli Yardım’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 23, Özel Sayı, s. 43-54.

Atalay, Oğuz (1986) ‘Medenî Usûl Hukukunda Adli Yardım’(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aygül, Musa/ Altıntaş, Elif Hande (2020) ‘Sığınmacıların Teminat Yatırma Yükümlülüğü’, Public and Private International Law Bulletin, Prof. Dr. Cemal Şanlı’ya Armağan, C: 40, S: 2, s. 707-727.

Balcı, Murat (2012) ‘Ceza Yargılamasında Adli Yardım’, Uluslararası Yargı Reformu Sempozyumu, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 32, s. 527-536.

Balcı, Yıldız, ‘Medeni Yargılama Hukukunda Adli Yardım: Nalbant ve Diğerleri / Türkiye Kararı’, İnsan hakları Dergisi, S: 10, s. 26-31.
<https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/3003202316002527_inhakdergi10_inhakdergi10.pdf> s. e. t.14.12.2023. (**Balcı, Yıldız**)

Baran Çelik, Neşe (2015) ‘Türk Hukukunda Uluslararası Koruma Başvurusunda Bulunan veya Uluslararası Korumadan Yararlanan Yabancıların Hak ve Yükümlülükleri’, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 1, Özel Sayı, s. 67-148.

Berki, Osman Fazıl (1955) ‘Türkiye’de Yabancılar Hukuku’, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 12, S: 1, s. 172-200.

Can, Hacı (2023) ‘Yabancıların Hukuki Durumları Bağlamında Ortaya Çıkan Anayasal Meseleler’, Anayasa Yargısı, C: 40, S: 2, s. 25-85. (**Can,2023**)

Can, Hacı, ‘Türk Anayasasının Yabancılar Rejimi’: Teksoy, Barış (Editör) (2023) Mülkiye Yabancılar Hukuku Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 1-2.

Çağa, Tahir (1991) ‘Özel Hüküm Genel Hükümü Daima Bertaraf Eder Mi?’, TBB Dergisi, S: 3, s. 366-375.

Çayan, Gökhan (2016) ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Mahkemeye Erişim Hakkı’, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Y: 7, Sayı: 28, s. 235-271.

Çelik, Özlem (2020) ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Türk Hukukunda Medeni Hak ve Yükümlülüklerle İlişkin Davalarda Ücretsiz Avukat Yardımından Faydalanma Hakkı’, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: XXIV, S: 1, s. 285-327. (**Çelik, Özlem**)

Çıvgın, Ayşe Gül (2018) ‘Platon’un Adalet ve Filozof Kral Anlayışı’, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C: 7, S: 1, s. 212-229.

Direnisa, Efe (2019) ‘Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvurularda Uyguladığı ve Yorumladığı Medeni Usul Hukuku Kuralları’, Legal Hukuk Dergisi, C: 17, S: 198, s. 2421-2496.

Dost, Süleyman (2015) ‘Milletlerarası Hukukta Mütakabiliyet İlkesi’, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 5, S: 2, s. 1-37.

Edward, Alice (2012) ‘Temporary Protection, Derogation And The 1951 Refugee Convention’, Melbourne Journal of International Law, Vol.: 13, I: 2, s. 595-635.

Ekşi, Nuray (2014) ‘Geçici Koruma Yönetmeliği Uyarınca Geçici Korumanın Şartları, Geçici Koruma Usulü, Sağlanan Haklar ve Geçici Korumanın Sona Ermesi’ İstanbul Barosu Dergisi, C: 88, S: 6, s. 65-89. (**Ekşi, 2014**)

Ergül, Ergin (2012) ‘Uluslararası Hukuk ve Türk Mevzuatında Yabancı Kavramı ve Türleri’, Türk İdare Dergisi, Y: 84, S: 475, s. 213-228.

Erten, Rifat (2015) ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hakkında Genel Bir Değerlendirme’, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 19, S: 1, s. 3-52.

Esen, Emre (2018) ‘Hukuk Usulüne Dair La Haye Sözleşmesi Kapsamında Yabancı Tüzel Kişilerin Teminat Yükümlülüğünden Muafiyeti’, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 9, S: 1, s. 1-26.

Esendal, Nihan (2009) ‘Yabancıların Adli Yardımdan Yararlanması ve Adil Yargılanma Hakkı’, Terazi Hukuk Dergisi, S: 31, s.179-194.

Gençcan, Ömer Uğur (2005) ‘Adli Yardım’, Yargıtay Dergisi, S: 1-2, s. 127-140.

Gölcüklü, Feyyaz (1994) ‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ‘Adil Yargılama’’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C: 49, S: 1, s. 199-234.

Kılınç, Ayşe (2011) ‘Bir İnsan Hakkı Olarak Adli Yardım’, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, C: 3, S: 1, s. 1-10. (**Kılınç**, 2011)

Köksal, Mustafa (2009) ‘Adli Yardım (Müzaheret Adliye) Kurumunun İdari Yargıdaki Uygulaması’, Terazi Hukuk Dergisi, S: 40, s. 97-112.

Kuluçlu, Erdal (2009) ‘Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi ve Sayıştay Denetimine Etkileri’, Sayıştay Dergisi, S: 71, s. 3-22.

Kurt Konca, Nesibe (2019) ‘Arabuluculuk Sürecinde Adli Yardım Taleplerinde Görevli Merciyeye İlişkin Bir Değerlendirme’, TBB Dergisi, C: 32, S: 142 s. 231-248.

Kuşcu, Döndü (2017) ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hükümleri Uyarınca Sınırdışı Edilmelerine Karar Verilen Yabancıların İdari Gözetim Altına Alınmaları’, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 22, S: 37, s. 241-284.

Küçük, Alper Tunga/Tahiroğlu, Fatih(2024) ‘Tüzel Kişilerin Adli Yardımdan Yararlanıp Yararlanamayacağı Üzerine Düşünceler’, Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 12, S: 1, s. 253-282.

Özel, Sibel (2022) ‘Milletlerarası Özel Hukukta Uygulanacak Hukukun Lex Fori Esasına Göre Belirlenmesi’, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C: 28, S: 2, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin Kuruluşunun 40. Yılı Özel Sayısı, s. 962-978.

Özkan, Işıl (2017) ‘Adil Yargılanma Hakkı’nın Uluslararası Özel Hukuka Etkisi’, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref Ertaş’ a Armağan, C: 19, Özel Sayı, s. 1767-1834.

Özlü, Ezgi (2022) ‘Dezavantajlı Grupların Adalet Erişimi: Strazburg Mahkemesi’nin Adli Yardım Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme’, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, Uluslararası Adalet Erişim Konferans Kitabı, 23 Ekim 2022, Ankara, s. 124 vd.< <https://www.adaleteerisim.org/core/public/uploads/uluslararası%C4%B1-adalete-eri%C5%9Fim-konferans%C4%B1-kitab%C4%B1-web.pdf> > s. e. t. 6.10.2024.

Özmen, Necmeddin (2007) ‘Adil Yargılanma İlkesinin Gelişim Süresi ve Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı’ (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pekcanitez, Hakan (2000) Hukuki Dinlenilme Hakkı, Seyfullah Edis’e Armağan, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s. 753-791.

Pınar, Burak/Meriç, Nedim (2009) ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yargı Harçlarına Bakışı: Yiğit ve Ülger Davaları Işığında Hak Arama Özgürlüğü ve Yargı Harçları İlişkisi’, TBB Dergisi, S: 84, s. 188-211.

Sanioğlu, Hilal (2008) ‘Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları’, TBB Dergisi, S: 74.

Seada, Palavrić (2010) ‘Yargı Bağımsızlığı, Yargının Tarafsızlığı ve Sorumluluğu’, Anayasa Yargısı Dergisi, C: 26, S: 1, s. 23-26.

Sungurtekin Özkan, Meral (2009-Basım Yılı: 2010) ‘Anayasanın Sosyal Hukuk Devleti İlkesi ve Medeni Yargılama Hukuku’, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 11, Özel Sayı, s. 553-574.

Şimşek A. Aslı/Aygün, M. Yağız (2020) ‘İnsan Hakları Temelli Hukuk Kliniği Modeli: Yasama Kliniği Uygulaması’, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 10, S: 1, s. 27-76.

Tanrıver, Süha (2004) ‘Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı’, TBB Dergisi, S: 53, s. 191-215.

Taşkın, Alim (2000) ‘Noterlik İşlemlerinde Adli Yardım Hükümlerinin Uygulanması’, TBB Dergisi, S: 2, s. 413-436.

Topakkaya, Arslan (2008) ‘Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles - Platon Karşılaştırması’, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, C: 3, S: 6, s. 27-46.

Tunç, Hasan (2000) ‘Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye ile İlgili Örnek Karar İncelemesi’, Anayasa Yargısı Dergisi, C: 17, s. 174-193.

Turan, Hüseyin (2009) ‘Adil Yargılanma Hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ndeki Yeri ve Önemi’, TBB Dergisi, S: 84, s. 213-230.

Tütüncübaşı, Uğur (2010-Basım Yılı:2012) ‘Milletlerarası Usul Hukukunda Teminat Gösterme Yükümlülüğü’, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 12, S: 2, s. 183-223.

Vural Çelenk, Belkıs (2021) ‘Uluslararası Koruma Başvuru Sahipleri ve Statü Sahipleri için Adli Yardım İmkânı ve Karşılaşılan Pratik Sorunlara Genel Bakış’, Atılım Üniversitesi Göç ve Milletlerarası Özel Hukuk Sempozyumu, Ankara, s. 79-85. (**Vural Çelenk**, 2021)

Vural Çelenk, Belkıs (2022) ‘Yabancılar Hak Tanımada Karşılıklılık İlkesinin Uluslararası Koruma Hukuku Açısından Yeniden Değerlendirilmesi’, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceren Damar Şenel II. Genç Bilim İnsanları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara, Yetkin, s. 87-101.

Yaşar, İmmihan (2006) ‘Adli Yardım Uygulaması’, İstanbul Barosu Dergisi, C: 80, S: 5, s. 2007-2026.

Yetim, Ömer (2020) ‘Mültecilerin Adalet Erişimi’ (Yüksek Lisans Tezi), Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Alper Çağrı (2013) ‘6302 Sayılı Kanun Hükümleri Uyarınca Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye’de Taşınmaz Edinimi’, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: XVII, S: 1-2, s. 1095-1126.

Yılmaz, Ejder (1984) ‘Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti’, Ankara Barosu Dergisi, S: 2, s. 200-224. (**Yılmaz**, 1984)

Yılmaz, Ejder (1996) ‘Hukuk Davaları Bakımından Adalet Hizmetlerinin İyileştirilmesi İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler’, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S: 5, s. 55-76.

Yılmaztekin, Ahmet Ertan (2024) ‘Hukuk Muhakemesinde Adli Yardım’, TBB Dergisi, S: 170, s. 173-222.

Elektronik Kaynaklar ve Raporlar

AB Komisyonu, 2012 Türkiye İlerleme Raporu için bkz. <<http://madde14.org/images/b/bf/2012turip.pdf> > s. e. t. 13.03.2024.

Aktan, Hamdi Yaver (2005) “İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması adlı paneldeki sunumu”, İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması (Anayasa madde 90/son), 1. Baskı, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları. <https://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/i_h_u_s_i_h_d_u.pdf> s. e. t. 26.05.2024.

Altun, Uğur/ Görel, Özge (2016) Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Sığınmacılar ve Mülteciler Raporu, Ankara. <http://www.madde14.org/index.php?title=TBB__S%C4%B1%C4%9F%C4%B1nmac%C4%B1lar_ve_M%C3%BClteciler_Raporu> s. e. t. 14. 08. 2024.

CCBE Contribution for the 2023 Rule of Law Report, 16.02.2023. <https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/ROL/RoL_Position_papers/EN_ROL_20230216_CCBE-Contribution-for-the-2023-Rule-of-law-Report.pdf> s. e. t. 05. 01. 2024.

Elveriş, İdil (2014) ‘Adalet Erişimde Yeni Bir Yol: Pro Bono Mesleki Sorumluluk Olarak Ücretsiz Hukuki Hizmet’ Başlıklı Rapor. <https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Adalet_Erisimde_Yeni_Bir_Yol_Pro_Bono.pdf > s. e. t. 10.06.2024.

European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe (2018), Handbook on European non-discrimination law, Lüksemburg. <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-handbook-non-discrimination-law-2018_en.pdf > s. e. t. 21.09.2024.

Frigo, Massimo (2021), International Commission of Jurists, Migration and International Human Rights Law: A Practitioners’ Guide (Çeviri: **Eşsiz, Veysel** (2024), Mülteci Hakları Derneği, Göç ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Uygulayıcı Rehberi) <<https://www.mhd.org.tr/images/yayinlar/mhduygulayicirehber.pdf> > s. e. t. 09.10.2024.

Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights) (2016) Human Rights, Handbook for Parliamentarians N°26. <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HandbookParliamentarians.pdf>> s. e. t. 08.08.2024.

İnce, Kadri/Çelik, Serap (2020) Adalet Sistemini İzleme Derneği, Sivil Toplumun Adalete Erişimi Raporu. < Sivil Toplumun Adalet Erişimi Raporu (adaletizleme.org)> s. e. t. 06.10.2024.

İzmir Barosu, Adli Yardım Alanında Çalışan Avukatlar İçin Mülteci Hukuku Rehberi (2020) <https://r.search.yahoo.com/_ylt=Awr.gZzA67xm62MHXaYDjgx.;_ylu=Y29sbwNpcjIEcG9zAzEEdnRpZAMEc2VjA3Ny/RV=2/RE=1723685952/RO=10/RU=https%3a%2f%2fww.izmirbarosu.org.tr%2fpdfdosya%2fadli-yaritim-alaninda-calis-an-avukatlaricin-multeci-hukukurehberi2020620184351294.pdf/RK=2/RS=obqedMTKKXJa4FOpZRu6S322dK4->> s. e. t. 14.08.2024.

İzmir Barosu, Adli Yardım Alanında Çalışan Avukatlar İçin Mülteci Hukuku Rehberi (2023) <https://r.search.yahoo.com/_ylt=Awr.gZzA67xm62MHYKYDjgx.;_ylu=Y29sbwNpcjIEcG9zAzMEdnRpZAMEc2VjA3Ny/RV=2/RE=1723685952/RO=10/RU=https%3a%2f%2fmulteci.org.tr%2fwp-content%2fuploads%2f2023%2f07%2fMulteci-Hukuku-Rehberi-2023.pdf/RK=2/RS=H09ZTLBnhmoZQzeIpW3V4vTZOtw->> s. e. t. 14.08.2024.

İzmir Barosu Göç ve İltica Komisyonu (İBGİK) Raporu (2017) İzmir Geri Gönderme Merkezlerinde Adalet Erişim Hakkı Çerçevesinde Yaşanan Sorunlar. <<https://www.izmirbarosu.org.tr/Yayin/752/izmir-geri-gonderme-merkezlerinde-adalet-erisim-hakki-cercevesinde-yasanan-sorunlar.aspx>> s. e. t. 21.09.2024.

Kalem Berk, Seda (2012) Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), Türkiye’de “Adalet Erişim”: Göstergeler ve Öneriler, TESEV Demokratikleşme Programı Siyasa Raporları Serisi- Yargı Reformları 2. <https://tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyede_Adalet_Erisim_Gostergeler_Ve_Oneriler.pdf> s. e. t. 05.10.2024.

Legal Aid in Europe, Minimum Requirements Under International Law Open Society Justice Initiative (2015) <ee-legal-aid-standards-20150427.pdf (justiceinitiative.org)> s. e. t. 31.05.2024.

Legal Aid System in Ukraine: An Overview (2014) Kyiv. <<https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/legal-aid-system-in-ukraine-an-overview-eng.pdf>> s. e. t. 18.09.2024.

On Legal Aid in Civil, Commercial and Administrative Matters (1976) <<https://rm.coe.int/cmres-76-5-on-legal-aid-in-civil-commercial-and-administrative-matters/1680a43b69>> s. e. t. 10.05.2024.

Refugee Solidarity Network(RSN) ve Mülteci Hakları Merkezi(2019), ‘The Potentials of Pro Bono Partnerships in Turkey for Securing Refugees’ Access to Rights: Observations and Recommendations from RSN-RRT’s Pilot Project’. <https://refugeesolidaritynetwork.org/wp-content/uploads/2020/03/Probono-White-Paper-Nov-2019_compressed.pdf> s. e. t. 17.09.2024.

Rhode, Deborah L. (2005) Pro Bono in Principle and in Practice: Public Service and the Professions, 1. edition, California, Stanford University Press. <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=DpYTNJZGloAC&oi=fnd&pg=PP11&dq=pro+bono&ots=hqLTYiTWe&sig=PFPfl19CbrL8qy_LeRN6sNSbBSE&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false> s. e. t. 17.09.2024.

T.C. Adalet Bakanlığı 2019 Yargı Reformu Stratejisi Belgesi tam metni: <https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/23122019162931YRS_TR.pdf> s. e. t. 06.10.2024.

T.C. Adalet Bakanlığı III. Yargı Reformu Stratejisi Eylem Planı 2019-2023 (2020) <<https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/5102020133816eylemplani.pdf>> s. e. t. 06.10.2024.

T.C. Adalet Bakanlığı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. Maddesine İlişkin Rehber, Adil yargılanma hakkı (Medeni Hukuk Yönü) (2019) <[T.C. Dışişleri Bakanlığı Tercüme Dairesi Başkanlığı Genel Hukuk Terminolojisi için bkz. <<https://www.mfa.gov.tr/data/Terminoloji/hukuk-terminoloji-110615.pdf>> s. e. t. 22.09.2024.](https://r.search.yahoo.com/_ylt=Awr.rJDW9bxm_w8IC0oDjgx.;_ylu=Y29sbwNpcjIEcG9zAzEEEdnRpZAMEc2VjA3Ny/RV=2/RE=1723688534/RO=10/RU=https%3a%2f%2finfo.adalet.gov.tr%2fResimler%2fDokuman%2f301020201146166MaddeRehberiMedeni.pdf/RK=2/RS=Dll..no.NyhSiGHq8WR1ZDrxzRM-> s. e. t. 14.08.2024.</p></div><div data-bbox=)

Tuncel Yazgan, Aynur (2014) Türk Ceza Adalet Sisteminin Etkinliğinin Geliştirilmesi Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi Ortak Projesi Avukatlar İçin El Kitabı III- Adli Yardım. <<https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/552/dosya/13-avukatlar-icin-el-kitabi-iii-adli-yardim25-08-20204-38-pm.pdf>> s. e. t. 08.08.2024.

Türkiye'de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi Avrupa Birliği Eşleştirme Projesi Stratejik Plan ve Eylem Planı. <<https://adliyardim.adalet.gov.tr/files/stratejik-plan-turkce.pdf>> s. e. t. 05.10.2024.

Türkiye'de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi Avrupa Birliği Eşleştirme Projesi Adli Yardım Avukatı Olma. <<adli-yardim-avukati-olma-turkce.pdf> (adalet.gov.tr)> s. e. t. 11.06.2024.

Türkiye'de Sığınmacı ve Göçmenlerin Adli Yardıma Erişimi: Tespit ve Öneriler (2019) Mülteci Hakları Merkezi Raporu. <<https://www.mhd.org.tr/images/yayinlar/MHM-74.pdf>> s. e. t. 05.09.2024.

Uluslararası Af Örgütü (2009) 'İki Arada Bir Derede Türkiye'de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor' Başlıklı Rapor, 1. Baskı, Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) Yayınları. <<https://multeci.org.tr/wp-content/uploads/2021/09/Turkiyede-Multecilere-Koruma-Saglanmiyor-1.pdf>> s. e. t. 06.10.2024.

UNHCR, Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements (2014). <<https://www.unhcr.org/media/guidelines-temporary-protection-or-stay-arrangements>> s. e. t. 21.09.2024.

UNHCR, Handbook On Procedures And Criteria For Determining Refugee Status And Guidelines On International Protection, Under The 1951 Convention and The 1967 Protocol Relating to The Status Of Refugees (2019) Geneva.
<<https://www.unhcr.org/media/handbook-procedures-and-criteria-determining-refugee-status-under-1951-convention-and-1967> > s. e. t. 11.08.2024.

UNHCR, Summary Conclusions on Temporary Protection (2013) Roundtable on Temporary Protection 19-20 July 2012, International Institute of Humanitarian Law San Remo, Italy, International Journal of Refugee Law, Vol.: 25, I: 1, s. 178–186.
<<https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/506d8662c.pdf> > s. e. t. 21.09.2024.

Kanun, Sözleşme, Direktif, Genelge, Yönerge, İhtüzük

10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin İngilizce metni için bkz.
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf > s. e. t. 13.12.2023.

10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Türkçe metni için bkz. <
https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/trk.pdf > s. e. t. 13.12.2023

25 Ekim 1980 tarihli Adalet Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısının hükümsüz sayılmasına ilişkin Komisyon Raporu için bkz.
<<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c003/tbmm24003011ss0025.pdf> > s. e. t. 22.09.2024.

25 Ekim 1980 tarihli Adalet Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme'nin İngilizce metni için bkz.
<https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafilsoz/lahey/lah29_ing.pdf> s. e. t. 22.09.2024.

18 Nisan 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesi metni için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc068/kanuntbmmc068/kanuntbmmc06803042.pdf> s. e. t. 01.06.2024.

1 Mart 1954 tarihli Hukuk Usulüne Dair La Haye Sözleşmesi İngilizce metni için bkz. <<https://assets.hcch.net/docs/30f6092f-2a79-45f6-85a9-4f13c7c783c2.pdf>> s. e. t. 22.09.2024.

24 Nisan 1963 tarihinde Viyana'da İmzalanan Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi metni için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc058/kanuntbmmc058/kanuntbmmc05801901.pdf> s. e. t. 01.06.2024.

1954 tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin İngilizce metni için bkz. United Nations - Treaty Series (1960), Vol.: 360, No: 5158, s. 117 vd. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20360/v360.pdf>> s. e. t. 21.09.2024.

1954 tarihli Vatansız Kişilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin Türkçe metni için bkz. <https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/milletlerarasi/DigerSozlesmeler/Vatansiz_kisilerin_statusune_iliskin_sozlesme.pdf> s. e. t. 21.09.2024.

1961 T.C. Anayasası metni: RG: 20.07.1961- Sayı: 10859. <<https://resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>> s. e. t. 01.08.2024.

1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol metni için bkz. <https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafilisoz/bm/bm_13.pdf> s. e. t. 15.02.2024.

6100 sayılı HMK'nin gerekçesi için bkz. <<https://mevzuat.tbmm.gov.tr/Kanun/KanunDetay?YasamaKanunId=f72877be-18a2-037b-e050-007f01005610&kanunNumarasi=6100#step-2>> s. e. t. 08.05.2024.

6459 sayılı İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un Gerekçesi için bkz. <<https://mevzuat.tbmm.gov.tr/Kanun/KanunDetay?YasamaKanunId=f72877be-df67-037b-e050-007f01005610&kanunNumarasi=6459#step-2>> s. e. t. 16.01.2024.

Adli Yardım Taleplerinin İletilmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesine Ek Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Metni:
<<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5242.html> > s. e. t. 18.03.2024.

Adli Yardım Taleplerinin İletilmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun metni: RG: 30.3.1982- Sayı: 17649.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc065/kanunmgkc065/kanunmgkc06502649.pdf > s. e. t. 18.03.2024.

AİHM İktüzüğü metni için bkz.
<https://www.anayasa.gov.tr/media/7263/aihm_ictuzuk_2023.pdf > s. e. t. 25.05.2024.

AİHS ve Protokolleri İngilizce Metni:
<https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG> s. e. t. 21.11.2023.

AİHS ve Protokolleri Türkçe Metni:
<https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur > s. e. t. 21.11.2023.

Ankara Barosu 25.07.2023 tarihli Adli Yardım Çalışma Yönergesi.
<https://ankarabarusu.org.tr/serve/file/485bdba2-717c-11ee-980b-000c29c9dfce/ADLI_YARDIM_CALISMA_YONERGESI.docx > s. e. t. 11.09.2024.

Avrupa Birliği Sınır Ötesi Davalarda Adli Yardımla İlgili 2003 tarihli ve 2002/8/CE sayılı Direktif İngilizce metin için bkz. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003L0008> > s. e. t. 11.06.2024.

Avrupa Temel Haklar Bildirisi (Şartı) İngilizce metin için bkz.
<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/AB_TemelHaklarSarti.pdf > s. e. t. 04.08.2024.

Avrupa'da Avukatlık Mesleğine İlişkin Temel İlkeler Tüzüğü ve Avrupa'da Avukatların Tabi Olduğu Meslek Kuralları için bkz.
<https://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/meslek_kurallari/CCBE_avukatlik_meslek_kurallari.pdf > s. e. t. 05.01.2024.

“BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi” veya “1966 İkiz Sözleşmesi” olarak adlandırılan Sözleşme’nin İngilizce metni için bkz. <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>>s. e. t. 13.12.2023.

“BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi” veya “1966 İkiz Sözleşmesi” olarak adlandırılan Sözleşme’nin Türkçe metni: <<https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/bm-siyasi-ve-medeni-haklar-uluslararasi-sozlesmesi.pdf>> s. e. t. 13.12.2023.

Geçici Koruma Yönetmeliği metni için bkz. <<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf>> s. e. t. 21.02.2024.

Havana Kuralları için bkz. <<http://www.sck.gov.tr/wp-content/uploads/2020/02/Havana-Kurallar%C4%B1.pdf>> s. e. t. 05.01.2024.

Noterlik işlemlerinde kullanılacak kimliklerle ilgili 12.06.2019 tarih ve 1 sayılı Birleştirilmiş Genelge için bkz. <<https://portal.tnb.org.tr/Lists/BirlestirilmisGenelgelerListesi/Attachments/1/Birlestirilmis%20Genelge%201.pdf>> s. e. t. 16.09.2024.

T.C. 1982 Anayasası metni için bkz., <<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>>, s. e. t. 02.09.2024.

Türkiye Noterler Birliği’nin 23.11.2022 tarihli 10 sayılı “Adli müzaheret uygulamasında vekaletnamede harç muafiyeti hakkındaki” Genelgesi için bkz. <<https://portal.tnb.org.tr/Sayfalar/Genelgeler.aspx>> s. e. t. 08.09.2024.

Yararlanılan İnternet Erişimleri

Avrupa Baroları ve Hukuk Birlikleri Konseyi (Council Of The Bars And Law Societies Of The European Union)’ne üye devletler için bkz. <<https://www.ccbe.eu/structure/members/>> s. e. t. 05.01.2024.

Dezavantajlı Grupların Adalet Erişiminin Güçlendirilmesi Projesi hakkında bkz. <<https://adaleteerisim.org/tr/sayfa/proje-hakkinda>> s. e. t. 06.10.2024.

Gelincik Merkezi Gönüllü Avukat Sertifika Eğitimi hakkında bkz.
<<http://www.gelincikprojesi.org.tr/haber-detay.php?x=gelincik-merkezi-gonullu-avukat-sertifika-egitimi>> s. e. t. 16.09.2024.

Gelincik Projesi hakkında bilgi ve projeden faydalanmak için şartlar için bkz.
<<http://www.gelincikprojesi.org.tr/sayfa.php?x=proje-hakkinda>> s. e. t. 16.09.2024.

Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (Women Up) hakkında bkz.
<<https://www.sgkkadinistihdaminindesteklenmesi.org/ab-kadin-girisimciligi-iyi-uygulama-ornekleri-toplanti-tarihleri/>> s. e. t. 04.05.2024.

Mülteci Hakları Merkezi'nin faaliyetlerine ilişkin daha fazla bilgi için bkz.
<<https://www.mhd.org.tr/tr/>> s. e. t. 13.05.2024.

SILA Projesi'nin amacı ve bileşenleri hakkında bkz.
<<https://www.sinopbarosu.org.tr/Detay/amps220turkiyeamps217de-adalete-erisim-icin-adli-yardim-uygulamalarinin-gelistirilmesine-deste-64718>> s. e. t. 05.04.2024.

Sosyal Girişimcilik, Güçlendirme ve Uyum (SEECO) Projesi hakkında bkz.
<<https://seeco.gov.tr/>> s. e. t. 04.05.2024.

Şanlıurfa Hukuk Kliniği açılışına ilişkin bkz.
<<https://www.sanlıurfabarosu.org.tr/Detay/siginmacilar-icin-hukuk-klinigi-acildi-103935>> s. e. t. 04.05.2024.

Şanlıurfa Hukuk Kliniği'nin açılışına ilişkin bkz.
<<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/suriyeli-siginmacilar-icin-hukuk-klinigi-acildi-80143>> s. e. t. 28.03.2024.

TBB Adli Yardım Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Gerekçe metni için bkz. <https://d.barobirlik.org.tr/2024/4_Gerekce.pdf> s. e. t. 15.10.2024.

TBB'den “Mülteci Hukukunda Mesleki Sorunların Tespiti ve Çözüm Önerileri” Çalıştayı, 8.11.2021. <<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tbb-den-multeci-hukukunda-mesleki-sorunlarin-tespiti-ve-cozum-onerileri-calistayi-82048>> s. e. t. 28.05.2024.

TBB & UNHCR'nin ‘‘Mültecilerin Adalete Erişimi, Hukuki Ve Adli Yardım’’ Konulu Uluslararası Konferansı, 12-13 Kasım 2018, Antalya. <<https://www.kirikkalebarosu.org.tr/Detay/tbb-unhcr-nin-multecilerin-adalete-erisimi-hukuki-ve-adli-yardim-konulu-uluslararasi-konferans-105033>> s. e. t. 04.05.2024.

Tercüme Destek Hattının alışma sistemine ilişkin bkz. <<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tercume-destek-hatti-82438>> s. e. t. 13.10.2024.

Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Barolar Birliği ve Birleşmiş Milletlerden Tercüme Destek Hattı, 21.12.2017. <<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/turkiye-barolar-birligi-ve-birlesmis-milletlerden-tercume-destek-hatti-79769>> s. e. t. 13.05.2024.

‘‘Türkiye'de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi AB Eşleştirme Projesi’’ ile ‘‘Türkiye'de Adalete Erişim İçin Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek (SILA) Projesi’’ Ortak alışma Grubu Toplantıları hakkında bkz. <"Türkiye'de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi AB Eşleştirme Projesi" ile <‘‘Türkiye'de Adalete Erişim İçin Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek (SILA) Projesi’’ Ortak alışma Grubu Toplantıları> s. e. t. 04.05.2024.

Uluslararası koruma başvurusu istatistikleri için bkz. <<https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler>> s. e. t. 02.05.2024.

UNHCR ve TBB'nin Türkiye'deki Mülteciler için Mali Yardım Programı(FRIT Programı) erevesinde yaptığı iş birliği hakkında bkz. <<https://www.unhcr.org/tr/18504-multeciler-ve-siginmacılara-koruma-saglamak-uzere-turkiyenin-desteklenmesi-icin-25-milyon-avro-destek.html>> s. e. t. 05.10.2024.

Yabancılar İletişim Merkezi (YİMER) hakkında bilgi için bkz. <<https://yimer.gov.tr/>> s. e. t. 13.10.2024.

Mahkeme Kararları

AİHM, Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 30471/08, K.T. 22.09.2009.

AİHM, Agromodel OOD ve Mironov v. Bulgaristan Başvurusu, Başvuru No: 68334/01, K.T. 24.9.2009.

AİHM, Airey v. İrlanda Başvurusu, Başvuru No: 6289/73, K.T. 09.10.1979.

AİHM, Anakomba Yula v. Belçika Başvurusu, Başvuru No: 45413/07, K.T. 10.06.2009.

AİHM, Ankara 1. İdare Mahkemesi, E: 2016/2121- K: 2017/86, K.T.25.01.2017.

AİHM, Ashingdane v. Birleşik Krallık Başvurusu, Başvuru No: 8225/78, K.T. 28.05.1985.

AİHM, Czekalla v. Portugal Başvurusu, Başvuru No: 38830/97, K.T. 10.10.2002.

AİHM, D.B. v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 33526/08, K.T.13.10.2010.

AİHM, Del Sol v. Fransa Başvurusu, Başvuru No: 46800/99, K.T. 26.02.2002.

AİHM, Golder v. Birleşik Krallık [BD] Başvurusu, Başvuru No: 4451/70, K.T. 21.2.1975.

AİHM, Imbroscia v. Switzerland Başvurusu, Başvuru No: 13972/88, K.T. 24.11.1993.

AİHM, Maksimenko v. Ukrayna Başvurusu, Başvuru No: 39488/07, K.T. 20.12.2011.

AİHM, Melek Sima Yılmaz v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 37829/05, K.T. 30.09.2008.

AİHM, M.S.S. v. Belçika ve Yunanistan Başvurusu, Başvuru No: 30696/09, K.T. 21.01.2011.

AİHM, Nalbant ve diğerleri v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 59914/16, K.T. 3.5.2022.

AİHM, P., C. ve S. v. Birleşik Krallık Başvurusu, Başvuru No: 56547/00, K.T.16.10.2002.

AİHM, Paykar Yev Haghtanak Ltd v. Ermenistan Başvurusu, Başvuru No: 21638/03, K.T. 20.12.2007.

AİHM, Sace Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş. v. Türkiye Başvurusu, Başvuru No: 20577/05, K.T. 22.10.2013.

AİHM, Steel ve Morris v. Birleşik Krallık Başvurusu, Başvuru No: 68416/01, K.T.15.05.2005.

AİHM, Teltronic-CATV v. Polonya Başvurusu, Başvuru No: 48140/99, K.T. 10.1.2006.

T.C. Anayasa Mahkemesi, A.J. Başvurusu, Başvuru No: 2020/11939, K.T.17.4.2024, RG: 7.6.2024- Sayı: 32569.

T.C. Anayasa Mahkemesi, E. 2014/112- K. 2014/203, K.T. 25.12.2014, RG: 21.5.2015- Sayı: 29362.

T.C. Anayasa Mahkemesi, E: 2003/48-K: 2003/76, K.T. 23.7.2003, RG: 11.09.2004- Sayı: 25580.

T.C. Anayasa Mahkemesi, E:1984/14- K: 1985/7, K.T. 13.06.1985, RG: 24.08.1985- Sayı: 18852.

T.C. Anayasa Mahkemesi, E:1988/19- K:1988/33, K.T. 26.10.1988, RG:11.12.1988- Sayı: 20016.

T.C. Anayasa Mahkemesi, İsmail Uğur Başvurusu, Başvuru No: 2019/14623, K.T. 16.11.2022, RG: 1.3.2023- Sayı: 32119.

T.C. Anayasa Mahkemesi, Kemtaş Tekstil İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş Başvurusu, Başvuru No: 2020/22192, K.T.17.5.2023, RG: 8.11.2023- Sayı: 32363.

T.C. Anayasa Mahkemesi, Mohamma Salem Pashto ve Nazi Salem Başvurusu, Başvuru No: 2019/26339, K.T. 17.5.2023, RG: 8.11.2023-Sayı: 32363.

T.C. Anayasa Mahkemesi, Nadali Agheli Kohne Shahri Başvurusu, Başvuru No: 2014/12633, K.T. 9.9.2015, RG: 4.11.2015- Sayı: 29522.

T.C. Anayasa Mahkemesi, Orhan Ersoy Başvurusu (3), Başvuru No: 2013/7322, K.T. 20.03.2014, RG: 10.05.2014- Sayı: 28996.

T.C. Yargıtay 12. HD., E: 2013/17436- K: 2013/24686, K.T.02.07.2013.

T.C. Yargıtay 12. HD., E: 2014/35062- K: 2015/4351, K.T. 02.03.2015.

T.C. Yargıtay 12. HD., E: 2015/26555- K: 2016/3489, K.T.11.02.2016.

T.C. Yargıtay 12. HD., E: 2017/8463- K: 2017/15601, K.T.14.12.2017.

T.C. Yargıtay 13. HD., E: 2014/41075- K:2014/35775, K.T.13.11.2014.

